

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Історичні записки

**Збірник
наукових
праць**

**Випуск 23
Частина 2**

ЛУГАНСЬК – 2009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Історичні записки

**Збірник наукових
праць**

**Випуск 23
Частина 2**

ЛУГАНСЬК – 2009

ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць

Випуск 23

Частина 2

Засновано у 2004 році

Вихід з друку – чотири рази на рік

Засновник Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Журнал зареєстровано Міністерством України у
справах преси та інформації

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 8312 від 14.01.2004 р.

Журнал включено до Переліків наукових фахових
видань України (Бюл. ВАК №8 2004 р.), в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт на
здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
історичних наук.

Головна редакційна колегія: Михайлюк В.П., докт. істор. наук (головний редактор), Бодрухин В.М., докт. істор. наук (заступник головного редактора), Дорош Т.О., інженер (відповідальний секретар), Біловолов Ю.Г., докт. істор. наук, Вергунов В.А., докт. с.-г. наук, Добров П.В., докт. істор. наук, Довжук І.В., докт. істор. наук, Єрхов Г.П., докт. істор. наук, Климов А.О., канд. істор. наук, Крапівін О.В., докт. істор. наук, Литвиненко В.Ф., докт. істор. наук, Пилипчук О.Я., докт. біол. наук, Сергієнко Ю.Г., докт. істор. наук, Соколов І.Д., докт. біолог. наук, Ульшин В.О., докт. техн. наук, Фомін А.І., докт. істор. наук.

Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 23. Ч. 2. – Луганськ, 2009. – 120 с.

У збірнику публікуються праці, що висвітлюють найбільш актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історії освіти, науки і техніки.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 1 від “25” вересня 2009 р.)

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2009
© East Ukrainian National University
named after Vladimir Dal, 2009

СТАТТІ

УДК 625.1 (09)

Алєйников І.М.

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ЯК ЕТАПНА ПОДІЯ НА ШЛЯХУ ТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Висвітлюються результати і наслідки проведення Першого Всеукраїнського з'їзду Народного Руху України, особливості формування серед делегатів ідеї щодо відродження незалежності України, започаткування фактичного об'єднання двох суспільно-політичних течій Руху: помірних та радикалів, з різними поглядами щодо майбутньої форми державного устрою України.

Ключові слова: Народний Рух України, з'їзд, незалежність.

Кінець 80-х – початок 90-х років став періодом появи на теренах України багатьох національно-патріотичних організацій, гідне місце серед яких зайняв Народний Рух України (НРУ) – найбільш масова і впливова організація (з березня 1992 року – політична партія) з якою безпосередньо пов'язана найвизначніша подія ХХ століття: відновлення державної незалежності України.

Дослідження процесів українського державотворення, боротьби за відродження державності українського народу, на всіх етапах є актуальним і залишається в центрі уваги багатьох науковців, істориків та політологів. Питання значення Першого Всеукраїнського з'їзду НРУ як етапної події творення майбутньої незалежної української держави частково розглянуто в дослідженнях з історії Руху. Це праці таких авторів, як О.Гарань [1], Ю.Діденко [3], спільна робота Г.Гончарука і О.Шановської [2]. Цінним джерелом по даній темі є різні документи і матеріали Руху, серед них стенографічний звіт Перших Великих зборів НРУ, який містить відомості про основні напрямки діяльності та завдання даної організації, що розглядалися на з'їзді [5].

Мета даного дослідження – детальний розгляд результатів та наслідків проведення Першого Всеукраїнського з'їзду НРУ, формування серед делегатів та запрошених гостей думки про необхідність відновлення державності та незалежності України. Відповідно визначаємо завдання: дослідити результати і наслідки проведення Першого Всеукраїнського з'їзду Народного Руху України; з'ясувати особливості формування серед делегатів ідеї щодо відродження незалежності України; визначити історичну роль фактичного об'єднання двох суспільно-політичних течій Руху: помірних та радикалів,

Апогеєм політичного піднесення українців став Перший Установчий з'їзд НРУ, що відбувся 8–10 вересня 1989 р. у місті Києві. Він юридично оформив організацію, обрав її керівні органи, матеріалізував ідею Руху у всеукраїнському масштабі. У роботі Першого Всеукраїнського з'їзду НРУ взяло участь 1109 чоловік, які представляли близько 280 тисяч активних членів Руху, згуртованих у 1247 організаціях [6, 25]. Контингент запрошених на з'їзд Руху формувався за таким принципом, щоб максимально були представлені гості з-за кордону та союзних республік від Народних фронтів, неформальних

об'єднань, асоціацій, національно-культурних товариств, різних громадських організацій, релігійних конфесій, а також представники офіційних органів України. Цим Рух фактично продемонстрував свій інтернаціональний характер та підкреслив коректне ставлення до неукраїнського населення [1, 55].

Ставлення виступаючих до державних та політичних інституцій України на той час було різне. Установчий з'їзд НРУ знаменував початок фактичного об'єднання в Русі двох суспільно-політичних течій: поміркованих (О.Гончар, І.Драч, М.Горинь та ін.) та радикалів (В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, В.Барладяну та ін.) з розходженням у визначенні національної форми державного устрою України. Існувало й кілька думок в освітленні питання про шляхи творення майбутньої української держави. Кожна із сторін запропонувала присутнім на з'їзді свою модель політичних вимог.

Письменник Іван Дзюба висловився за сприяння виходу Української республіки на рівень справжнього суверенітету. На його думку, якщо Українська РСР поряд з іншими республіками стане справді суверенною соціалістичною союзною державою з економічною самостійністю, зі своїм політичним центром, зі своїм вагомим представництвом у союзних структурах влади, з міжнародною репрезентацією та системою прямих міжнародних політичних, економічних, культурних зв'язків, – тобто, коли вона стане повноважним суб'єктом політичної, економічної та соціально-культурної творчості, тоді докорінно зміниться самоусвідомлення і самопочуття населення, і не тільки українського [5, 101]. «Рух повинен твердо заявити, що майбутню Україну ми бачимо як суверенну – політично, економічно і культурно, суверенну державу, що входить на підставі нового Союзного Договору в реформований Союз Радянських Соціалістичних Республік», [4] – підкреслив І.Дзюба.

Такої ж думки притримувався й голова Західного наукового центру, академік Ігор Юхновський, який теж визначив головну мету з'їзду у побудові суверенної Української республіки в складі радянської федерації. Події попередніх років, на його думку, призвели до централізації народного господарства Союзу, а та в свою чергу – до повного розпаду економіки. Єдиний вихід з цієї ситуації він знаходить в природній децентралізації, яка має бути основана на національному суверенітеті. «Утворення національних суверенних республік у Радянському Союзі – є цілком природне явище, і воно є неминуче, якщо Радянський Союз намагатиметься себе зберегти як державу. Утворення суверенної Української держави є неминучим» [2, 65].

Член УГС Василь Барладяну відкрито відважився висловити на з'їзді свою думку про актуальність гасла політичної незалежності України: «Нам потрібна тільки незалежність. Якщо виходити із сьогоденних народних потреб, то незалежність – це мило, хліб, м'ясо. А для нас усіх – свобода особистості, розквіт культури й добробуту. Хай живе незалежна Україна. Сьогодні тільки безграмотна людина виступає проти незалежності України» [5, 297].

Радикальними та відверто самостійницькими поглядами відрізнявся вчорашній дисидент В. Чорновіл зазначивши, що єдиним порятунком для всіх – є повна державна незалежність України, здобута мирними, демократичними,

конституційними шляхами. На думку В.Чорновола, прагнення державної незалежності – це нормальне самоусвідомлення кожного повноцінного члена тієї найстійкішої людської спільноти, яка називається народом або нацією [3, 88].

Таким чином, з огляду на вище сказане, помірковані виступали за незалежну суверенну Україну в рамках реорганізованої союзної федерації, лібералізацію КПРС, в той час як радикали наполягали на виході України зі складу Радянського Союзу та досягненню нею цілковитої незалежності, утвердження у суспільстві повноцінного політичного плюралізму.

Дискусії, які розгорнулась на з'їзді навколо широкого аспекту питань політики, економіки, культури показали, що громадська думка за рік, що минув з моменту продекларування ідеї Руху, стала більш вільною та радикальною, а сам Рух перетворився на зростаючу громадсько-політичну силу, що дедалі активніше та впевненіше протистояла державно-політичній номенклатурі й проголосила початок кінця пануванню комуністичної ідеології.

Отже, ми можемо відмітити, що Перший Всеукраїнський з'їзд Народного Руху України став етапною подією творення майбутньої незалежної української держави, зробив важливий і вірний крок до демократизації суспільства – дав могутній поштовх для створення в Україні низки політичних партій та громадських організацій, які в своїх програмних документах так чи інакше ставили вимоги незалежності України, та довів, що українське суспільство має численних лідерів демократичних перетворень, обдарованих організаторів та свідомих борців за відродження незалежності України.

В науковій літературі дана тема до кінця не вивчена. Це дає можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку. Також необхідно вивчати цю проблему крізь призму сьогоденних реалій життя.

Література

1. Гарань О. Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України / О.Гарань. – К: Либідь, 1993. – 200 с.
2. Гончарук Г., Шановська О. Національна ідея і Народний Рух України. / Г.Гончарук, О.Шановська – Одеса: Астропринт, 2004. – 169 с.
3. Діденко Ю. Народний Рух України у державотворчих процесах України (1989–2002). / Ю.Діденко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 174 с.
4. Літературна Україна. – 1989. – № 45. – 5 жовтня.
5. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову. – К., 2000. – 496 с.
6. Установчий з'їзд Народного Руху України // Літературна Україна. – 1989. – № 37. – 14 вересня.

Алейников И.М. Первый Всеукраинский съезд Народного Руха Украины как этапное событие на пути создания будущего независимого украинского государства.

Освещаются результаты и последствия проведения Первого Всеукраинского съезда Народного Руха Украины, формирование среди делегатов идеи возрождения независимости Украины, начало фактического объединения двух общественно-политических течений Руха: умеренных и радикалов, с разными на то время взглядами о будущей форме государственного устройства Украины.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, съезд, независимость.

Aleinikov I.M. The first all-Ukrainian congress of Narodnyj Rukh of Ukraine as a crucial event on the way of creation of a further independent Ukrainian state.

Shows results and consequences of the First all-Ukrainian congress of Narodnyj Rukh of Ukraine, formation among the delegates an idea of the renaissance of independence of Ukraine, the beginning of factual union of the two social-political trends in Rukh: moderate and radicals with their different views on the future national form of a state organization of Ukraine.

Key words: Narodnyj Rukh of Ukraine, congress, independence.

УДК 930+94

Бєльдюгін В.А.

**ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ (БРАТСТВА): ПЕРЕДУМОВИ
СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)**

У статті розглядаються особливості створення та діяльності православних церковних братств, як різновиду церковно-громадських організацій другої пол. ХІХ ст.

Ключові слова: благодійність, братства, культурно-освітня діяльність, попечительства, Православна Церква, церковно-громадські організації.

На сучасному етапі розбудови української держави все більше уваги приділяється формуванню громадянського суспільства з його незалежними інституціями, які були б здатні вирішувати численні проблеми, що виникають у суспільстві. Довготривала економічна, політична та соціальна криза в країні є основною причиною зубожіння населення, втрати духовних орієнтирів і цінностей, розповсюдження насильства та байдужості. В таких умовах виникає потреба в існуванні таких громадянських об'єднань, де питання моралі, гуманності, любові до ближнього набували б особливого значення. У цьому сенсі актуальним постає історія Православної церкви, та церковно-громадських об'єднань що існували на протязі багатьох століть й виконували важливу соціальну функцію в культурно-освітній сфері та у питаннях добродійництва, меценатства і благодійності.

Актуальність даної статті полягає у тому, що окремих праць з проблеми діяльності церковно-громадських об'єднань в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на сьогодні не існує. Є лише декілька наукових робіт регіонального характеру, що побічно торкаються теми дослідження [1].

Отже, метою роботи є аналіз виникнення та діяльності церковно-громадських об'єднань (братств) в Україні у досліджуваний період.

Церковно-громадські організації набули широкого розповсюдження в Україні у ХVІ-ХVІІ ст. у часи консолідації українського суспільства і водночас у період розколу церкви. Головним призначенням церковних об'єднань – братств, союзів, спілок і т.і. був спочатку захист чистоти православ'я, а згодом протидія покатоличенню та ополячуванню українців. В залежності від соціальних, політичних, навіть, економічних проблем, що виникали в українському суспільстві на протязі століть, як у різні часи, так і у різних регіонах України функції цих об'єднань були неоднаковими.

Сучасні історики виокремлюють три періоди діяльності громадсько-церковних об'єднань.

Перший період обіймає кінець XV – другу половину XVI ст., коли наступ католицизму на Україну тільки розпочинався і громадсько-церковні об'єднання ставили перед собою завдання на основі православ'я зберегти власну національну ідентичність.

Другий період припадає на другу половину XVI-XVII ст. Цей період в історії України збігається з розколом української церкви, із загостренням міжконфесійного протиборства, тому головним завданням було зберегти єдність та чистоту православ'я.

Третій період розпочинається в середині XIX ст. пов'язаний з формуванням капіталістичних відносин і потужним піднесенням духовності, який знаходив своє вираження в різних сферах громадського життя, в тому числі й церковній. Починається нове відродження церковних об'єднань у повному обсязі їх функцій.

У другій половині XIX ст. в Російській імперії та в її складовій Україні, з деяким запізненням від країн Заходу, починаються буржуазні реформи, які здійснили свій вплив не тільки на модернізацію соціально-економічних відносин, а найголовніше, цей переворот супроводжувався переворотом у свідомості, появою особистості нового буржуазного (підприємницького) типу для якої властива перш за все індивідуалістична свідомість, що означало смертельну загрозу для традиційного суспільства з його патріархальними феодальними зв'язками між людьми, незаперечним авторитетом церкви й сакралізацією монархічної влади. Тому, буржуазні реформи стали викликом і загрозою основам традиційного самодержавного суспільства, а також і впливу православної церкви на населення, як одного з головних інститутів політичної системи Російської імперії. Тому влада, використовуючи традиційно високу релігійність населення намагалася повернути їх стихійну релігійну й громадську активність на користь державі, з цією метою у 1864 р. уряд затвердив Головні правила про заснування церковних братств і Положення про церковні попечительства. Це було намагання активізувати церковно-громадську активність та направити її у кероване законне русло. Основним завданням реформаторів було вирішення внутрішніх проблем Церкви, що вимагає вкладення матеріальних коштів і особистої участі, за рахунок приходських громадських організацій. Духівництво сподівалося в особі цих організацій знайти надійних помічників, зацікавлених в розвитку приходу.

Прообразом для них слугували братства, що існували в XV–XVII ст. в Україні та Білорусії. Вони засновувались при церквах і монастирях з благословення і затвердження єпархіального архієрея. Кожне братство діяло на підставі статуту. Основними їхніми осередками були братські доми – місця сходин братчиків для обговорення релігійних і господарських справ, а також улаштування традиційних колективних трапез. Там же зберігалися реліквії братств – ікони, корогви, братські свічки, а також скриня.

У XIX ст. нащадки цих братств діяли майже по всій Україні: на Київщині, Чернігівщині, Волині, Херсонщині, Полтавщині, Харківщині, Поділлі, півдні України тощо. Їх діяльність свідчила про відродження громадської ініціативи духовенства та віруючих, колегіальних соборно правних традицій церковного

управління та регіональних ознак церковного життя. Так, «Головні правила для заснування церковних братств», констатували стан збереження у їх статутах «правил, зовнішніх місцевих звичаїв та найменувань, вживаних у давніх церковних братствах» [2].

У дореформений період будь-які прояви приходського життя поза богослужінням, тим більше складання релігійних суспільств, присікалися відповідно до законодавства Російської імперії [3]. Проте вже в 40-50 рр. XIX ст в окремих приходах по всій країні з'являються нові організаційні форми - приходські ради, піклувальні ради про бідних приходу, братства, які мали різні цілі і статuti. Ініціаторами їх створення виступали архієреї, приходські священники, цивільні власті або самі прихожани. Уряд зі свого боку зв'язував успіх селянської реформи зі свідомим сприянням з боку дворянства і духівництва[4,233].

Характер цих об'єднань був різним: одні виявляли цікавість до духовної освіти і письменності взагалі, інші виділяли себе як особливу релігійну групу, треті будувалися завдяки особовим якостям їх керівників. Ці групи не мали чіткої структури, конкретних цілей, статуту, виникали спонтанно і неминуче закривалися указом Духовної консисторії як ті що порушують закон. Про існування церковних об'єднань у 50-і і навіть післяреформені 60-і роки джерела умовчують. І лише в 70-і роки XIX ст згадки про приходські організації знов з'являються в церковній документації. Однією з форм православних співтовариств були церковно-приходські братства.

Згідно із законодавством, церковними братствами вважалися релігійні спілки мирян і служителів культу. «Правила про православні церковні братства» передбачали наступні напрями діяльності: «служіння потребам та користі Православної Церкви, протидія посяганням на її права з боку іновірців і розкольників, створення і прикраса православних храмів, справи християнської добродійності, поширення і затвердження духовної освіти».[5,314-315]. До братств приймалися особи «різного звання і стану» за умови приналежності до Православної віри. Їх робота обмежувалася статутом, який з більшою або меншою мірою визначав цілі, обов'язки, умови, порядок виконання рішень тощо. Засновувалися братства з благословення і затвердження єпархіального архієрея, він же розглядав проект статуту, який слідував на відгук до начальника губернії.

Отже, головною метою їх створення стала необхідність охорони православної віри від впливів інших конфесій та покращення благодійної, культурно-просвітницької та соціальної сфер життя через піднесення активності духовенства та віруючих у церковнопарафіяльній організації, а також з метою подолання між нами антагонізму.

Так, у 70-і роки XIX ст. на Волині відновили свою діяльність братства РПЦ: 1865 р. відновлює свою діяльність Острозьке братство св. Кирила і Методія, 22 січня 1871 р. починає діяти Луцьке Хрестовоздвиженське братство, у 1887 р. відкривається Володимирське братство св. Володимира, 17 жовтня 1888 р. засноване Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське братство, а 6 серпня того ж 1888 р. створене Житомирське братство св. Володимира.

Луцьке Хрестовоздвиженське братство в своїх списках зберегло ім'я батька Лесі Українки Петра Косача, який брав активну участь у відновленні православних святинь міста: каплиць Іверської Божої Матері та св. Параскеви Мучениці. Братство Св. Володимира заснувало музей церковних старожитностей (Древнехранилище) і проводило певну науково-культурну діяльність. При цих братствах з'явилися також школи, шпитали. Серед членів братств перебував весь чиновницький склад царської адміністрації на Волині, що при відносній їх науково-культурній та благодійній самостійності, все ж означає намагання влади поставити під контроль громадську активність на місцях [6].

У південних регіонах України: Одеса, Херсон, Миколаїв, де соціально-економічний розвиток дещо відставав від інших регіонів, але буржуазні відносини розвивалися найшвидше, що призвело до більшої соціальної диференціації, та потребі освічених робітників православної братства зосередили свою увагу на благодійно – просвітницькій діяльності. На кінець XVIII ст. благодійна діяльність приходів набула характеру добровільної приватної ініціативи.

Одеське Свято-Андріївське братство було засноване 16 серпня 1880 р. з ініціативи архієпископа Херсонського и Одеського П. Городецького. Його відкрили при семінарській церкві, а викладачі семінарії стали членами братства. Воно видавало підручники і навчальні посібники для церковних шкіл Херсонської єпархії, матеріально підтримувало і будувало на свої кошти церковно-приходські школи. З метою заохочення священиків і грамотних селян до вчительської діяльності, а також поширення православ'я місіонери братства клопотали перед радою про їх матеріальну нагороду. З ініціативи архієпископа Д. Ковальницького у жовтні 1909 р. братство було перетворено з приватного у загально-єпархіальне товариство християнсько-благодійного і просвітительського характеру.

Херсонське Хресто-Воздвиженське товариство було аналогічним за своєю структурою і цілями Одеському Свято-Андріївському братству. Всі ці благодійні об'єднання, окрім матеріальної допомоги, підтримували бідних одновірців морально, допомагати їм здобути освіту.

Православні братства та товариства відігравали важливу роль у здійсненні одноразової та постійної благодійної допомоги населенню. Їхня добродійність була більш розвинутою у містах, ніж в селах єпархії [7]. «Правила про православні церковні братерства», відсікаючи можливість фінансової і господарської діяльності для братчиків (на відміну від попечительств), робили добродійність однією з основних функцій даного співтовариства. Саме так відбувалося в міських приходах. Проте в селах існували свої уявлення про братства, не пов'язані з високо затвердженими «Правилами».

У Полтавській єпархії, як однієї з найрозвинутіших церковно-адміністративних одиниць РПЦ XIX – початку XX ст. з дієвою церковною інфраструктурою, зусиллями правлячих архієреїв і місцевого духовенства послідовно відкривалися духовні навчальні заклади (семінарія та чотири духовних училища), єпархіальне жіноче училище, що підпорядковувалося

духовному відомству. Створювалася мережа церковних початкових шкіл, представлених церковнопарафіяльними школами (однокласними та двокласними) та школами грамоти. Засновувалися церковнопарафіяльні попечительства і церковні братства з відділеннями, які зробили значний внесок у розвиток освітньої справи в регіоні.

За даними Папкова О.О., на початок 1893 р. у Полтавській єпархії діяло 5 братств, у Харківській єпархії - жодного, у Чернігівській та Київській - по 3, у Подільській - 8, у Катеринославській - 4, у Волинській - 6, у Херсонській - 2, у Мінській 22 [8,11]. У Полтавській єпархії тільки 2 братства можна виділити як головні - Полтавське єпархіальне Свято-Макар'ївське та Лубенське Спасо-Преображенське, останні 3 - у Костянтиноградському, Золотоніському, Переяславському повітах - як церковнопарафіяльні, що підпорядковувались єпархіальному Свято-Макар'ївському братству.

Обидва братства почали своє функціонування майже одночасно. Першим започаткували братство в Лубнах при Спасо-Преображенському монастирі (10 грудня 1889 р.) з метою духовно-просвітницької та благодійницької діяльності [9,790-801]. Згідно статуту першорядне завдання братства полягало в опікуванні та допомозі церковнопарафіяльним школам у Лубнах і Лубенському повіті [10,1-8]. Відкриття Єпархіального Свято-Макар'ївського братства відбулося 29 квітня 1890 р. при Полтавській духовній семінарії [11, 418-434]. Головна мета його полягала у сприянні релігійно-моральному просвітництву народу в душі православної церкви в межах Полтавської губернії (§§ 2, 3 статуту) [12, 119-133].

За Синодальними даними, на 1 січня 1893 р. зі 150 церковних братств Європейської Росії, що діяли на території 49 єпархій, із загальною кількістю братчиків понад 30 тис. осіб Єпархіальне Свято-Макар'ївське братство належало до одного з семи найчисельніших (у ньому значилось 1348 осіб) [13,11].

Отже, діяльність православних братств на Полтавщині, як і в інших регіонах України виходила з нагальних потреб регіону. Вони займалися різними видами діяльності, проте більшість з них піклувалися про церковні школи. Різноманітна і змістовна робота братств сприяла їх авторитету, постійно підвищувала інтерес до них.

У 90-і рр. XIX ст. організовуються православні братства на підставі затверджених «Правил». Джерелами для їх вивчення є статuti, в окремих випадках звіти про діяльність. Статuti не дозволяють судити про реальне життя братств, лише про їх наміри. Судячи по документах, основні цілі цих співтовариств визначалися як релігійні, морально-освітні, місіонерські, добродійні тощо. До їх числа входила освіта через поширення письменності, будівництво шкіл, створення бібліотек, чайних, боротьба з пияцтвом, власний приклад добродійного християнського життя, організація читань, бесід, демонстрація туманних картинок, благоустрій і добробут приходського храму, протидія розколу, добродійність бідним приходу і так далі. Структура братств нагадувала попечительства. Представницьким органом були Загальні збори, виконавчим - Рада братства. Рада складалася з голови, заступника голови,

скарбника, інколи включала діловода, бібліотекаря і тому подібне, в залежності від напрямів діяльності. В число братчиків приймалися особи обох статей, всіх звань і станів, але православного сповідання. Вони ділилися на дійсних членів і почесних, інколи окрім того підрозділялися на членів співробітників і довічних дійсних членів. Права і класифікація цих категорій братчиків в різних статутах визначалися неоднаково. Основним джерелом доходів визнавалися членські внески і добровільне пожертвування, деякі мали в храмі братський кухоль, щорічний збір хлібом, пожертвування речами, продуктами і речами. І навіть зазіхали (безуспішно) на відсотки з церковних сум, що зберігаються в банці.

В цілому, можна сказати, що з кінця XIX ст. серед православних братств в Україні набувають форми організації, які були запропоновані зверху й поступово втрачають регіональні особливості й національний самобутній характер.

Таким чином, церковні братства, як один з різновидів церковно-громадських організацій в Україні до кінця XIX ст. по зовнішнім формам нагадували давні православні братства, які змінилися в тій чи іншій мірі. По внутрішньому змісту вони були такими співтовариствами, що виконували свої релігійні, соціальні та культурно-просвітницькі функції. Спроба прийняти нові форми організації, запропоновані зверху, наштовхувалася на пасивний спротив. Більшість братств, що звернулися за реєстрацією в єпархію і що представили свої статuti, так і не були відкриті. Прихожани з ентузіазмом приймали рішення про організацію братств, але потім їх ентузіазм згасав, коли мова йшла про пожертвування. Але, все ж ті братства, що були створені спиралися на давні традиції й активно здійснювали свою діяльність.

У подальших дослідженнях доцільно було б звернути увагу на діяльність та особливості нових форм церковно-громадських організацій, таких як - приходські попечительства, особливо їх структуру, регіональні особливості та соціальне значення.

Література

1. Кравченко А. Н. Братство Святого Апостола Андрея Первозванного в Одессе // “И свет во тьме светит...” – Одесса: “ОКФА”, 1998. – С. 252-267; Свято-Николаевское братство // Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. От истоков до начала XX века. Книга первая. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: Тетра, 2000. – С.163-165; Федоренко С. А. Організація та функціонування закладів духовного відомства в XIX – на початку XX ст. (на прикладі Полтавської єпархії) // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збір. / М-во освіти і науки України; Одес. нац. політес. ун-т. – Одеса: Астропринт, 2009, вип. 15. – С. 64 – 74; Федоренко С.А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.) автореф. на дис. к.і.н. – Черкаси. 2008.
2. Правила и положение о приходских попечительствах при православных церквях о православных церковных братствах. – СПб., 1911. 16 с.
3. Полное собрание Российских законов (далі ПСЗ), т. XIV. ст. 64,160,162,163,164. 1842 р.
4. Римский С. В. Российская Церковь в эпоху великих реформ. М., 1999. С. 233.
5. Правила о православных церковных братствах. // Устав духовных консисторий (с дополнениями и комментариями) / под. ред. Ливанова В. Ф. СПб., 1871. С. 314-315.
6. Рожко В. Православні церковні братства Волині в XVI - XIX ст. / В. Рожко // Наша віра. – 2001. – листоп.

7. Федорчук О. О. Православ'я в становленні культури Півдня України (кінець XVIII – початок XX століття). Автореф. на дис. к.і.н. 07.00.01. Донецьк 2005.
8. Папков А. А. Церковніе братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к нач. 1893 г. — СПб.: б. и., 1893. — 146 с. с. 11.
9. Отчет о деятельности Лубенского Спасо-Преображенского Братства с 10 декабря 1889 года по 7 августа 1890 года // ПЕВ. - Ч. оф. - 1890. - С. 790-801;
10. Проект Устава Спасо-Преображенского Братства // ПЕВ. - Ч. Оф. - 1889. - 22.- С. 879-887. с. 880; Лубенское Спасо-Преображенское братство и его отделения. Уставы и отчет о деятельности за первые 8 месяцев. - СПб.: б. и., 1891. - 30 с с. 1-8;
11. Отчет Совета Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского Братства за первый год его существования. (С 29 апреля 1890 года по 1 мая 1891 года) // ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1891. - 12. С. 418-434; Федоренко С. А. Організація та функціонування закладів духовного відомства в XIX – на початку XX ст. (на прикладі Полтавської єпархії) // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збір. / М-во освіти і науки України; Одес. нац. політес. ун-т. – Одеса: Астропринт, 2009, вип. 15. – С. 64 – 74.
12. Устав Свято-Макарьевского Епархиального братства // ПЕВ. - Ч. Оф. - 1890. - 4. С. 119-133.
13. Папков А. А. Церковные братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к нач. 1893 г. — СПб.: б. и., 1893. — 146 с С. 11.

Бельдюгин В.А. Церковно-общественные организации (братства): предпосылки образования и их деятельность (вторая половина XIX - начало XX вв.).

В статье рассматриваются особенности создания и деятельности православных церковных братств, как разновидности церковно-общественных организаций второй половины XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: *благотворительность, братства, культурно-образовательная деятельность, попечительства, Православная Церковь, церковно-общественные организации.*

Biieldiugin V.A. Church public organizations (fraternities): pre-conditions of creation and activity (second half 19 is beginning 20 century).

The features of creation and activity of Orthodox Church fraternities are examined in the article, as to the variety church public organizations of the second half of 19 is beginning 20 century.

Key words: *charity, fraternities, cultural and educational activity, guardianship, Orthodox Church, church public organizations.*

ББК Т1 63.1Ф4(0)

Бережна М.С.

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ МЕРЕЖНИХ ВОЄН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається сучасна історіографія проблеми мережних війн у зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Аналізується стан розробки цієї проблеми як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, характеризуються напрямки дослідження та школи.

Ключові слова: історіографія, мережні війни, зовнішня політика США, інформаційне суспільство, інформаційна безпека.

Зростаючі темпи інформатизації світового суспільства призвели до нового економічного сектора, якого раніше не було і за який тепер йде боротьба з метою захоплення і втримання в ньому переваги. Капіталом, що відіграє чільну роль у зазначеному секторі, є інтелектуальний капітал, передусім у сфері інформаційних технологій. У той же час, досягнення в галузі інформатизації призвели до інформаційно-технічної революції у військовій справі – прискореному вдосконаленню зброї і військової техніки, зміни погроз в секторі безпеки та методів ведення війн.

Стає все більш питомою вага використання цифрових, комп'ютерних технологій в системах керування збройних сил та різноманітних збройних угруповань. Це з одного боку підвищує ефективність роботи цих систем, з іншого підвищує можливість ураження саме цієї компоненти за допомогою атак на віртуальному рівні, без використання звичайної зброї та засобів масового ураження, що може привести до дестабілізації управління не тільки на військовому, суспільному, але й державному рівні. З використанням усе більшої кількості засобів електронно-обчислювальної техніки стає нагальною проблема захисту інформації, яка циркулює в загальних комп'ютерних мережах. Таким чином, на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства нові погрози безпеці держав від мережних форм організації, що використовують інформаційні технології, стали реальністю. Якість, швидкість і кількість передачі інформації являють собою ключові елементи інформаційної переваги в мережних війнах.

На сучасному етапі, коли базові знання людства акумульовані в рамках різноманітних сучасних цивілізацій, інформаційні мережні війни уособлюють собою війну цивілізації за місце у світі в умовах, коли постійно скорочуються ресурси для їх існування. Тому необхідне комплексне вивчення питань інформаційних мережних війн, заходів і методів їх проведення, розвитку сил і засобів інформаційної боротьби, що по-перше, дозволить усвідомити той чи інший її захід і перевести його з розряду прихованих загроз в реальні, з якими вже можна буде боротися, по-друге, факт наявності інформаційних мережних війн повинен застерегти суспільство від думки, що в сучасних умовах йому ніхто не загрожує. Взагалі, ігнорування питань інформаційної війни неприпустимо, бо держава, яка це робить, може легко опинитися на задвірках історії. Отже, важливішою проблемою, яка потребує реального розроблення, є

вивчення становлення інформаційної мережної боротьби, на підставі чого можна здійснити підготовку до ведення інформаційної мережної війни, або чинити ефективну протидію її негативному впливу.

За останні двадцять років у світі склалась глобальна система ідейно-політичної та військово-економічної гегемонії США. За ними після розпаду СРСР закріпився статус держави – гегемона, яка лідирує в процесі інформаційної революції. Новітні інформаційні технології та системи вже стали невід’ємною частиною не тільки існування суспільства, але й окремих громадян. Перш за все це стосується електронних засобів інформації, Інтернету, різноманітних телекомунікаційних систем. Події кінця ХХ століття продемонстрували, що нові технології збільшили потенційні можливості інформації у військових діях, а також підтвердили важливість її ролі в забезпеченні не тільки національної та військової стратегії окремої країни, але й міжнародної безпеки в цілому. Однак, саме ці досягнення призвели до того, що відкрилися нові загрози безпеці держав.

США відіграють особливу роль в інформаційному протиборстві як явищі сучасних міжнародних відносин, часто проводячи політику «подвійних стандартів», в тому числі в інформаційному секторі. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена прямим чи непрямым втягненням США в значні міжнародні конфлікти та використання ними інформаційних кампаній в якості механізмів впливу на світову спільноту.

Новий науковий напрям, пов'язаний з усім комплексом проблем інформаційного насильства та інформаційної безпеки, знаходиться на перехресті двох добре розроблених наукових концепцій інформаційного суспільства та міжнародної безпеки.

В історіографії процес застосування та розвитку засобів збройної боротьби в локальних війнах не залишався поза увагою істориків, особливо військових, які з самого початку намагалися з'ясувати для себе причини виникнення такого явища, як воєнний конфлікт, дати йому класифікацію, визначити роль і місце людського фактору та технологій. Одними з перших це намагалися зробити такі видатні історики, політологи, теоретики проблем війни та миру як: З. Бжезінський [1], Г. Кіссенджер [2], С. Хантінгтон [3], Дж. Кеннан та ін.. Основи теоретичних досліджень механізмів інформаційного забезпечення політики закладені в працях Сунь-цзи, Аристотеля, М. Вебера, Дж. Найя [8], Г.Г.Почепцова [26], Расторгуев С.П. [25].

В історичній науці значне місце займають проблеми формування інформаційного суспільства та простору, вплив цих процесів на політичну культуру: М. Кастельс [4], Д. Белл [5], Е. Тоффлер [6] (концепція «інформаційного суспільства»); М. Маклюен [7] (концепція «глобального селища»); Дж. Най [8] (концепція «м'якої сили»).

Великомасштабні інформаційні технології, які дістали назву мережних воєн мають тисячолітню історію. Особливого значення інформаційні війни набули у ХХ столітті, коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації, а поширювана через них інформація - справді масовою. Найбільший вклад в теорію мережних воєн внесли М. Маклюен [7], О.

Тоффлер [6], М. Кастельс [4], П. Дракер [9], Д. Арквілл, Д. Ронтфельд [10], Фукуяма [11].

Концептуально-теоретичному дослідженню мережних воєн як різновиду інформаційної кампанії присвячені праці М. Лібікі [12], Дж. Штейна [13], Н.Л. Волковського [14], І.Н. Панаріна [15]. Мартін Ліпкі [12], який доклав багато зусиль для того, щоб теоретичні розробки в цій сфері знайшли своє практичне втілення, вважає, що в майбутньому інформація буде головним засобом стримування військових конфліктів. За його думкою, взаємопов'язана інформаційна система, яка складається з різного інформаційного обладнання, дозволить контролювати будь-яку військову активність, дозволить своєчасно приймати превентивні заходи. В таких умовах будь-які дії будуть прозорі для протилежної сторони та міжнародної спільноти вцілому. Відповідно, агресор може бути позбавлений навіть можливості проведення військових приготувань, оскільки глобалізація світових систем дозволить паралізувати та відітнути його економічні та інформаційні системи від решти світу.

В наш час суперечки стосовно того, як розглядати мережі, справили вплив на провідні праці, присвячені загальним напрямкам суспільного розвитку. В роботі Френсіса Фукуяма [11] «Великий розкол», у якій мережа не вважається новою організаційною формою, що набирає силу в сучасну епоху. У праці Мануеля Кастельса [4] «Піднесення мережного суспільства» висвітлено протилежний погляд що до цього. Він вважає, що поширення і зміцнення мереж є ознакою того, що вони являють собою окрему форму організації. У поглядах Фукуяма відображається переважно підхід соціального мережного аналізу, а у Кастельса – організаційний підхід, його погляди більше пов'язані із впливом інформаційної революції.

Останнім часом часто використовується поняття «інформаційна безпека» та даються різні його визначення. На думку декана школи інформаційної війни і стратегії при Вашингтонському університеті національної оборони Д. Еджера, яку він висловив у швейцарському журналі «Джеймс інтернешнл діфенс рев'ю», саме поняття і концепція інформаційної війни залишаються предметом жвавої дискусії у військових та наукових колах Заходу.

Як показав аналіз літератури, найбільш глибоко та всебічно питання, пов'язані з темою нашої роботи, висвітлені у зарубіжній історіографії, особливо американській, де дослідники зосередили свою увагу саме на досягненнях психології, соціології, політології.

Ф. Тейлор [16] у роботі «Війна і засоби масової інформації. Пропаганда і переконання у війні в затоці» звертає увагу на роль ЗМІ у інформаційно-психологічному забезпеченні застосування військ, створення системи керованого надання інформації.

Найбільш відомими представниками американської школи за цим напрямком є В. Томпсон «Проблеми ефективності інформаційного забезпечення бойових дій» [17] та Б. Ліддел Гарта «Психологічні операції» [18], які зі своєї точки зору дають характеристику концепції інформаційної війни, яка була розроблена в США [17].

Дж. Арквілл та Д. Ронфельдт [10] першими розкрили поняття мережної війни, як виду інформаційного конфлікту в своїх працях «В таборі Афіни: підготовка до конфлікту інформаційної епохи», «Піднесення ноополітики», «Роїння та майбутнє конфлікту», «Мережі і мережні війни».

Американській військовий аналітик Ричард Шафранські [19] розглядає мережну війну в контексті військового зіткнення («warfare») як озброєної дії, яка спрямована проти будь-якої частини системи знань або припущень ворога. «Супротивник» - будь-яка особа, дії якої суперечать меті лідера. За межами держави це може бути «ворожа постать» або «не ми». В середині держави ворогом може бути зрадник або мандрівник, будь-хто, хто протидіє або недостатньо підтримує лідера, який керує засобами інформаційної війни. Якщо члени групи не підтримують мети лідера в ході бойових дій, внутрішня мережна війна (беручи до уваги такі речі як: пропаганда, терористичні акти) можуть бути використані у спробі примусити їх бути більш лояльними до цілей лідерів.

Китайській військовий аналітик Ван Пуфен [20], широко відомий як засновник китайської інформаційної війни характеризує мережну війну як продукт епохи інформації, який в дії використовує мережну форму організації та інформаційні технології. В центрі такої боротьби – контроль за інформаційним полем бою з метою, щоб справляти вплив або приймати рішення про перемогу або поразку .

Базуючись на великій кількості китайських першоджерел, Майкл Пілсбурі [21] доказує, що «метою інформаційної війни згідно із китайською літературою є інформаційне панування».

Соціально-психологічні наслідки глобальної інформатизації аналізуються представниками так званої «критичної школи нових інфокомунікаційних засобів та технологій» французькими філософами та соціологами Д. Вол тоном [22], Ф. Бреттоном [23], П. Віриліо, канадським вченим Ж. Дюфреном [24].

До провідних центрів вивчення цієї проблематики належать також Інститут дослідження міжнародного миру в Осло (Норвегія), Стокгольмський інститут досліджень проблем миру (Швеція), Товариство дослідників проблем миру та конфліктів при Гамбурзькому університеті (Німеччина), Центр дослідження соціальних конфліктів (Нідерланди), Центр аналізу конфліктів при Кентському університеті (Великобританія), Центр міжнародної інформації та досліджень миру і конфліктів (Іспанія).

До вагомих центрів дослідження проблем мережних війн відносять американські науково-дослідні центри та військово-освітні заклади. В першу чергу це низка звітів корпорації РЕНД [31], які зроблені за наказом міністерства оборони США. До них відносять: «Стратегічна інформаційна боротьба: нове обличчя війни», «Поява мережних війн», «Глобальна технологічна революція» та ін. Також розробки Національного університету оборони, Інституту оборонного аналізу, Центра міжнародних та стратегічних досліджень, різноманітні науково-дослідницькі групи, які займаються дослідження тих, чи інших аспектів інформаційного протиборства та використання інформації.

Експерти Університету ВПС США (Air University, Maxwell Airforce Base, Alabama) Дж.Штейн [13], Р. Шафранські [19] та О. Дженсен [28] вважають, що в майбутніх конфліктах провідну роль будуть відігравати не перевага в традиційних засобах ведення війни, а стратегічне інформаційне домінування. Основний зміст цього поняття може бути зведений до створення таких умов, в яких дії супротивника неминуче виявляться вигідними домінуючій стороні або будуть спрямовані на обслуговування їхніх інтересів.

У нашій державі дослідженням проблем інформаційних технологій та проблемами інформаційного суспільства займається Макаренко Є.А [29], яка в своїй монографії «Європейська інформаційна політика» досліджує еволюцію глобальних телекомунікаційних процесів, аналізується інформаційна політика в контексті трансформації міжнародних відносин. О. Литвиненко [30] у монографії «Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії» розкрив зміст спеціальних інформаційних операцій та систем їхнього здійснення у різних країнах, визначив теоретичні та методологічні основи сценаріїв інформаційного впливу, дослідив особливості системи захисту інформаційного простору від спеціальних інформаційних операцій. Дослідником наведено окремі формалізовані методи, і проаналізовано підходи до дослідження спеціальних інформаційних операцій. Але ж, слід відзначити, що виходячи з міркувань національної безпеки, у роботі наведені лише загальні принципи здійснення спеціальних інформаційних операцій. Однак щодо конкретного періоду, то комплексного аналізу, де був би узагальнений безпосередньо досвід ведення інформаційної боротьби та виявлений її взаємозв'язок з інформаційною безпекою і мережними війнами, з всебічною характеристикою їх форм а способів, що висвітлював би їхню новизну, таких робіт, на жаль, немає.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про те, що багато аспектів цієї теми недостатньо висвітлені, існує однобічність та непослідовність у вивченні механізмів розробки та проведення керівництвом США мережних воєн у своїй зовнішній політиці наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1999.
2. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. – М., 2002
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - М., 2003.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. М., 2000.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. - М; 1999.
6. Toffler A. The third wave. - N.Y.,1980.
7. Маклюэн Г. М.Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. — М.; 2003.
8. Nye J. Soft power: the means to success in world politics. – New York, 2004.
9. Drucker P.E. Post-Capitalist Society. N.Y.; - Harper-Collins Publ., 1995. (Перевод на русский язык: Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л.Иноземцева. М.: Academia, 1999. С.67-100).

10. Дж. Арквілл, Д. Ронфельдт. Мережі і мережні війни. – К., 2005.; Arquilla, John, and David Ronfeldt, eds., In *Ahena's Camp: Preparing for conflict in the Information Age*, Santa Monica, Calif.: RAND, MR-880-OSD/RC, 1997.
11. Fukuyama F. *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order* / F. Fukuyama. – New York; -1999.
12. Libicki M. What is information war [Electronic resource]. – Режим доступу: www.ndu.edu/inss/actpubs/act003/a003.html;
13. Stein G. Information war [Electronic resource]. – Режим доступу: www.inforwar.com/mil_c4i/stein1.html;
14. Волковський Н.Л. *История информационных войн: в 2 ч.* – СПб., 2003
15. Панарин И.Н. *Информационная война и Россия.* – М.; 2000.
16. Тейлор Ф. *Война и средства массовой информации.* – М., 2004.
17. Томпсон К. *Програмные средства защиты информации.* -Г., 1993.
18. Лиддел-Гарт Б. *Стратегия непрямых действий.*- М., 2008.
19. Szafranski, R. *Theory of Information Warfare: Preparing For 2020.* - Washington, 1995.
20. Arquilla J., Karmel S. *Welcome to the Revolution in Chinese Military Affairs* // *Defense Analysis*. 1997. — № 3, December.
21. Pillsbury M. *China's Military Faces the Future.* — Washington DC, 1999. — P. 69
22. Wolton Dominique. *Internet et Après? Une Théorie Critique des Nouveaux Medias.* P.: Flammarion, 2000. 240p.; Wolton Dominique, éd. *Penser la communication.* P.: Flammarion.-1997.
23. Breton Philippe. *L'Utopie de la communication.* P.: La Découverte, - 1997.
24. Вирилио П. *Информационная бомба. Стратегия обмана.* Пер. с фр. И.Окуновой. М.; -2002.
25. Расторгуев С.П. *Информационная война.* – М.: Радио и связь. - 1998.
26. Почепцов Г.Г. *Информационные войны.* – М.: Рефл-Бук, К.: Ваклер. – 2000.
27. Livingston S. *Clarifying the CNN effect: an examination of media effects according to type of military intervention* // *Research papers.* – 1997.
28. Jensen, Owen E. *Information warfare: Principles of third-wave war* // *Airpower Journal.* – Winter 1994.
29. Макаренко Є.А. *Правове регулювання інформації у Європі. Документи і коментарі.* К., 1999 рік.
30. Литвиненко О.В. *Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії.* – К; -2000.
31. Molander R. and others. *Strategic is Information Warfare: A New Face of War.* RAND. 1996; Molander R. *Strategic is Information Warfare Rising.* RAND. 1998; Arquilla J., Ronfeldt D. *The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy.* RAND. 1997; *The Global Course of the Information Revolution: Political, Economic, and Social Consequences.* RAND. 2000; Wilson P., Mussington D., Mesic R., Anderson R., Hearn A. *An Exploration of Cyberspace security R & D Investment strategies for DARPA: "The Day After in Cyberspace II".* RAND. 1996; *The global technology revolution: bio/nano/materials trends and their synergies with information technology by 2015.* RAND. 2001; *Information Warfare: Selected Long-Range Technology Applications.* IDA. 1996; *Information Warfare Technologies: Survey of Selected Civil Sector Activities.* IDA. 1996; *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts.* NIC. December. 2000 та ін.

Бережная М.С. Современная историография проблемы сетевых войн во внешней политике США в конце XX - начале XXI века.

В статье рассматривается современная историография проблемы сетевых войн во внешней политике Соединенных Штатов Америки в конце XX – начале XXI столетия. Анализируется состояние разработки данной темы как отечественными, так и зарубежными исследователями, характеризуются направления исследований и школы.

Ключевые слова: историография, сетевые войны, внешняя политика США, информационное общество, информационная безопасность.

Berezhna M.S. Contemporary historiography problems of Network wars in U.S.A. foreign policy in late XX - early XXI century.

The article presents the analysis of the research's historiography of the centric warfare in the external policy of the USA at the end of the XX – beginning of the XXI century. Analyzed the state of development of this theme both domestic and foreign researchers, directions of researches and school are characterized.

Key words: historiography, centric warfare, external policy of the USA, information society, information security.

УДК 930+94

Бочаров С.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА УГОДА ПРО АСОЦІАТИВНЕ ЧЛЕНСТВО ПОЛЬЩІ В ЄЕС ЯК КРОК ДО ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

У статті висвітлюється і аналізується хід підписання Європейської Угоди про асоціацію між Польщею та ЄЕС та її зміст. Робляться висновки про позитивні та негативні сторони цього документу в контексті соціально-економічного розвитку Польської Республіки. Показані основні проблеми пов'язані з підписанням Європейської Угоди. Акцентується увага на причинах наявності в Угоді ряду не вигідних для Польщі положень.

Ключові слова: Європейський Союз, економіка, інтеграція, зона вільної торгівлі, інвестиції.

Україна після проголошення незалежності веде пошук власного місця в європейських інтеграційних процесах. Важливою складовою цього процесу є угода про асоціативне членство нашої держави в ЄС, підписання якої може видбутися найближчим часом. У цьому контексті євроінтеграційний досвід нашого сусіда та стратегічного партнера Польщі є надзвичайно цінним для України. Це стосується й досвіду підписання та виконання Європейської угоди про асоціативне членство Польщі в Європейській Унії.

Слід констатувати, що у вітчизняній історіографії згаданій проблемі поки що не приділяється достатньої уваги, про що свідчить, наприклад, майже повна відсутність ґрунтовних досліджень зазначеної проблеми. У той же час польські дослідники ретельно висвітлюють хід, зміст та наслідки підписання Угоди про асоціацію між Польщею та ЄЕС [1]. Таким чином, зазначена проблема є актуальною і заслуговує на більшу увагу з боку українських істориків.

Мета статті полягає у визначенні та оцінці основних положень Європейської угоди про асоціативне членство Польщі в ЄЕС.

Важливим кроком в стосунках Польщі з Європейською Унією стало обговорення питання що до укладення угоди про асоціацію. Юридичним базисом договорів про асоціації є стаття 238 Римського Договору про створення ЄЕС, яка говорить, що "Співтовариство може укласти з одною державою, групою держав або міжнародних організацій договори, які встановлюють асоціацію, що містять двосторонні права й обов'язки, спільні дії і спеціальні процедури" [2]. Однак, а ні Римській Договір, а ні інші документи ЄС не дають

точного визначення поняттю асоціації. Через відсутність точних вказівок можна вважати, що угоди, які укладаються на основі 238 статті, можуть охоплювати всі області діяльності ЄЕС відповідно до його Статуту. На практиці асоціативні угоди між Європейським Співтовариством й іншими країнами суттєво відрізнялися друг від друга. Усі вони мали двосторонній характер і передбачають створення інститутів контролю за виконанням завдань передбачених угодами.

Неофіційні переговори з підписання договору про асоціативне членство між представниками Польщі та Європейської спільноти розпочалися ще у жовтні 1989 року. 17 січня 1990 року голова Комісії ЄС Жак Делор, виступаючи в Європейському Парламенті, запропонував країнам Центральної і Східної Європи укласти зі Співтовариством договори про асоціацію, що дозволили б створити інституціональні рамки для дійсного діалогу, спільних дій в області політики й економіки, розширення технічного, культурного, наукового, торговельного і фінансового співробітництва. В квітні 1990 року ЄЕС офіційно висунула польській стороні умови, на яких могли розпочатися переговори про асоціацію: поступ в реалізації політичних і економічних реформ, дотримання прав людини, функціонування механізмів ринкової економіки, наявність в країні політичного плюралізму. Польська влада прийняла ці умови та зробила офіціальну пропозицію про початок переговорів 25 травня 1990 року, а 22 грудня 1990 року Європейська Комісія отримала від Ради Міністрів мандат на проведення цих переговорів. Офіційні переговори про створення асоціації між ЄЕС та Польщею розпочалися 22 грудня 1990 року і тривали майже рік [3]. Паралельно Єврокомісія проводила аналогічні переговори з іншими країнами Вишеградської групи.

Переговорний процес дуже швидко виявив наявність істотних розбіжностей між сторонами, що стосувалися як політичних так і економічних питань. Польська делегація прагнула домогтися від ЄС включення в текст угоди статті, яка б підтримала намір Польщі приєднатися до Європейської Унії, а також включення в текст документу фінансового протоколу, який визначав би умови і терміни надання країні фінансової допомоги, її структуру й обсяг. Замість фінансового протоколу представник ЄС Бенавидес Салас запропонував щороку визначати рівень допомоги в залежності від стану бюджету ЄС і потреб одержувача. Остаточного не був прийнятий жоден з цих варіантів, сторони домовилися включити в текст угоди лише запис про надання фінансової допомоги у формі позик Європейського Інвестиційного Банку. Найбільш сильні розбіжності виникли під час обговорення проблем товарного обміну в трьох так званих "чуттєвих" секторах (сталь, текстиль, сільськогосподарська продукція). Відкриття ринку ЄС для цих груп товарів на думку експертів Співтовариств загрожувало б місцевим виробникам і могло привести до дестабілізації ринків [4]. Все ж таки сторонам переговорного процесу вдалося виробити компромісні рішення і всі ці фактори знайшли своє відображення в тексті Угоди про асоціацію.

16 грудня 1991 року Польща ЄЕС підписали «Європейську Угоду про створення асоціації між Річчю Посполитою з одного боку, та Європейськими

Спільнотами і державами їх членами, з іншого боку». За звичай в польській пресі та історіографії цей документ називався просто Європейською Угодою. Того ж самого дня подібні угоди з ЄЕС підписали Чехословаччина та Угорщина. Однак внутрішні проблеми Європейської Унії, викликані небажанням прискорювати процес інтеграції зі східними партнерами, призвели до затримання процесу ратифікації цих договорів, через це Європейська угода повністю вступив в силу лише 1 лютого 1994 року, хоча частина договору присвячена торгівлі набрала юридичної сили 1 березня 1992 року. Справа полягала в тому, що Європейську угоду мали ратифікувати всі країни-члени ЄЕС (ЄС), а Перехідні положення Угоди, присвячені лібералізації взаємної торгівлі, могли бути ратифіковані безпосередньо інституціями ЄЕС і це сталося доволі швидко. До речі Польська сторона також не поспішала з ратифікацією Угоди і зробила це лише 20 жовтня 1992 року [5].

Європейська угода складалася з 122 статей об'єднаних в 9-ти частинах, а також преамбули, 13 додатків, 7 протоколів та спільної декларації. В першій статті договору були чітко сформульовані цілі Угоди:

- поступова інтеграція Польщі з Європейським Співтовариством;
- визначення конкретних рамок інтеграції Польщі і ЄЕС;
- встановлення відповідних рамок політичного діалогу, які б зробили можливими розвиток тісних політичних стосунків між сторонами;
- підтримка розвитку взаємної торгівлі і гармонізація економічних стосунків між сторонами, які б сприяли динамічному розвитку економіки та добробуту громадян Польщі;
- створення бази для фінансової та технічної допомоги з боку Європейських Спільнот;
- підтримка співпраці в сфері культури [6].

Таким чином, Європейська угода передбачала тісну співпрацю між ЄЕС та Польською державою за кількома стратегічними напрямками: політика, економіка, культура та євроінтеграція. В рамках політичної співпраці Угода передбачала створення механізму постійних консультацій між центральними органами ЄЕС та Речі Посполитої. Ці консультації мали здійснюватись на рівні міністрів, між керівником Європейської Ради та Європейської комісії з одного боку та Президентом Польщі з іншого. Політичний діалог також мав здійснюватись напередодні міжнародних зустрічей і сесій міжнародних організацій через дипломатичні канали: консультації послів та спеціальних представників обох сторін з метою вироблення спільної політики [7]. Такий механізм політичної співпраці давав можливість Польщі регулярно отримувати інформацію про основні напрямки спільної європейської політики та оперативно погоджувати свою зовнішню політику у відповідності з цими напрямками.

Сприяло політичному діалогу і створення спільних органів Асоціації: Ради Асоціації, Комітету Асоціації, Парламентського Комітет Асоціації, а також низки органів які мали допомагати Раді у її роботі. Головна мета діяльності цих органів полягала в здійсненні моніторингу процесу реалізації ідей закладених в Європейській угоді. Аналіз структури та функціональних обов'язків головних

органів Асоціації дає підстави стверджувати, що ці органи були аналогами інституцій ЄЕС. Наприклад, Раду Співдружності можна вважати копією Ради ЄЕС, а Комітет Співдружності мав подібну структуру та функції до Комітету постійних представників (COREPER) [8]. Такий дубляж давав можливість Польщі отримати цінний досвід співпраці з Європейською Унією, якій міг використовуватися і після вступу до ЄС.

Рада складалася з членів польського уряду, членів Ради Міністрів і Комісії Європейського Співтовариства. У компетенцію Ради Асоціації входило, перед усім, здійснення контролю за реалізацію домовленостей закладених в Угоді та розгляд усіх питань, які викликали взаємне зацікавлення Польщі та ЄЕС [9]. Завдяки цьому, Рада могла розглядати навіть питання не пов'язані безпосередньо з інтеграційними процесами, наприклад, це торкалося проблематики пов'язаної з міжнародною ситуацією. Рада відіграла величезну роль в процесі євроінтеграції Польщі. Регулярно на засіданнях Ради висвітлювалися позиції обох сторін з питань, пов'язаних з євроінтеграцією Польщі. За звичай на цих засіданнях представники ЄС звертали увагу на проблеми гармонізації права Польщі та Спільноти, а польська сторона часто звертала увагу на необхідність інтеграційного поступу з обох сторін і підкреслювала тимчасовий характер Європейської угоди. В такий спосіб польська делегація традиційно висловлювала незадоволення пасивністю Європейської Унії в деяких питаннях інтеграції [10].

Комітет Асоціації фактично мав допоміжний статус при Раді Асоціації. Головне завдання його діяльності полягало в допомозі при організації роботи Ради. Комітет безпосередньо готував засідання Ради, зокрема він здійснював підготовку питань які розглядалися на засіданнях, крім того Комітет Асоціації регулярно проводив аналіз виконання положень закладених в Європейській угоді. Комітет Асоціації являв собою своєрідний форум, на якому обидві сторони шукали прийнятні варіанти вирішення проблем, які виникали в процесі реалізації положень Європейського Договору [11]. Комітет з польської сторони очолював в 1994-1996 роках Представник Уряду зі справ Європейської Інтеграції, а в наступні роки – керівник Комітету Європейської Інтеграції, зі сторони ЄЕС цю роль виконувала Генеральна Дирекція Європейської Комісії, яка відповідала за стосунки ЄЕС з країнами центрально-східної Європи. Членів польського парламенту і представників Європарламенту поєднував Парламентський Комітет (Парламентська Комісія Асоціації РП – ЄЕС), який мав право одержувати інформацію від інших органів Асоціації і давати рекомендації з питань пов'язаних з реалізацією Угоди. Парламентський Комітет займалася, головним чином, питаннями впровадження європейського законодавства в правове поле Польської Республіки. Значну роль в роботі головних інституцій Асоціації відігравали підкомітети та робочі групи [12]. Таким чином Європейська Угода створила інституціональну систему Асоціації, яка мала швидко та ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з її діяльністю. Подальша робота органів Асоціації підтвердила їх дієздатність.

Так звана Перехідна угода (Перехідні положення Європейської Угоди), яка складалася з третьої частини Європейської Угоди (статті 63, 65, 66), а також

протоколів 1-7, передбачала поступове (на протязі 10 років) створення зони вільної торгівлі між Європейською Унією та Польщею. Угода передбачала в процесі створення такої зони застосування асиметричного підходу, що було обумовлено економічними проблемами Польщі. Асиметричний підхід проявлявся у більш швидкій відміні торговельних бар'єрів з боку Європейської Спільноти ніж це робила польська сторона. Застосування цього підходу надавало значні преференції Польщі в процесі створення зони вільної торгівлі. Вироблений в процесі переговорів Календар зниження торговельного мита встановив терміни зняття торговельних перешкод, які залежали від рівня конкурентоздатності товарів. Створення вільної торгівлі базувалася ще на одному важливому принципі – standstill, його суть полягала у відмові від погіршення умов взаємної торгівлі у подальшому [13].

Значна частина митних перешкод на шляху взаємної торгівлі була відмінена в день входження «перехідної угоди» в життя. Однак, фактично, процес планомірної лібералізації торгівлі розпочався з 1 січня 1995 року і складався з 5 етапів. В той же час, під тиском польської дипломатії, а також внаслідок рішення Європейської Ради розпочати офіційні переговори з приєднання Польщі до ЄС, Унія пришвидшила процес знесення торговельних обмежень і відкрила ринки для Польських товарів значно раніше, це сталося наприкінці 1997 року. З іншого боку товари з країн ЄС почали безперешкодно надходити на польській ринок наприкінці 1999 року. Виняток склали обмеження на експорт-імпорт автомобілів. Усі торговельні обмеження на цю товарну групу були ліквідовані в 2002 році [14].

Треба відзначити, що Європейська угода передбачала створення вільної торгівлі для промислових товарів і не передбачав вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Більше того, на торгівлю аграрною продукцією не розповсюджувався принцип standstill [15]. Згідно з Угодою торгівля сільськогосподарською продукцією була лише часткова лібералізована і тільки у 2000 році торгівля аграрними товарами була суттєво спрощена, завдяки підписанню окремого договору.

Говорячи про лібералізацію торгівлі, треба відзначити, що Європейська угода передбачала можливість відходу обох сторін від затверджених графіків спрощення торговельного режиму; в ситуації гвалтовного зростання імпорту, який загрожував певним галузям економіки, сторони могли запроваджувати торговельні обмеження заради захисту внутрішнього ринку. Крім того, так звана, реструктуризаційна норма, передбачена для застосуватися лише польською стороною, давала можливість Польщі вводити додаткові торговельні обмеження з метою захисту секторів, які переживали процес глибокої реструктуризації. З іншого боку польська сторона позбавлялася Угодою можливості субсидувати виробництво товарів, які експортуються до ЄЕС [16]. Згадані положення Угоди слугували своєрідною економічною страховкою для обох сторін і давали їм можливість захистити внутрішній ринок від швидкого зростання імпорту. Завдяки ним Польща неодноразово вводила обмеження на імпорт різноманітних товарних груп з ЄЕС.

Європейська угода частково відкрила двері для легального працевлаштування громадян Польщі на території ЄЕС. Юридичні особи зареєстровані в Польщі отримали право безперешкодно засновувати підприємства в країнах Європейської Унії, від них вимагалось лише дотримання законів країни, в яких вони здійснювали свою діяльність [17]. Це давало можливість фізичним особам з Польщі легально працювати в країнах ЄЕС, зареєструвавшись як суб'єкт господарської діяльності, а юридичні особи, зареєстровані в Польщі отримали можливість відкривати в ЄЕС філії. Угода також передбачала повну свободу переміщення капіталу, пов'язаного з експортно-імпортними операціями та прямими іноземними інвестиціями.

Польща згідно з умовами Європейської угоди, зобов'язалася здійснити необхідні кроки задля проведення свого законодавства до стандартів Європейської Спільноти. Особливо це торкалося правових засад в сфері конкуренції, підприємницького права, митного права, охорони промислової та інтелектуальної власності. Крім того, документ передбачав зміну правил організації державних закупівель в Польщі у відповідності з європейським законодавством [18].

Європейська Спільнота взяла на себе зобов'язання надати Польщі фінансову допомогу у формі кредитів та субвенцій. Відзначимо, що в Угоді не був визначений конкретний обсяг фінансових вливань в економіку Польщі. Допомога мала прискорити зміни в економіці країни та зменшити негативний вплив трансформацій в економічній сфері на життєвий рівень громадян країни. Угода про асоціацію передбачала дві форми надання допомоги:

- безповоротна допомога, в рамках програми PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies);

- кредити міжнародних інституцій: Європейського Інвестиційного Банку, Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку [19].

Європейська угода безумовно являла собою інструмент стимулюючий процес євроінтеграції, а також сприяючий процесу соціально-економічної перебудови країни. Реалізація положень, закладених в документі відповідала пріоритетним цілям польської закордонної політики, а також стратегічним інтересам економіки країни, через те що Угода передбачала істотне зближення механізмів функціонування економіки Польщі та ЄЕС. За успіх польської сторони в процесі ведення переговорів можна визнати той факт, що Угода проголошувала фінальною метою асоціації – повноцінне членство Польщі у Європейській Унії [20]. З іншого боку польські політики розуміли, що виконання умов документу, особливо в сфері адаптації права та економіки Польщі до стандартів ЄС, вимагає доволі великого часу, а значить приєднання країни до ЄС відкладається на невизначений термін. Підписання Європейської угоди в польському суспільстві було сприйнято як етап на дорозі приєднання до ЄС, під час якого країна зможе ефективно підготуватися до офіційних переговорів з приєднання до Унії.

Підписання Угоди про асоціацію викликало великий резонанс в польському суспільстві та, зокрема, в політичному середовищі країни. Понад 80% громадян країни вважало, що договір принесе користь Польщі і збільшить

шанси на швидке приєднання країни до ЄС. Крім того, опитані мешканці Польщі допускали, що договір корисно вплине на стан і можливості польської промисловості і сільського господарства, а також на працевлаштування поляків в країнах Спільноти. Тільки п'ята частина з усіх анкетованих респондентів визначала такі загрози від асоціативного членства ЄС як зростання безробіття і погіршення ситуації в аграрному секторі. Місцем бурливих дебатів на тему наслідків підписання Європейської угоди став польський парламент. Доречи згода Сейми Сенату була необхідна задля ратифікації Договору. Сенат створив Надзвичайну комісію для розгляду Закону про ратифікацію Європейського Договору. В цій комісії домінували також позитивні настрої, хоча і менш оптимістичні ніж в цілому в країні. Експерти, які працювали в комісії, вказували на те, що процес економічної інтеграції є в країні необхідним для Речі Посполитої і відмова від нього може призвести до маргіналізації економіки країни [21].

Підсумовуючи положення Європейської угоди, треба відзначити, що вона створила між Польщею та ЄС зону вільної торгівлі, яку експерти вважали за перший етап економічної інтеграції Польщі до Європейської Спільноти, за яким мали наступити наступні етапи (митний, валютний союзи та ін.). Економісти з обох боків відзначали великий позитив від створення такої зони, особливо в період різкого падіння експорту польських товарів до країн – колишніх членів соціалістичного табору. Вільна торгівля з Європейською Унією створювала умови для перебудови усїєї польської економіки в бік підвищення її технологізації та конкурентоздатності. Крім того зона вільної торгівлі мала стимулювати подальшу реструктуризацію промисловості та сільського господарства країни, що у свою чергу повинно було призвести до підвищення ефективності економіки країни в цілому. Доречи, підписавши Європейський Договір Польська держава фактично взяла на себе зобов'язань продовжувати здійснення системних реформ в країні. Угода про асоціацію відкривала перед польської стороною доступ до величезних фінансових ресурсів Європейської спільноти, які могли суттєво прискорити процес модернізації польської економіки. Тому саме з цим документом були пов'язані надії польського суспільства на приплив в країну великих коштів та сучасних технологій. При цьому вплив товарів з ЄС на внутрішній ринок Польщі на початку 1990-х років розглядався не лише скрізь негативну призму, економісти відзначали позитив у вигляді зниження внутрішніх цін, покращення якості товарів, в той же час зростанню дефіциту торговельного балансу мав завадити згаданий принцип асиметричного відкриття ринків [22].

Таким чином, Європейська угода давала надію на швидке економічне зростання, завершення системних реформ і отримання за це «нагороди» у вигляді членства в ЄС. Однак Угода містила в собі і потенційні загрози для соціально-економічного розвитку Речі Посполитої.

На підставі Перехідних положень Польща зобов'язалася стосовно швидко (до 1999 року) відмінити мито на промислові товари з ЄС, що в свою чергу, створювало потенційну небезпеку для польського бізнесу. Небезпека полягала у втраті позицій продуцентів з Польщі на внутрішньому ринку через

конкуренцію з боку виробників з Європейського Союзу та позбавленні багатьох підприємств і навіть галузей державної підтримки. Крім того, Угода запроваджувала нові умови ведення бізнесу в країні, що в умовах реструктуризації економіки швидко і ефективно могли зробити далеко не всі суб'єкти економічної діяльності. Ці фактори несли в собі небезпеку банкрутства багатьох компаній і навіть галузей економіки, а також зростання безробіття і від'ємного сальдо зовнішній торгівлі. Врятувати ситуацію могло лише швидке зростання польського експорту до країн Унії, однак заборона субсидування експорту до країн-членів ЄЕС могла загальмувати це зростання. Ситуація ускладнювалася тим, що на найбільш конкурентоздатну продукцію польських виробників (текстиль, одяг, металопродукція, хімікати) Перехідні положення запровадили найбільшу відстрочку для вільного виходу на ринок Європейської спільноти, а на польську сільськогосподарську продукцію були встановлені торговельні квоти, які не відповідали експортному потенціалу галузі [23]. Все це свідчило про те, що напередодні підписання документу польська влада не здійснила серйозних розрахунків відносно наявних джерел і резервів зростання економіки.

Суттєвим розчаруванням для польського суспільства стала відсутність в Європейській угоді положень про лібералізацію засад переміщення робочої сили з Польщі до країн ЄЕС. Польській стороні не вдалося домовитися навіть про легалізацію вже працюючих громадян Речі Посполитої в країнах Спільноти. Ще один недолік Угоди для Польщі полягав у відсутності чітких гарантій та конкретних цифр фінансової допомоги з боку ЄЕС.

Як показали подальші події, реалізація ідей Європейської угоди на практиці призвела до матеріалізації зазначених загроз, про що йшла мова в попередній главі. В чому ж полягала причина наявності в документі ряду не вигідних для Польщі умов? Перш за все, вона ховалася у слабкості позицій польської переговорної делегації; Річ Посполита вела переговори зі значно сильнішим в економічному плані партнером, до того ж Польська Республіка була значно більше зацікавлена у створенні зони вільної торгівлі ніж Європейська Унія. Такий стан речей з самого початку обумовив слабкість позицій польської делегації під час погодження умов Угоди. Переговорники з боку ЄЕС неохоче йшли на поступки під час переговорів, а польська сторона слабо тиснула на них, розуміючи слабкість позицій власної країни.

Однак не лише цим можна пояснити згадані особливості Європейської угоди. Заслугує на увагу той факт, що Польща та ЄЕС провели переговори з підписання цього документу у рекордно короткі строки – 11 місяців. Тоді як переговори з підписання аналогічних договорів про асоціативне членство між Європейською спільнотою та Грецією, Туреччиною, Мальтою та Кіпром тривали від трьох до п'яти років, а Данія, Ірландія й Велика Британія вели аналогічні переговори понад п'ять років. Як бачимо польські переговорники поспішали і при цьому здавала свої позиції більше ніж могли би. Польські політологи пояснювали цей поспіх бажанням польського уряду, який очолював Ян Кшиштоф Білецький, зміцнити свої позиції підписанням Європейської угоди [24]. Доречі, ця стратегія не врятувала уряд від відставки і Угоду

підписував вже прем'єр-міністр Ян Ольшевський. Таким чином Європейська угода стала, певною мірою, заручником нестабільної внутрішньополітичної ситуації в Речі Посполитій.

Ще одна причина полягала в недостатній попередній підготовці польської сторони (правовій, технічній, організаційній) до переговорів. Процес політичної трансформації на рубежі 80-х–90-х років ХХ століття, правдоподібно, негативно вплинув на якісний склад дипломатичного корпусу Речі Посполитої. Як свідчив фактичний керівник переговорного процесу з польської сторони Ярослав Мулевіч, польські переговорники не рідко були погано підготовлені до переговорів, вони не мали постійного контакту з експертами з відповідних проблем. Крім того для самого корпусу переговорників була характерною значна ротація кадрів. Так у переговорах безпосередньо брали участь кільканадцять дипломатів, в той час, як загальна кількість осіб, які приймали участь в переговорах з польської сторони, сягнула маже 100. Іноді польська переговорна делегація демонстрували відвертий непрофесіоналізм, так за словами того ж Ярослава Мулевіча: «одного дня приїхало вести переговори 38 осіб, 20 з них були непотрібні...» [25].

Були допущені і прорахунки стратегічного характеру. Зокрема, в 1990-1991 роках Польща мала одну з найбільш ліберальних митних систем в світі. Наприклад, середньозважене тарифне мито в Польській державі становило 4% *ad valorem*. Як би ці тарифи були підняті до початку переговорів польській стороні вдалося б виторгнути значно більше преференцій в царині митних обмежень з боку ЄЕС [26].

Незважаючи на наведенні проблеми, викликані підписанням Європейської угоди, позитивні наслідки від реалізації її положень значно перевищили негативні, а головне, завдяки підписанню цього документу Польща зробила вагомий крок на шляху до приєднання до Європейського Союзу. Тому наступний важливий крок – внесення офіційної заявки на членство в ЄС – польська влада зробила лише після остаточно вступу в дію Європейської угоди. Досвід підписання угоди про асоціативне членство Польщі в ЄЕС свідчить, що підписання аналогічного документу Україною значно прискорить євроінтеграційний поступ нашої держави.

Література

1. Domagła A. Integracja Polski z Unią Europejską/ A. Domagła. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i profesjonalne, 2008; Doliwa-Klepcka A. Członkostwo Unii Europejskiej/ A.Doliwa-Klepcka, Z. M. Doliwa-Klepcki– Białostok: Temida 2, 2008; Zagórski K. Polska, Europa, świat / K.Zagórski, M. Strzeszewski - Warszawa: SCHOLAR, 2005; Skotnicka-Illasiewicz E. Społeczny bilans korzyści i kosztów członkostwa Polski w Unii Europejskiej / E. Skotnicka-Illasiewicz – Warszawa: UKIE, 2003.
2. The Treaty establishing the European Economic Community. – Article 238 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/The_Treaty_establishing_the_European_Economic_Community
3. Вступлення Польщі в ЄС [Електронний ресурс]. – С.2-3. – Режим доступу: URL: <http://referats.net.ua/ru/view/25161>. – Назва з екрану.
4. Там само.

5. Дорога Польши в Европейский союз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: //http: poland.poland.su/union_doroga.html. – Назва з екрану.
6. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r. – Art.11 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1994. – № 11. – Poz. – 38.
7. Ibid. – Część I. Dialog polityczny.
8. Ibid. – Część IX. Postanowienia instytucjonalne, ogólne i końcowe.
9. Ibidem
10. Brodecki Z. Układ Europejski z komentarzem / Z. Brodecki, E. Gromnicka. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2002. – 172 s. – S. 78-80.
11. Układ Europejski... – Część IX. Postanowienia instytucjonalne, ogólne i końcowe.
12. Brodecki Z. Op. cit. – S. 80-81.
13. Układ Europejski... – Część III. Swobodny przepływ towarów.
14. Dynia E. Integracja europejska/ E. Dynia. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006. – 271 s.– S.249-252.
15. Układ Europejski... – Część III. Swobodny przepływ towarów. – Rozdział II Rolnictwo; Дивись підрозділ 3.1.
16. Ibid. – Część III. Swobodny przepływ towarów. – Rozdział I.
17. Ibid. – Część IV. Przepływ pracowników, zakładanie przedsiębiorstw, świadczenie usług. – Rozdział I, II.
18. Ibid. – Część V. Płatności, kapitał, konkurencja i inne postanowienia dotyczące gospodarki. Zbliżanie przepisów prawnych. Swobodny przepływ towarów. – Rozdział III. Zbliżanie przepisów prawnych.
19. Ibid. – Część VIII. Współpraca finansowa.
20. Ibid. – Preambuła.
21. Parzymies S. Problematyka dialogu politycznego w Układzie o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskimi / S. Parzymies. – «Sprawy Międzynarodowe». – 1992.– №4. – S. 56.
22. Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami Europejskimi dla handlu / E.Kawecka-Wyrzykowska, E. Kończyk, K. Marczewski, W. Mroczeński, W.Mroczeński. – Warszawa: IKiC HZ, 1992. – 128 s. – S. 61.
23. Układ Europejski... – Protokół 1-7.
24. Mulewicz J. Doświadczenia Polski w negocjacjach w sprawie Układu o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi / J. Mulewicz– «Studia i Materiały». – 1992. –№ 36.– S. 24.
25. Ibid.
26. Piotr W. Współpraca celna w Unii Europejskiej / W. Piotr. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 169 s. – S. 73-74.

Бочаров С.В. Европейское соглашение об ассоциативном членстве Польши в ЕЭС как шаг к интеграции страны в Европейский Союз.

В статье освещается и анализируется ход подписания Европейского Соглашения об ассоциации между Польшей и ЕЭС и его содержание. Делаются выводы о позитивных и негативных сторонах этого документа в контексте социально-экономического развития Польской Республики. Показаны основные проблемы, связанные с подписанием Европейского Соглашения. Акцентируется внимание на причинах наличия в Соглашении ряда не выгодных для Польши положений.

Ключевые слова: Европейский Союз, экономика, интеграция, зона свободной торговли, инвестиции.

Bocharov S.V. European agreement about associative membership of Poland in EEC as a step to integration of the country in European Union.

In the article it is showed and analyzed the motion of signing of European Agreement about an association between Poland and the European Union and its maintenance. The conclusion is

made about the positive and negative sides of this document in the context of socio-economic development of the Polish Republic. The basic problems are showed related to the European Agreement signing. Attention is paid to the reasons for presence of the range of unadvantageous positions for Poland in the Agreement.

Key words: *European Union, economy, integration, free trade zone, investments.*

УДК 930+94

Бублик О.І.

ФОРМУВАННЯ ОПОЗИЦІЙНИХ НАСТРОЇВ ВІРУЮЧИХ УКРАЇНИ ДО АТЕЇСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У 20-30 РР. ХХ СТ.

У статті розглядається роль Православної Церкви у процесі формування опозиційних настроїв віруючих до атеїстичної політики і практики радянської влади в Україні.

Ключові слова: *тихонівці, ПЦ-ПХ, релігійний рух, опозиційність атеїстичній доктрині валади, релігійність, державно-церковні відносини*

Процеси демократизації та формування громадянського суспільства в Україні відбуваються в досить складних умовах: зниження рівня життя більшості населення та його розшарування, знецінення традиційних моральних норм і цінностей, поширення бездуховності, насильства тощо. Водночас підвищується роль церкви у повсякденному житті. В Україні зростає чисельність парафій та релігійних конфесій, будуються нові храми. Разом з тим з'являються нові проблеми – боротьба різних конфесій за храми, а також за провідний вплив на вірян населення. Православна конфесія сьогодні розколота. Фактично в Україні зараз існує три православних церкви: УПЦ, що канонічно підпорядкована Московському патріархату, УПЦ-КП, УАПЦ. Найбільшою залишається УПЦ, вона ж є єдиною канонічно визнаною.

Вирішення нагальних питань сучасності потребує вивчення історичного досвіду накопиченого багатомісячною історією державно-церковних відносин в Україні. Важливим у цьому сенсі виступає період 20 – 30-х рр. ХХ ст., коли наступ держави на духовне життя в країні через репресії, штучні розколи, ініційовані владою, з метою позбавити духовенство впливу на населення призвели до трагічних наслідків.

В останні роки у вітчизняній та зарубіжній історіографії з'явилося чимало публікацій щодо відносин держави і церкви [1-4,10,11].

Авторка проаналізувала здобутки попередників і визначила наступну мету даної статті – розкрити роль Православної Церкви у процесі формування опозиційних настроїв віруючих до політики радянської влади в 20-30-і рр. ХХ ст.

Перші нелегальні групи віруючих в Україні з'явилися ще на початку 20-х рр. ХХ ст. і були реакцією на захоплення храмів обновленцями, що підтримували нову владу. Православні, для яких було неприйнятним відвідування розкольницьких храмів, мусили відвідувати таємні молитовні зібрання. Наступними роками релігійне підпілля постійно поповнювалося віруючими у тих місцях, де закривали церкви та скасовували громади, проте чисельність останніх була ще незначною.

З самого початку було зрозуміло, що більшовицька влада не потерпить існування масового антикомуністичного релігійного руху. Проте партійний провід, як не парадоксально, частково ініціював його появу з метою виявлення контрреволюційного елемента та розколу й дискредитації православ'я. У березні 1925 року на засіданні Всеукраїнської антирелігійної комісії М. Скрипник запропонував сприяти організації дрібних груп «чорносотенних тихоновців», не даючи їм об'єднатися й розростися у великі згуртовані [13, арк. 56]. Завдяки їх діяльності більшовики планували вибити з Православної церкви консервативний елемент, який чинив опір втручанням атеїстів у церковні справи.

Отже, опозиційність населення до радянської влади у середині 20-х рр. ХХ ст. була результатом антирелігійної політики влади, яка з метою виявлення контрреволюційно налаштованих елементів свідомо ініціювала їх появу.

Після того, як у 1927 р. Сергій (Страгородський) підписав декларацію, де закликав віруючих і духовенство активно підтримувати радянську владу, опозиційно налаштовані священники та миряни не могли змиритися з проголошеною ним вимогою про молебні за нову владу, яка не припиняла гонінь на Православну церкву.

Проголошення декларації стало поворотним пунктом, з якого розпочалося практичне оформлення організаційної структури позацерковного православного утворення, що стало на шлях нелегальної діяльності до радянської влади - Істинно-Православної Церкви (ІПЦ). Це нове угруповання увібрало в себе найбільш непримиренні щодо радянської влади контрреволюційні кола церковників і соціально-ворожі радвладі елементи із так званих мирян [5, арк. 10]. Згодом Істинно-православні, відколовшись від РПЦ, полегшили тим самим наступ влади на розрізнені релігійні угруповання.

На початковому етапі Істинно-Православна церква намагалася діяти цілком легально і лише об'єктивні обставини змусили її парафіян перейти на нелегальний стан. Саме перехід на нелегальний стан призвів до двоякого визначення ІПЦ з самого початку її існування – це сектантське об'єднання, бо воно є позацерковним утворенням. Отже, таким чином, у боротьбі за життя духовенство почало використовувати організовані методи боротьби.

З початком хлібозаготівельної кампанії, розкуркулення та колективізації, що обезкровлювала село, збільшилася кількість масових селянських виступів. У них проявлялися риси організованості та згуртованості селян [4, 80]. У цій ситуації важко було залишитися на нейтральній позиції навіть духовенству. Зокрема, на Донеччині, Полтавщині, Сумщині та Київщині характерними постали заворушення, що були пов'язані з утисками селян: по-перше, щодо процесу колективізації; по-друге, з реакцією мешканців сіл на ці утиски. Як свідчать архівні данні, що стосуються названих регіонів, виступи селян мали масовий характер. Ідейними керівниками цих виступів, здебільшого, були церковно- та священнослужителі. Їх вплив на заворушення селян, здебільшого, мав не безпосередній, в опосередкований характер. Останнє виявлялося у тій вірі, яку сповідували селяни, та, особливо, у сталому авторитеті служителів культу.

Найбільш радикально у цьому сенсі була налаштована ІПЦ, яка в період колективізації надавала релігійного забарвлення антиколгоспному руху. Їхні «активісти» переконували людей не вступати в колгоспи, чинити опір колективізації й тим хто проводив таку безбожну політику. Жодна насильницька кампанія проведена більшовицьким режимом - чи то вилучення церковного скарбу, чи то закриття храмів - не обходилася без зіткнення з вірянами. Після перших ударів з боку влади у підпілля хлинув цілий потік вірних ІПЦ-ІПХ.

Спецдовідки ДПУ УРСР в ЦК ВКП(б)У про активізацію антирадянських елементів на селі повідомляють факти використання активістами релігійного руху релігійних мотивів у антиколгоспній пропаганді. Так, наприклад, у справі про обвинувачення громадянина Шамоти Івана, мешканця колгоспу ім. Шевченко Куйбишевського району, про розповсюдження контрреволюційної агітації зазначається, що він став проводити вказані акції, приховуючи це релігійними переконаннями. Мандруючи по околицях зі святим Євангелієм, Шамота групував навколо себе жінок, вмовляв їх не вступати у колгоспи, які вважаються породженням антихриста і приречені на загибель як і вся радянська влада. Вплив був настільки великий, що жінки, щоб не зробити гріха, переповзали під забором, для не переходу через побудовану у селі браму, що була прикрашена портретами вождів [12, арк. 78].

Отже, формування організаційної структури ІПЦ, як опозиційного угруповання РПЦ радянській владі стало можливим завдяки традиційно високій релігійності населення та намагання його боронити віру свої батьків. З іншого боку ІПЦ намагалася стати духовними спільниками селян у найважчі часи періоду колективізації.

Про високу релігійність того часу та зростання опозиційності духовенства і громади свідчить поява великої кількості пророків, що справляли значний вплив на мирян. У 30-х роках у кожному районі були люди, котрі шанувалися віруючими як святі, провидці, апостоли. У Луганську проживав П.Горбенко, якого називали апостолом Пилипом. На Старобільщині проповідувала монахиня Скорботницького монастиря матушка Паша (Дибова). До неї за духовною порадою сходилися люди з усіх північних районів Луганщини. Лідером істинно православних християн у Новопскові віруючі визнали Макара Мордовцева, який прославився тим, що уві сні розмовляв з Богом і янголами. Якова Буряка з Краснолуцького району іменували великим старцем. Усі зазначені особи мали величезний вплив на віруючих, а до їхніх слів прислуховувалися як до пророцтв.

Звинувативши ІПЦ у контрреволюції, органи НКВС розгорнули широкомасштабну акцію по її ліквідації. Були ув'язнені, а потім розстріляні ієрархи цієї церкви митрополит Йосиф, єпископи Димитрій та Олексій, піддані репресіям превелебні Павло Старобільський і Йоасаф Донецький. У 1929-1931 рр. влада скасувала більшість парафій ІПЦ. Почалися повальні арешти ченців - основної рушійної сили йосифлянського руху. У в'язницях НКВС опинилися Кирило (Черненко), Параскева (Дибова), Варфоломея (Ковальова), Марія (Ткаченко), Олександра (Дяговець) та багато інших [7, арк. 54].

До підпілля належали і течії істинно-православних християн. Серед них – стефанівці, відомі також як суздальці або підгорнівці. Їх засновником був уродженець Тростянця, що на Сумщині, Василь Підгорний, засланий на початку ХХ століття до Суздальського монастиря. Значного поширення ці течії отримали на Сході України. У 1928 р. всі течії ІПЦ-ІПХ на Донбасі визнали своїм правлячим архієреєм єпископа Олексія (Буя). ІПЦ із самого початку стала на відверто антикомуністичні позиції. Буївці не погоджувалися ні на які компроміси з богоборцями і радянську владу сприйняли як антихристову. Нелегальні групи прихильників єпископа Олексія (Буя) повстали майже в усіх районах Сходу України [11, 101].

Після арешту в 1930 р. лідера донецьких стефанівців Євдокії (Підгорної) і священника о. Федора Павлова, а також закриття Хрестовоздвиженської молитовні на чолі громади став Яків Буряк - керівник краснолуцької групи. Відтепер цей район перетворився на центр підгорнівської течії на Донбасі. Органи НКВС повідомляли: «Агентурно-слідчі дані свідчать, що Краснолуцький район за насиченістю черничими, церковно-бродячими елементами (юродиві, прозорливі, святі, пророки) досяг широкого розмаху в 1929-1930 рр. і пізніше. Спочатку цей елемент свою контрреволюційну роботу проводив індивідуально, а під кінець 1932-початок 1933 рр. зайнявся оформленням груп віруючих» [11, 105-106; 6, арк. 212].

Стефанівські проповідники зокрема монахи, розгорнули діяльність щодо створення громад у Горлівському, Чистяковському районах, у Магдалинівні Макіївці, Микитівці, Ровеньках, Щербинівці та інших населених пунктах. Підгорнівці з'явилися також у Сталіне Слоб'янську, Красному Лимані, Новоайдарі [11, 106; 8, арк. 87]. Постійно поповнювало свої лави катакомбне чернецтво. Відомо, що в Краснолуцькому районі постриг проводив лідер стефанівської групи Яків Буряк, а жінок Сватівщини посвячувала у "воїнство Боже" монахиня Роздобарівського монастиря Надія (Бурякова). Із самого початку протистояння богоборчої влади церковному життю віруючі, доступними для них засобами, намагалися чинили організований супротив антирелігійній кампанії.

У 1936-1938 роках влада значно обезкровила релігійне підпілля, навіть до ступеня його злому. Декого внаслідок репресій удалося зломити. Так, благочинний ІПЦ о. Григорій Попов, якого тричі заарештовували, не витримав знущань і на суді заявив про зречення від релігії [11, 107].

Таким чином, утворення позацерковних течій напряму було пов'язане з діями влади. Такі об'єднання спочатку намагалися діяти легально, але згодом були вимушені піти у підпілля. Так само діяли і християни, вимушені діями влади гоніннями на віру. Їх діяльність почала складатися в організаційні форми та носила опозиційний антиурядовий характер, що позначалося у виступах не тільки проти антицерковної політики влади, але проти економічних експериментів на селі: колективізації, хлібозаготівельних кампаній тощо, тим самим поповнюючи соціальну базу ІПЦ.

Істинно-православні служителі мали значний авторитет серед вірян, основною формою впливу на віруючих була активна проповідницька діяльність

та розповсюдження листівок. Не дивлячись на страх бути покараними, серед населення знаходились люди, які не лише не покинули своєї віри, але й приходили на допомогу своїм духовним наставникам, не давали розбирати церков та розкрадати церковне майно. Але наступ держави на селян – соціальну базу Православної Церкви у 30-х рр. ХХ ст. зробив неможливим переростання локальних проявів незадоволення у масовий антирадянський рух. Дії церковників найчастіше визнавали незаконними й контрреволюційними, а до дій більшовицької влади завжди можна було «додати законність» завдяки новим постановам.

На думку авторки, подальше дослідження проблеми можна продовжити шляхом аналізу та порівняння історіографічних доробок українських, російських та інших істориків з проблеми.

Література

1. Бобко Т.Г. Православне духовенство у суспільному житті України 20-30-х рр. ХХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Тетяна Григорівна Бобко. – Запоріжжя, 2005. – 224 с.
2. Бойко О.В. Протидія православної церкви і громадськості антирелігійному наступу держави у 20-30-ті роки ХХ ст. (на матеріалах Півдня України): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Олег Вікторович Бойко. – Дніпропетровськ, 2007. – 258 с.
3. Бублик О.І. Передумови посилення протистояння держави і віруючого селянства України у період «великого перелому» // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2008 - Вип. 35. – С. 8 – 12.
4. Васильєв В. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929–березень 1930 рр.) / В. Васильєв, Л. Віола. – Вінниця, 1997.
5. ГДА СБУ. - Ф. П 6. - Спр. 37445 - Арк. 9.
6. ДАЛО. - Ф. Р-3747. - Оп. 2 - Спр. 4496-Р. - Арк. 212.
7. ДАЛО. - Ф. Р-3747. - Оп. 2. - Спр. 24051-Р. - Арк. 54
8. ДАЛО. - Ф. Р-3747. - Оп. 2. - Спр. 24051-Р. - Арк. 87.
9. Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20–30–х років. /В.О. Пащенко/ – К., 1994.
10. Підченко С.А. Місце російської православної церкви в культурному та економічному житті Донбасу у 20-ті рр. ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Світлана Анатоліївна Підченко // Східноукраїнський Національний ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2009. – 252 с.
11. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олег Дмитрович Форостюк. – Луганськ, 2001.
12. ЦДАГОУ - Ф.2. - Оп.20. - Спр. 7167. - Арк.78.
13. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2006. - Арк. 56
14. Шкаровский М.В. Иосифлячество: течение в Русской Православной Церкви. /М.В. Шкаровский / – СПб.: «Мемориал», 1999.

Бублик О.І. Формирование оппозиционных настроений верующих Украины к атеистической теории и практике советской власти в 20-30 гг. ХХ ст.

В статье рассматривается роль Православной Церкви в процессе формирования оппозиционных настроений верующих к атеистической политике и практике советской власти.

Ключевые слова: Тихоновцы, ИПЦ-ИПХ, религиозное движение, религиозность, государственно-церковные отношения.

Byblik O.I. Forming of opposition moods of believers of Ukraine is to atheistic theory and practice of soviet power in 20-30 th years of XX century.

In the article, the role of Orthodox Church is examined in the process of forming of opposition moods of believers to the atheistic policy and practice of soviet power.

Key words: *Tikhonovcy, ТОС-ТОК, religious motion, religiousness, state-church relations.*

УДК 94(477)

Виноградов А.В.

**УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ГУМАНІТАРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У
РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.)**

Вивчена змістовна суть важливих аспектів українсько-російських гуманітарних відносин на рівні транскордонного співробітництва у 90-х рр. ХХ ст. – першому десятилітті ХХІ ст.

Ключові слова: *українсько-російські відносини, гуманітарне співробітництво, транскордонне співробітництво, державна регіональна політика.*

Відносини між Україною та Російською Федерацією займають й завжди займали особливе місце в системі зовнішньо- та внутрішньополітичних пріоритетів двох держав. Багатовікова історія співіснування двох країн і народів у єдиному цивілізаційному, культурному, державно-адміністративному контексті вирішальним чином впливає на двостороннє співробітництво. Очевидно, що спільність минулого неминуче обумовлює спільність майбутнього. Яким стане це майбутнє – визначається саме зараз.

У суспільстві та серед науковців існує думка, що остаточну крапку в існуванні Радянського Союзу поставила саме Україна, проголосивши свою незалежність. Що ідеологічна й стратегічна єдність Росії й України була стрижнем, гарантом цілісності СРСР. Історія міждержавних стосунків з того часу мала як теплі, так і прохолодні періоди. Однак і на сьогодні рівень партнерства двох країн залишається найважливішим фактором безпеки й благополуччя на Європейському континенті. Ці проблеми постали предметом дослідження науковців різного фаху [1]. Автор спирався на їх доробки і визначив своїм завданням дослідити деякі аспекти гуманітарних відносин у гуманітарному вимірі.

Договір про дружбу, співробітництво й партнерство України й Російської Федерації від 1997 року визначає відносини двох країн як стратегічні. Але події останнього десятиліття дещо викликають сумнів, чи дійсно вони мають такий статус нині? Помаранчева революція в Україні, газові й інші торговельні суперечки, очевидна конфліктність перспектив розширення НАТО на схід, питання спільної історії, мовна «проблема» – усі ці знакові події останніх років відчутно вплинули на російсько-українські відносини. Офіційний діалог Києва й Москви в рамках зустрічей на вищому рівні значно знизив і інтенсивність і змістовність. Протириччя у відносинах накопичуються, і їх усе складніше подолати на політичному, державному рівні.

Незважаючи на очевидну тенденцію в політичному і інформаційному середовищі обох країн до акцентування негативних аспектів двосторонньої взаємодії, громадськість України й Росії продовжує демонструвати високу зацікавленість у збереженні й збільшенні потенціалу співробітництва саме в

гуманітарній сфері. Очевидно, що в російсько-українських відносинах настав такий період, коли своє вирішальне слово повинні сказати громадянське суспільство. Саме активна позиція й живий взаємний інтерес з боку громадських організацій, політичних партій та територіальних громад формують новий контекст і новий простір для партнерства України й Росії.

Визначальним фактором в українсько-російських відносинах і стратегії партнерства обох країн виступає їх географічна й історична схожість, спільні кордони, тому в сучасних умовах транскордонне співробітництво є потребою, що обумовлена часом. В його основі лежить намагання створити якісні умови мешкання населення по обидва боки кордону, ліквідувати ознаки периферійності, наявності екстенсивних функцій кордону, забезпечити необхідну свободу людини, закласти підґрунтя для створення локального життєвого простору, який може трактуватися як самотутня багатофункціональна урбанізована територія [2].

Ще 27 січня 1995 р. між Урядом України та Урядом Російської Федерації була підписана угода про співробітництво прикордонних областей України та Російської Федерації. Надалі перспективним проектом виступає реалізація підписаної у лютому 2001 року Програми міжрегіонального і прикордонного співробітництва на 2001 – 2007 рр. Пріоритетними напрямками цієї програми у гуманітарній сфері виступали наступні: співпраця у галузі охорони здоров'я; виробництва лікарських препаратів та медичної техніки, покращання санітарно-епідемічної ситуації, екології, раціонального та ресурсозберігаючого природокористування; координація діяльності наукових, проектних та учбових інститутів та обмін спеціалістами, вченими, аспірантами та студентами; створення для населення, яке проживає в прикордонних регіонах, умов, які забезпечують збереження національних звичаїв, духовних цінностей, отримання освіти та медичних послуг, вирішення проблем міграції трудових ресурсів, а також взаємодії в соціальній, культурній та в інших галузях діяльності тощо [3].

Вважаючи на те, що гуманітарна сфера у 90-ті рр. ХХ ст. у міждержавних стосунках займала другорядні позиції по відношенню до соціально-економічних проблем, то включення гуманітарних питань до програми такого рівня мало важливе значення для, перш за все, прикордонних регіонів, що мають більш тісніші взаємини з областями РФ і потребували правової, договірної бази для легітимізації своїх зв'язків, які, до речі не припинялися, навіть в умовах загального соціально-економічного спаду 90-х років ХХ ст.

З метою реалізації Програми в рамках Змішаної Українсько-Російської комісії по співробітництву були розроблені заходи до Програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2001-2007 роки. На базі цього та інших (Закону України "Про транскордонне співробітництво" від 24 червня 2004 року № 1861-IV, міжнародних договорів України, постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів" від 29 квітня 2002 року № 587, Статуту Ради керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації та України) документів були

розроблені регіональні програми співробітництва Харківської, Сумської, Луганської, Донецької, Дніпропетровської та інших областей з прикордонними регіонами РФ.

Згідно постанови КМУ від 29 квітня 2002 р. № 587 про поглиблення міждержавних взаємин на міжрегіональному рівні розвиток взаємин відбувається через створення Єврорегіонів.

Протягом останнього десятиріччя українськими дослідниками було зроблено чимало спроб визначити поняття єврорегіону. Необхідність цього насамперед була продиктована практичними завданнями пошуків оптимальної форми транскордонного співробітництва та визначення його місця в регіональному розвитку.

Єврорегіони - це території, на яких здійснюється прикордонна (транскордонна) співпраця. Вони є результатом порозуміння органів територіального самоврядування. Метою створення єврорегіонів є, перш за все, розгортання діяльності, яка допомагає б зближенню локальних спільнот і органів влади прикордонних регіонів, економічна співпраця, розвиток комунікацій, захист довкілля, культурно-освітня діяльність, туризм.

Дослідник І. Стеденніков у своїй статті, проаналізувавши існуючі на сьогодні дефініції терміну «Єврорегіон» дає визначення, яке на нашу думку, доволі повно відображає суть проблеми. «єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів в різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по різні сторони державного кордону» [4].

Введення феномену єврорегіонів у дослідницьке поле історичної регіоналістики відкриває нові можливості для його всебічного вивчення, адже в її рамках, як самостійного наукового напрямку, з'являється можливість «організаційно об'єднати досі розрізнені зусилля представників різних наук», а також «піднятися у дослідженні регіональної специфіки від конкретно-емпіричного аналізу до теоретичних узагальнень» [5].

Понятійний апарат був би неповний без визначення такого поняття як «транскордонне співробітництво». Транскордонне співробітництво є невід'ємною частиною розвитку регіонів та елементом державної регіональної політики, оскільки 19 з 25 регіонів України є прикордонними, а це 77% всієї території держави. Всього в Україні створено 7 єврорегіонів за трьома групами: за участю регіонів країн Євросоюзу, регіонів країн СНД та морський трансграничний регіон. З них 4 єврорегіони створені за участю областей Російської Федерації: Донбас (Луганська область та Ростовська область РФ), Ярославна (Сумська область України та Курська область РФ), Слобожанщина (Харківська область України та Белгородська область РФ), Дніпро (Чернігівська область України, Брянська область РФ, Гомельська область Республіки Білорусь).

Загальною метою транскордонного співробітництва є забезпечення якісних умов проживання населення з обох сторін кордону, нівелювання наявності останнього. Ця ціль повинна бути конкретизована на кожному етапі розвитку, з врахуванням тієї ролі, яку відіграє транскордонне співробітництво у житті народів. Транскордонне співробітництво в рамках євро регіону позитивно вплине на економічний розвиток прикордонних територій та підвищення якості життя їх мешканців

Отже, транскордонне співробітництво – це специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, економічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, що здійснюється на регіональному рівні та відрізняється необхідністю та можливостями більш активного їх використання.

Прикладом гуманітарного співробітництва між прикордонними областями можуть слугувати тісні взаємини між Луганською областю та прикордонними областями РФ.

Обласна державна адміністрація, обласна рада та невідомі політичні й громадські структури Луганщини значну увагу приділяють розвитку гуманітарних зв'язків з регіонами Російської Федерації, зокрема, особливе значення має прикордонне співробітництво в економічній, культурній та гуманітарній сферах - з Ростовською, Воронежською, Белгородською областями. Хоча після проголошення незалежності України, між двома державами були встановлені багатогранні економічні, соціальні, культурні та інші зв'язки, все ж розрив, перш за все, позначився і особливо був відчутний у прикордонних регіонах. Адже тут до всіх інших зв'язків приєднуються і родинні. Тому спочатку розділення викликало невдоволення і нерозуміння населення прикордонних областей.

За таких обставин назріла гостра необхідність пошуків шляхів до того, щоб в сучасних умовах добросусідські взаємини між українцями та росіянами не згорталися, а набували подальшого розвитку та поглиблення. З цією метою, між Луганською областю та прикордонними областями у 90-х рр. були укладені міжобласні угоди по співробітництву в економічній та гуманітарній сферах [6].

Щорічно Луганська і Ростовська області обмінюються делегаціями науково-дослідницьких організацій. Відбуваються зустрічі молодіжних організацій й жіночого активу двох областей. Одна з них відбулася 25 вересня 2003 року. На протязі останніх років діє програма обміну викладачами. Вчителі російської мови та літератури початкових класів зі шкіл Луганської області відвідують курси перепідготовки в Ростовському інституті підвищення кваліфікації. Активно розвиваються зв'язки і в інших напрямках гуманітарної сфери [7].

Найбільш ефективну діяльність щодо розвитку Українсько-Російських відносин на регіональному рівні останнім часом, на наш погляд, проводять молодіжні організації, як луганської області, так російських прикордонних областей. Наприклад, Луганською обласною молодіжною радою в 2009 г було підписано угоду про співпрацю з Молодіжним парламентом Ростовської області. В рамках даного договору представники Луганської обласної молодіжної ради взяли участь у заходах ініційованих Національною радою

молодіжних і дитячих об'єднань Росії за підтримки Міністерства спорту, туризму і молодіжної політики Російської Федерації і Федерального агентства у справах молоді.

Напередодні великого свята Дня Перемоги у 2009 р. за ініціативою Луганської обласної молодіжної ради і молодіжного парламенту Ростовської області з метою розвитку добросусідських стосунків між молодіжними організаціями України і Росії на основі загального слов'янського коріння, патріотичних досягнень і подвигів наших народів, був організований міжнародний турнір по міні-футболу «Кубок Дружби», присвячений 9 травня, – Дню Перемоги [8].

З 13 по 27 серпня на березі Міуського лиману Азовського моря (Ростовська область) проводився Міжнародний молодіжний табір лідерів країн СНД «Ми – єдині». У заході приймали участь активісти і лідери молодіжних організацій, активісти вищих навчальних закладів Росії і країн СНД, керівники органів студентського самоврядування, молоді політики, депутати, парламентарі, що займаються розвитком міжкультурного діалогу серед молоді. Учасники форуму знайомилися з культурою і традиціями народів Росії і країн СНД, обмінювалися досвідом роботи по розвитку молодіжних організацій, створювали соціальні проекти по розвитку толерантності, розвитку творчих і лідерських навичок учасників форуму тощо [9].

Луганська обласна молодіжна рада продовжувала наводити «мости» зі своїми колегами-росіянами: 21 вересня голова обласної організації «Союз молоді регіонів України», лідер обласної молодіжної ради О.Акімов і голова обласної молодіжної ради при Законодавчих зборах Ростовської області Н.Вакула підписали Угоду про співпрацю. Угода була підписана під час проведення молодіжного форуму «Лідери України і Росії», місце проведення - м. Ростов-на-Дону. Форуму молодих парламентарів, який зібрав найбільш активну молодь. Виходячи з того, що багато проблем у двох державах є спільними, молодь намагалася шукати шляхи виходу з них спільними діями.

Наступного місяця луганська делегація відвідала Міжнародний діловий форум молодих підприємців в Росії, «Форум молодих підприємців». Місце проведення м. Ростов – на – Дону. Офіційним партнером форуму виступила загальноросійська громадська організація «Російський союз молоді». Мета форуму – обговорити актуальні проблеми розвитку підприємницької активності молодих громадян, формування філософії нових підходів до підприємництва, способи і форми державної підтримки молодіжного підприємництва, доцільність розробки, міжнародного обговорення і прийняття Міжнародної хартії підприємництва «Об'єднуючи зусилля – визначаємо майбутнє». Українська делегація складалася з членів Луганської обласної молодіжної ради і молодіжної організації «Союз молоді регіонів України». Головне ж завдання участі в даному заході – ще раз підкреслити тісний взаємозв'язок українського і російського народів [10].

В період епідемії грипу восени 2009 р. молодіжна організація «Союз молоді регіонів України» звернулася за допомогою до своїх російських колег – обласного молодіжного парламенту Ростовської області. Голова Молодіжного

парламенту, депутат Законодавчих Зборів Н.Вакула передала 35 000 профілактичних масок для захисту від епідемії свинячого грипу луганчанам [11].

Отже, останнє десятиріччя позначилося активізацією українсько-російських взаємин на рівні громадських структур, політичних партій та органів місцевого самоврядування, в результаті чого, маючи багату культурну традицію і високий інтелектуальний потенціал Луганська область посилює гуманітарну інтервенцію на російський простір, знайомлячи російську громадськість з історією, культурою, наукою сучасної України. Тим самим об'єктивно сприяє перетворенню України із пасивної сторони українсько-російських відносин у гуманітарній сфері в активну.

Подальше дослідження проблеми можна провадити на основі розгляду положень державних програм транскордонного співробітництва як напрямків вивчення гуманітарних відносин.

Література

1. Див., напр.: Пашков М.Ю., Чалый В.А. Украинско-российские отношения: взгляд из Украины / М.Ю.Чалый // Полития. – 2001. - №1(19); Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічні перспективи. Монографія / Рада національної безпеки і оборони України. Нац.ін-т проблем міжнародної безпеки. За аг. Ред.. С.І.Пирожкова. – К., 2001 тощо.
2. Програма транскордонного співробітництва Луганської області на 2008 – 2015 рр. // Поточний архів Луганської облради. Загальний відділ. 2007. - Луганськ 2007.
3. http://www.dcz.gov.ua/lug/control/uk/publish/article?art_id=1245847.
4. Феномен євро регіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 22-23. – Київ, 2003. – С. 187-201.
5. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003. – С. 86.
6. Добросусідська зустріч // Радянське слово. – 1993. - 12 червня 1993; В гостях у сусідів-росіян // Життя Білокуракинщини. – 2003. - 1 лютого.
7. Ростов – Луганск: общие корни, общие проблемы // Наша газета. – 2003. – 4 ноября.
8. <http://www.region.lg.ua/news/region/37184-molodezh-ukrainy-i-rossii-vstretilis-v-krasnodone.html>.
9. <http://vsekonkursy.ru/?p=883>, <http://ostro.org/society/news/article-67919/>, <http://ostro.org/society/news/article-67919/>, <http://rakurs.pl.ua/novosti-luganska-i-luganskojj-oblasti/39114-luganchane-otpravilis-v-mezhdunarodnyjj.html>.
10. <http://cxid.info/64023.html>.
11. Там само.

Виноградов А.В. Украинско-российское гуманитарное сотрудничество в региональном измерении (90-е гг. XX – начало XXI в.).

Изучена содержательная суть важных аспектов украинско-российских гуманитарных отношений на уровне трансграничного сотрудничества в 90-х гг. XX ст. - первом десятилетии XXI ст.

Ключевые слова: украинско-российские отношения, гуманитарное сотрудничество, трансграничное сотрудничество, государственная региональная политика.

Vinogradov A.V. Ukrainian-Russian humanitarian collaboration in the regional measuring (90th XX - beginning of XXI).

Rich in content essence of important aspects of ukrainско-rossiyskikh humanitarian relations is studied at the level of transfrontal collaboration in 90th XX item - first decade of Khkhl of item

Key words: ukrainско-rossiyskie relations, humanitarian collaboration, transfrontal collaboration, public regional policy.

УДК 330.875.2

Власов В.І.

РИМСЬКИЙ КЛУБ

Показана історія створення та розвитку Римського клубу протягом 1969-1984 рр.

Ключові слова: Римський Клуб, глобальні проблеми.

Створення ООН і розгортання роботи її численних комітетів – ЮНЕСКО, ЮНКТАД, ФАО в поєднанні зі стрімким розвитком процесів науково-технічної революції зумовили формування нових підходів до організації міжнародного співробітництва у сфері науки і техніки в напрямку розробки глобальних програм спільних дій усіх держав світу.

Це привело до створення нових міждержавних структур, однієї з перших з яких став Консультативний Комітет ООН по застосуванню науки і техніки в цілях розвитку.

Водночас робота таких структур була ускладнена тим, що принципові розходження у політиці різних держав, регіонів і економічно-політичних блоків мали часто-густо непереможний характер, що не давало можливості проводити скоординовані дії відносно цілеспрямованого поступального розвитку всіх країн світу.

Тому життя привело до формування об'єднань іншого плану, самим відомим з яких у 60-ті роки стали „мозкові центри”, що спочатку виникли в США і завданням яких було глибоке обдумування складних комплексних проблем з всебічним аналізом прямих і побічних, найближчих і довгострокових наслідків приймаємих рішень.

Успішна робота таких „мозкових центрів” при одночасному посиленні глобальних проблем, коли одним країнам науково-технічний прогрес приніс благо, а іншим зло, тому, як пише ак. РАН Д.М. Гвішіані, „В этих условиях все острее вставала необходимость научного обоснования практической деятельности человека” [1, с.24] и далее „Проблема глобального управления научно-техническим развитием как одного из важнейших условий обеспечения безопасности была поставлена только в конце 60-х гг. и до сих пор не нашла исчерпывающего решения” [Ibid, с. 25].

Але як завжди на зламі епох (на цей раз перехід від індустріальної до постіндустріальної спільноти) знайшлася людина, чії ідеї об'єднали велику групу видатних учених і політичних діячів у напрямку досліджень на вирішення глобальних проблем людства.

Такою людиною був Ауреліо Печчеї – італійський менеджер і громадський діяч, який в книзі „Человеческие качества” написав „Побывав и поработав во многих районах мира, я имел возможность убедиться, как удивительно плохо везде налажено управление делами человеческими – много хотелось бы организовать значительно разумнее и эффективнее [2, с.88] ... чем яснее представлял я себе угрожающие человечеству опасности, тем больше

убеждался в необходимости предпринять какие-то решительные меры, пока еще не стало слишком поздно. Один я не мог сделать ничего...” [Ibid, с. 128].

А. Печчеї почав шукати однодумців і спочатку знайшов таку особу як О. Кінг, який у 1967 році був директором з питань науки в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка об'єднувала розвинуті країни, а весною 1968 р. у Римі на зустрічі численних спеціалістів з різних сфер наукової і практичної діяльності людства, що була організована А. Печчеї та О. Кінгом і на якій вони представили на обговорення записку „Попытка создания принципов мирового планирования с позиций общей теории систем”.

Розуміння нових підходів щодо досліджень глобальних проблем вони знайшли лише у трьох учених – Х. Тімана, керівника Бателевського інституту, Женева, М. Констамма, експерта з міжнародних проблем, Голландія і Ж. Сен-Жура, представника французької футурологічної школи. Ці представники наукової еліти сформулювали основні ідеї і вирішили назвати свою недержавну організацію „Римський клуб” [1, с. 25,26].

Найбільш повне уявлення щодо напрямків дослідження проблем, які збирався вирішувати „Римський клуб” дають матеріали автобіографічної книги А. Печчеї: „Нет больше экономических, технических или социальных проблем, существующих раздельно, независимо друг от друга, которые можно было бы обсуждать в пределах одной специальной терминологии и решать не спеша, по отдельности одну за одной. В нашем искусственно созданном мире все достигло небывалых размеров и масштабов: динамика, скорость, энергия, сложность и наши проблемы тоже. Они теперь одновременно и психологические, и социальные, и экономические, и политические, более того, тесно переплетаясь и взаимодействуя, они пускают корни и дают ростки в смежных и отдаленных областях”. Даже при беглом взгляде на приведенный перечень проблем легко увидеть звенья, которые сцепляют их воедино; при более детальном рассмотрении эти связи прослеживаются все нагляднее. Бесконтрольное расселение человека на планете; неравенство и неоднородность общества, социальная несправедливость; голод и недоедание; широкое распространение бедности; безработица; мания роста; инфляция; энергетический кризис; уже существующий или потенциальный дефицит природных ресурсов; распад международной торговой системы; протекционизм; неграмотность и устаревшая система образования; бунты среди молодежи; отчуждение; упадок городов; преступность и наркомания; взрыв насилия и ужесточение полицейской власти; пытки и террор; пренебрежение законом и порядком; ядерное безумие; политическая коррупция и бюрократизм; деградация окружающей среды; упадок моральных ценностей и утрата веры; ощущение нестабильности и наконец, неосознанность всех этих трудностей и их взаимосвязей – вот далеко не полный список тех сложных, запутанных проблем, которые Римский клуб назвал проблематикой” [2, с. 119-120].

Без сумніву всі ці проблеми, що були сформульовані А. Печчеї понад 40 років тому залишаються на порядку денному і нині при ще більшому посиленню глобальної, продовольчої, економічної та водної проблем. До речі,

як зазначив ак. РАН Д.М. Гвішіані головною метою Римського клубу було „разъяснение глобальной проблематики, ее исследование и поиски методов решения” [1, с. 27].

Перші роки фактично були роками становлення клубу, протягом яких засновники клубу мали низку зустрічей з політичною та науковою елітою світу, що все більше і більше проникалися ідеями клубу і приймали участь у його роботі, що сприяло розпочинанню на початку 70-х років роботі Римського клубу у повну силу, реалізуючи на практиці три основних принципи своєї діяльності:

- „глобальное видение исследуемых вопросов с учетом возрастающей взаимозависимости всех стран и народов мира, формирование единой мировой системы, для существования и развития которой необходимо общими усилиями справиться с рядом проблем, не поддающихся частным локальным решениям;

- холистический подход, взаимосвязанное рассмотрение различных проблем – политических, социальных, экономических, техно-логических, экономических, психологических, культурных, каждая из которых соотносится с остальными так, что очевидное на первый взгляд решение одной из них не может не отразиться на решении других, в большинстве случаев осложняя их решение;

- концентрация внимания на долгосрочных проблемах, которым чаще всего не придают должностного значения, что представляет собой серьезнейшую опасность для будущего человечества” [1, с. 36-37].

У ході організаційного процесу було прийнято рішення, що членів Клубу буде не більше ста і членами можуть бути вчені і мислителі, державні діячі (як правило, які не займають керівних постів), представники сфери освіти, менеджери.

В наступні 25 років члени Клубу зробили 21 доклад, із яких самим приголомшеним був перший „Пределы роста” (Д. Медоуз и др., Нью-Йорк, 1972) виданий у Москві лише в 1988 році, а також перша доповідь самого клубу „Первая глобальная революция”, в якій члени клубу виступають єдиним фронтом (А.Кинг, Б. Шнайдер, Лондон, 1991). При цьому ця доповідь у тому ж році була перекладена на російську мову і опублікована у Москві.

Як зазначає ак. РАН Д.М. Гвішіані перші 25 років діяльності клубу можна умовно розділити на декілька етапів:

- „шоковая терапия”, которой послужили два первых доклада (примітка, першу доповідь ми назвали, а друга мала назву „Человечество на перепутье”; авторы М. Месарович и Е. Пестель, Нью-Йорк, 1974, яка в СРСР не була опублікована), развенчавшие технократические иллюзии и продемонстрировавшие порочность современного управления развития;

- „политический подход”, отмеченный докладами „Пересмотр международного порядка” и „Микроэлектроника и общество”;

- переход от преимущественно количественного анализа глобальных проблем к качественному анализу человеческого бытия, системы целей и ценностей [1, с. 44].

Торкаючись „шокової терапії” першої доповіді Римського клубу слід зазначити, що через 16 років Е. Пестель, який під час приєднання до „постійного комітету Клубу у 1969 році був професором Гановерського інституту механіки і відомим спеціалістом у сфері системного аналізу, застосувавши нові підходи і нові моделі комп’ютерного аналізу” підготував доповідь „За пределами роста”, в якому написав таке „За годы, прошедшие после публикации „Пределов роста”, меня не раз спрашивали, когда же Римский клуб снова поразит мир подобным докладом. По правде говоря, Римский клуб (и больше всего его основатель – Аурелио Печчеи) действительно надеялся на это, даже после того как „Пределы роста” были напечатаны на десятках языках в большинстве стран мира. Но этого не случилось. Всему свое время. „Пределы роста” появились вовремя, когда надежды на непрерывный рост и процветание, которое рано или поздно настанет на Земле, были омрачены первыми сомнениями. Но время прошло, и другого откровения такой силы и простоты не появится ни из Римского клуба, ни откуда-нибудь еще...” [3, с.238].

Значимо, що ця доповідь не мала такої приголомшеної сили, як доповідь „Пределы роста”, але вона дала людству деяку надію на сталий розвиток.

Література

1. Гвишиани Д.М. Римский клуб – история создания и развития: Римский клуб /Соавт. Д.М.Гвишиани, А.И. Кончин, Е.В. Нетесова, А.А. Сейтов. – М.: УРСС, 1997. – С.23-61.
2. Печчеи А. Человеческие качества /А.Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
3. Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель. – М. : Прогресс, 1988. – 268 с.

Власов В.И. Римский Клуб.

Показана история создания и развития Римского клуба за 1969-1984 гг.

Ключевые слова: Римский Клуб, глобальные проблемы.

Ylasov V.I. The Club of Rome.

In the article the history of creation and development of the club of Rome for 1969-1984 years are discussed.

Key words: The Club of Rome, global problems.

**НАРОДНА ЕТИКА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ СЕЛЯН
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20 – 30-і РОКИ ХХ СТ.**

У статті висвітлено зміни у повсякденному житті селян радянської України у 20-30-і роки ХХ ст. на тлі обрядовості, традицій, морально-етичних цінностей.

Ключові слова: повсякденність, селянство, родинні обряди, побут, традиції, дозвілля.

В ході історичного розвитку будь якої країни повсякденне життя народу є базовим матеріалом для пізнання, вивчення та аналізу його минулого. Стосовно основної парадигми української повсякденності 20-30-х рр. ХХ ст., то її принциповими особливостями, насамперед, можуть виступати радикальні зміни у сферах соціально-економічного, ідеологічного та духовного життя, які чітко розмежують основні етапи розвитку української історії та культури.

Економічні проблеми, що постали перед молододу радянською країною у 20-ті рр. ХХ ст., потребували від нової влади чітких позицій відносно тих верств населення України, які формувалися до 20-х рр. і в перші роки НЕПу. Як свідчить світовий дослід, ключовою фігурою нових перетворень та формування середнього класу в аграрно-промислових країнах виступало селянство. Саме селяни, як провідна частка здорового суспільства, потребували правових та морально-етичних, закріплених новим суспільним устроєм, норм своєї самореалізації.

Вищеназване й обумовлює, на наш погляд, актуальність визначеної статті, у якій авторка здійснює спробу підійти до подій участі селян України у вирішенні, насамперед, соціально-економічних проблем становлення української економіки і державності та з'ясування впливу на ці процеси повсякдення.

Проблематика, що розглядається авторкою, знайшла відображення в сучасній українській історіографічній думці, яка продовжує активно досліджувати історію повсякденності українського села в радянські часи, наголошувати роль повсякденності як методологічного фактору в історичній науці, приділяючи увагу, в першу чергу, людинознавчим тенденціям. Серед публікацій останніх років слід відмітити роботи О.А. Удода [1], С. І. Дровозюка [2], О.В. Вовка [3], О.М.Лукашевича [4], О.О. Стасюк [5] та ін., що збігаються з темою даного дослідження. При розробці проблеми авторка використовувала названі та інші праці і визначила метою дослідження маловідомі аспекти розвитку родинних відносин, трансформації релігійності, моральності, обрядовості та традицій в житті українського селянства під впливом політики влади у 20-30-і рр. ХХ ст..

У цілому, Україна в першій чверті ХХ ст. залишалась сільськогосподарською країною, і провідною в житті та побуті сільського населення була ідея формування української нації як нації землеробів, а це означає, що головною складовою селянського життя завжди була праця. Саме тому в основі багатьох моральних принципів селян полягала трудова етика з її повагою до праці, яка виступала необхідною умовою існування людини, роду,

сім'ї. Землеробська праця селянина була не тільки процесом матеріального відтворення - вона складала основу духовного життя і в повному обсязі втілювала селянське світосприймання [6, 126].

Протиріччя викликало відношення до чужої власності. Моральні принципи вважали її недоторканною, і не дарма в більшості сіл хати взагалі не замикали. Вкрасти або привласнити чужу річ вважалось за гріх. Але з приходом нової влади, яка своїми діями знесилювала українське селянство і намагалася знищити будь-які приватновласницькі настрої, одвічні моральні засади стали розглядатися як ворожі, а моральними почали вважатись вчинки, що виступали на службі диктатури більшовиків. Заохочувалися різні засоби «розкуркулювання», за патріотизм видавалися донесення, стали нормою підкупи, поширювалися крадіжки, на яких люди стали дивитися з розумінням та не засуджувати односільчан.

Таким чином, у 20-30-рр. суспільна свідомість селянства поступово втрачала вікові християнські постулати «не вкради», добропорядність змінювалася на «класову пильність», і люди швидко зрозуміли, що «суспільне – означає нічیه».

Серед традиційних етичних цінностей народу було повага до старших, особливо до людей похилого віку, батьків та родичів. Їхній авторитет складався з величезного життєвого досвіду: життя, хазяйство та праця через покоління велися за традицією. І знання цих традицій були основою життя, точніше, виживання в складних умовах повсякдення. Важливим морально-етичним принципом було ставлення до життя людини, точніше, до її душі, пов'язане із релігійними табу. Найстрашнішим гріхом християнина вважалось погубити людську душу, чужу чи свою. В умовах голоду 1932-1933 рр. селяни переступають через це табу, що виявилось в окремих випадках канібалізму. Про трансформації соціально-правових норм в українському селі свідчать масові самосуди та вбивства селян, не зважаючи навіть на те, що смерть людини без покаяння та відпущення гріхів гарантувала дорогу до пекла. В народній свідомості такі загальнолюдські цінності як покаяння, пробачення, страждання та смирення виступали в ролі християнських подвигів, слідуванням страждань Ісуса Христа в ім'я спокутування гріхів усього людства. Політика нової влади пропонувала селянам інші подвиги та жертви в ім'я світлого майбутнього: добровільно віддавати худобу та інвентар, збільшувати норми держзаготівель, боротися із «ворогами соціалістичної влади», знімати церковні дзвони на потреби індустріалізації. Традиції милосердя та подаяння, що раніше слугували запорукою благодійності і меценатства, тепер були спрямовані на здійснення великих державних планів.

Як відомо, у низці загальнолюдських цінностей завжди мала місце широко розповсюджена українська гостинність: подорожуючий або жебрак могли в кожній хаті знайти притулок та вечерю. В період радянських політико-економічних експериментів було деформовано обряди, ритуали та звичаї, пов'язані з вживанням їжі (пригощання гостей, приготування святково-релігійних страв, дотримання посту та ін..). Аналіз стану харчування сільських мешканців у доколгоспний період показує, що основній масі селян

вистачало їжі, але вона була одноманітною. У структурі харчування не вистачало білків, їжі тваринного походження. Наприклад, енергетичні затрати тих, хто працював у полі, за день становили менш ніж 5000 ккал. Значно гіршим було у 1920-х рр. селянам, що належали до беззасівних та малозасівних категорій [7,9]. Взагалі, серед невпинно працюючого та голодного селянства було порушено систему повсякденного харчування, вилучення продуктів змінило якісний і кількісний склад їжі. Через часткову або повну відсутність харчів під загрозу було поставлено життя і здоров'я людини, сім'ї, народу.

Історичний досвід доводить, що в умовах родинного побуту, роботи, дозвілля формуються первинні ціннісні орієнтації та соціальні настанови нації, виточується самобутність і естетичне багатство повсякденної культури. В галузі родинних відносин на селі найважливішими були стосунки між подружжям та між батьками й дітьми, зумовлені верховенством старших. Чоловік та дружина в народному, передусім, селянському житті, частіше за все будували свої відносини на діловому фундаменті: це був союз двох робітників із чітким розподілом праці та обов'язків – чоловік повинен годувати сім'ю, а дружина – займатися дітьми та домашнім господарством, допомагати робити у полі. Тобто в основі сімейної традиції лежали економічні підвалини і розрахунок. Як казали в народі: «Господарство тримає сім'ю». Слід зазначити, що українська родина не базувалась на жорстких патріархальних засадах. Особливу роль жінки (господині, радниці, помічниці) - матері у сім'ї, певною мірою, можна вважати пережитком матріархату. З початком індустріалізації жінки, позбавлені пайкових карток, змушені були залишати домашнє господарство і йти працювати на рівні з чоловіками, залучаючись, таким чином, до будівництва нового суспільства.

До кінця 20-х рр. в українському селі зберігався традиційний весільний обряд. Колективізація та голодомор внесли свої корективи в структуру обряду. Вінчання у церкві було заборонено, у багатьох селян взагалі не було весілля, тільки громадянська процедура розпису без святкових заходів, іноді молоді просто «сходилися» й жили разом. Тривалий час в народі такі шлюби не вважалися справжніми, а розлучення не допускалося церквою. Якщо на початку ХХ ст. рівень розлучень становив 0,5 на 1 тис. шлюбів, то вже в 20-ті роки – 1,7 на 1 тис. шлюбів [8, 61]. Підвищення рівня розлученості стало логічним результатом урбанізації способу життя та ускладнення практики поєднання соціальної та сімейної ролей жінки в рамках радянського сімейно-шлюбного законодавства.

Згідно із звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній з'являлися діти. Початковими із сімейного циклу були обряди, пов'язані з народженням дитини та прилученням її до свого роду. Вони склалися із певних ритуалів та дій. Вже з кінця 20-х рр. більшість селян таких звичаїв при народженні дитини не дотримувалась, бо на це не вистачало грошей. Але, не зважаючи на сувору заборону, батьки все ж таки намагалися знайти священника і похрестити дитину, а через рік зробити пострижини. Доки існувала сім'я, влада батьків по відношенню до своїх дітей була міцною та авторитетною; діти не могли одружитися без дозволу та благословення батьків.

У всі часи непохитною священною традицією в сімейній обрядовості був ритуал поховання. До тих пір, поки взимку 1932–1933 рр. Виснажені голодом, люди не почали вмирати один за одним, а то і цілими сім'ями. Тому більшість людей на селі не мала а ні засобів, а ні змоги і фізичних сил виконувати обряд так, як слідувало: селяни не справлялися з виготовленням трун, хоронили в скринях, ящиках, а іноді і зовсім без нічого [9, 15]. В кінці 20–х – на початку 30–х років ХХ ст. присутність священника при похованні заборонялось.

Оскільки релігійність, обрядовість, традиція були вагомими складовими сільської культури, комуністичні ідеологи поспішали перетворити культові заклади на селах на культосвітні. В колишніх церквах розташовувалися Дома культури, сільбуду, хати-читальні та клуби; штучно нав'язувався атеїзм, популяризувались нові свята (такі, наприклад, як День Інтернаціоналу), проводились антивеликодні заходи.

Отже, протягом 1920-х-1930-х рр. в українському селі залишались ментальні традиції, що були закріплені досвідом попередніх століть. Духовне життя українського селянина було міцно пов'язане з глибинними етико-моральними та культурними засадами національної повсякденності. Це пояснюється, по-перше, тим, що переважна частина селян жила за традиціями. По-друге, еволюція форм дозвілля в українській сім'ї історично відбувалася шляхом запровадження родинних традицій та свят; форми і методи сімейного дозвілля варіювались відповідно до всіх членів родини і були спрямовані на соціалізацію представників нових поколінь. По-третє, усе життя українського селянина, від самого народження, супроводжувалося різноманітними святами, обрядами та ритуалами, що продовжують існувати і у сучасному повсякденні як традиційні розваги народу.

Аналіз та узагальнення наведеного матеріалу свідчать про те, що народна етика, її ідеали, традиції та принципи становили зміст повсякденного життя українського селянства і являли собою позначки подальших кроків формування моделі майбутнього, пов'язаного з процесами «культурної революції» і національного відродження.

У подальшому авторка ставить за мету розглянути актуальні питання взаємодії «старого» та «нового» повсякдення селян радянської України в контексті політики «коренізації».

Література

1. Удод О.А. Історія осягнення духовності / Олександр Андрійович Удод. – К.: Генеза, 2001 – 192 С. тощо.
2. Дровозюк С. І. Історіографія національно-культурного та духовного життя українського селянства 20-30-х рр. ХХ ст. : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 / Дровозюк Степан Іванович. - НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. - К., 2006. – 508 с. тощо.
3. Вовк О.В. Соціокультурні процеси в українському селі Лівобережжя в умовах радянської у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Вовк Олександр Володимирович - К., 2009. – 246с. тощо.
4. Лукашевич О.М. Побут та дозвілля сільського населення України (1920 – 1930 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Лукашевич. – Київ, 2006 – 17 с. тощо.

5. Стасюк О. О. Деформація традиційної культури українців в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / О.О. Стасюк. – Київ, 2007. – 21 с. тощо.

6. Вовк О.В. Вказана праця. – С.126.

7. Лукашевич О.М. Вказана праця. – С.9.

8. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: (Этносоциал. пробл.) / АН УССР. Ин-т искусствоведения, фольклора и этнографии им. Рьльского. - Киев: Наук. думка, 1989. - 317 с.

9. Стасюк О. О. Вказана праця. – С.15.

Данильєва Ю.Г. Народная этика в повседневной жизни крестьян советской Украины в 20-30-е гг. ХХ ст.

В статье освещаются изменения в повседневной жизни крестьян советской Украины в 20-30-е гг. ХХ ст. на фоне обрядовости, традиций, морально-этических ценностей.

Ключевые слова: повседневность, крестьянство, семейные обряды, быт, традиции, досуг.

Daniliyeva, J.G. National ethics in an everyday life of peasants in the Soviet Ukraine in 20th-30 th years of the XX century.

The article shows the changes in the everyday life of peasants in the Soviet Ukraine in 20 th - 30 th years of the XX century in the highlight of family ceremonies, traditions and morally-ethical values.

Key words: daily occurrence, peasantry, family ceremonies, mode of life, traditions, leisure.

УДК 930+94

Д'яконіхін А.В.

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РОКИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Розглянуто становище української науково-технічної інтелігенції в роки німецько-фашистської окупації. Проаналізовано умови в яких довелося жити й працювати представникам визначеної соціальної ланки українського суспільства.

Ключові слова: інтелігенція, науково-технічна інтелігенція, фашистська окупація, «новий порядок».

Глибоке осмислення феномену війни вимагає детальної характеристики становища саме технічної інтелігенції, з'ясування її життєвих алгоритмів, інтересів та засобів їх досягнення в екстремальних умовах війни, оскільки завдяки їй радянська держава змогла поновити втрачені потужності ВПК, перемогти ворога й відбудувати країну. Нині у дослідників з'явилася можливість виявити та ввести в науковий обіг нові, досі невідомі документи, на їх основі вийти на вагомі теоретичні узагальнення та по-новому оцінити роль технічної інтелігенції в суспільно-політичних процесах.

Досвід мобілізації технічної інтелігенції в роки війни є важливим не тільки для з'ясування характеру взаємин між владою і соціумом, а й з огляду на те, що дана верства найбільш чутливо реагує на різного роду зміни, трансформації, кризові явища, до яких відносимо війну. Технічна інтелігенція впродовж усієї воєнної доби перебувала в центрі складної системи стосунків, що дотепер залишається недостатньо вивченою. Попри наявність в радянський період

значної кількості публікацій, присвячених різним класам і „прошаркам” суспільства, вони позначені заідеологізованістю, замовчуванням окремих аспектів функціонування суспільства під час масштабного збройного протистояння, а то й відвертим перекручуванням фактів. Саме цим пояснюється зростання інтересу до проблем функціонування українського соціуму на початку війни, в період окупації. Серед інших потребує поглибленого опрацювання проблема ставлення радянського і нацистських режимів до інтелігенції – однієї з самостійних соціальних груп, її ролі у діяльності владних та управлінських структур, культурно-освітньому, національному житті, а також моделей адаптації до нових умов існування після вигнання гітлерівців.

Окремі аспекти участі технічної інтелігенції у соціально-економічних процесах розглянуті у статтях В.Матійко [1]. В публікаціях І.Ладивіра, М.Ковалю та інших авторів [2] зазначається, що ініціатива різних патріотичних акцій і масових рухів належала здебільшого партійним, профспілковим організаціям, а їхні безпосередні учасники – багатомільйонні маси трудящих – виявили високий рівень свідомості, почуття громадянського обов’язку, дисципліну, готовність до самопожертви і звитяжної праці в ім’я спільної перемоги над ворогом. Першим у вітчизняній історіографії дослідженням, присвяченим соціальним умовам життя мешканців міст, у тому числі й технічної інтелігенції, стала праця Т.Вронської [3].

Отже, мета статті полягає в дослідженні становища української науково-технічної інтелігенції в роки німецько-фашистської окупації 1941-1944 рр.

У Берліні напередодні війни не існувало чіткої позиції щодо української інтелігенції. Це пояснюється тим, що стратегічні інтереси Німеччини на Сході передбачали лише одну форму взаємовідносин з Україною – цілковите поглинання і колонізація її Великонімецькою імперією. Разом з тим, як виявилось пізніше, без місцевих науково-технічних кадрів виконати поставлені фюрером перед окупаційною адміністрацією завдання було складно [4, с.11].

Під час евакуації багато науковців не встигли чи не побажали виїжджати. Зокрема в Києві з різних причин залишилося 1139 вчених, з них 3 академіки, 190 професорів, понад 250 доцентів і т.д. Значна кількість з них свідомо чекала приходу німців, хоча мала можливість евакуюватись, як це зробила більшість вчених. Серед тих, хто залишився, – академіки АН УРСР хіміки В.Плотников, Б.Лисін та В.Шапошнікова, член-кореспондент, математик С.Кулик [5, арк.121].

Сподівання частини інтелігенції на те, що німці опікуватимуться духовними, як і взагалі будь-якими інтересами українців, виявилися марними. Щоправда, спочатку гітлерівці, нехтуючи культурними потребами місцевого населення, принаймні не заважали спробам місцевих інтелігентів задовольнити їх. Надалі ж ставлення окупантів до таких вимог ставало нестерпним. Окупанти всіляко підкреслювали свою незацікавленість у розвитку української культури. Певну роль відіграло побоювання німецької влади, що наукові установи та заклади будуть використані місцевою інтелігенцією для створення „національно-політичного інструменту”. Зокрема, шеф наукових установ фон Франк”є скаржився, що Київський політехнічний інститут „перетворюється в

розсадник націоналізму”. Він же вжив заходів для заблокування спроб відновити діяльність Академії наук, підкреслюючи, що її слід розглядати як „інститут державності очікуваної самостійної України” [7]. Однак ясно одне: німці не поспішали перейматися інтелектуальними запитами населення, зокрема місцевої інтелігенції. Навіть зовнішній вигляд представників останньої нацисти змальовують упереджено і з неприхованою ворожістю. У зведенні 531-ї комендатури тилового району „Південь” (Харківщина) читаємо: „Ця інтелігенція принципово не схожа на західноєвропейську. Крім того, що вона суто зовнішньо мало відрізняється від пролетарів, не носить стоячих комірців, рідко голиться, також і хід розвитку та її становище в народі складаються по-іншому, ніж у нас. Український інтелігент Радянського Союзу – це не „універсально” чи класично освічений інтелектуал Європи, а ремісник високої спеціалізації... Ця „інтелігенція” є невибагливою та непоказною і відчуває себе робочою частиною своєї нації”. „Серед приблизно 150 професорів університетів та академіків (серед них учені з іменем), не було жодного, вихідний костюм якого виглядав би краще, ніж робочий одяг німецького робітника” [6].

Варварство окупантів виявилось у масовому, безглуздому знищенні таких мирних і необхідних закладів, як лікарні, поліклініки, амбулаторії, санепідемстанції, дитячі ясла, садки, школи. Внаслідок їхнього „господарювання” у багатьох пунктах пошкоджено каналізацію, мережу водопостачання, питна вода у криницях була забруднена або навмисно отруєна [8, с.5]. Це до крайньої межі ускладнювало санітарно-епідеміологічну ситуацію і побутові умови городян, що звикли до певних умов проживання.

Поштове листування було заборонено. Весною 1942 р. в Харкові протягом одного місяця працював трамвай. Німецька влада встановила такий порядок користування трамваєм: передній вагон призначався для німців, а причіпний – для місцевих [9].

Інтелігенти, які в умовах сталінського тоталітаризму ставали першими жертвами органів держбезпеки, гинули в тюремних камерах, тепер, за німецького окупаційного режиму та розгулу каральних служб, знов опинилися під ударом неймовірної сили. Рахунок замордованих інтелігентів ішов на десятки тисяч [10].

Представники „вільних професій” гинули і в якості заручників. Так, у 1942 році, у харківському районі Журавлівка згорів рундук (в якому раніше продавали воду). За це німці розстріляли 25 жителів, у тому числі доцента машинобудівного інституту М.Пономарьова [11].

У харківському гетто загинув відомий молодий вчений, доктор математичних наук професор Ефрос. Після арешту він протягом місяця перебував у гестапо. Обірваного і замученого, його відправили до гетто, де він зійшов з розуму, після чого був розстріляний [12]. Подібна доля чекала професорів Рахманінова, Федорова. Померли від голоду професори Дибський, Данилевський, Кунц, Родкевич, Раздольський, доцент Шевцов, Фадєєв, Федоровський, Погребняк, Попов, Євтихіїв, Лук’янович, Мухін. У Харкові з числа професорів університету від недоїдання і спричинених цим хвороб

померло 14 осіб [13]. Залишившись напризволяще, загинули поважні київські вчені – А.Осьмак, А.Кобелев, М.Левитський, М.Домиловський, О.Болдін, десятки інших. Не витримавши поневірянь, закінчив життя самогубством відомий київський професор В.Лозинський. Отруїлася і його дружина [14].

На захоплених гітлерівцями територіях не існувало загального продовольчого постачання населення. Його отримували лише ті, хто працював. У такому випадку місцеве населення не мало вибору. Для того, щоб урятуватися від голодної смерті, люди були змушені працювати на ворога. Видача продуктових карток працюючим здійснювалась лише за місцем роботи. Підприємства та установи подавали в Комітети продовольства і торгівлі або районні управи списки робітників та службовців, де вказували прізвища працюючих, кількість їх утриманців, у тому числі дітей до 16 літнього віку, домашню адресу і номер магазину, з якого бажано одержувати хліб. Лише після цього підприємства й установи одержували картки [15]. Решта населення залишалось без засобів до існування.

Одним з елементів “нового порядку” Постановою Харківської міської управи, виданою за згодою з Харківською штадторткомендатурою, запроваджено податок на заробітну платню. Особи, які одержували платню або утримання в сумі, що перевищувала 200 крб., кожного місяця сплачували податок у розмірі 10 % від зарплати або утримання [16].

Технічна інтелігенція зверталася з різних питань до Науково - технічної управи, яка в свою чергу розсилала клопотання до різних установ. Коли інженер О.Перфільєв загинув при виконанні своїх обов'язків на електростанції при Технологічному інституті, Харківська НТУ звернулася до оргбюро академпенсіонерів з клопотанням про сприяння родині вченого. Німецька влада зобов'язала надати допомогу дружині та 5-річному сину. Підтримка надавалась у вигляді обідів та пайка академпенсіонера [17].

Зокрема, НТУ порушила клопотання перед Штадторткомендатурою про дозвіл дружині померлого професора С.М.Стахорського, відомого в галузі науки й техніки, виїхати на постійне мешкання до м.Лебедина; просила надати матеріальну допомогу науковому співробітнику інституту силікатів П.М.Іванівській, грошову допомогу вдові професора Л.В.Кеценка та видати талони на обід, звільнити від податку та квартирної плати за певні місяці інженеру – будівельнику С.В.Котляревському та його дружині. Але зустрічалися випадки, що листи НТУ поверталися назад без жодної відповіді, тому професор Крамаренко звертався до інших інстанцій [18].

Оцінюючи трудову діяльність більшості службовців, які в силу обставин залишилися на окупованій території, слід визнати, що її взагалі не можна віднести ні до колабораціонізму, ні до пособництва окупантам, оскільки вона не була пов'язана з будь-якими злочинами і була цілком спрямована на виживання в умовах жорстокого окупаційного режиму [19].

Мізерні продуктові пайки не давали змогу прохарчуватись сім'ї інженерно-технічного працівника, тому потрібно було купляти додаткову їжу на ринках міст. Але купівельна спроможність населення, в тому числі й інтелігенції, була надто низькою завдяки політиці німецького керівництва. За

розпорядженням рейхскомісара України від 9 лютого 1942 року, виданого на підставі п.8 наказу фюрера від 17 липня 1941 року „Про управління в новозайнятих східних областях”, передбачалося встановлення градації службовців, яким належало виплачувати наступні кошти за годину роботи:

1.Технічні службовці, які виконують звичайну механічну роботу – від 130 до 220 крб.

2.Технічні службовців, які мають фахову освіту (керівники будови, інженери, конструктори. молодші медичні співробітники) – від 280 до 450 крб.;

3.Технічні службовці, які виконують відповідальну роботу (технічні керівники відділів, агрономи) – від 400 до 600 крб.;

4.Наукові та технічні службовці, з вищою освітою і яким довірено відповідальне керівництво однієї галузі народного господарства, викладачі в технічних школах – до 800 крб.

5.Наукові та технічні робітники, які займають керівні посади (директори інститутів, великих підприємств, вчителі вищих шкіл) – від 950 до 1200 крб.

Окупанти прирікали українську інтелігенцію на вимирання й іншими засобами: через масове безробіття, побутову невлаштованість, хвороби. Менше пристосовані до подолання життєвих труднощів та злигоднів, представники розумової праці нерідко не витримували випробувань, стаючи легкою здобиччю смертоносних хвороб, безпросвітної нужди, безправ'я. Описуючи трагічне становище інтелігенції в окупованому Харкові, директор будинку національної культури Гармаш свідчив: „На цій роботі я щодня бачив усі жахи голоду, а іноді й смерті. Приходили до їдальні по злиденну юшку, часто без хліба, молоді й старі, опухлі, тремтячі, знеможені – все це люди науки, мистецтва, зовсім непристосовані до будь-яких інших занять”. Інтелігенти частіше, ніж інші верстви населення, гинули в умовах руїни. Найбільше з цього погляду потерпали такі великі культурні центри, як Київ і Харків. До всього ж, інтелігенти були першими жертвами грабіжництва німецької солдатні, оскільки вважалося: у них „є що взяти” [20].

Після евакуації м.Харкова в 1941 р. по вул. Фрунзе №17 залишились жити 15 професорів, наукових працівників та їх родин. У лютому 1942 року німці запропонували звільнити протягом 12 годин усі квартири. Після проходження терміну всі жителі цього будинку, в тому числі і вчені, були викинуті на вулицю. Будинок через деякий час був заселений німцями, а під час відступу спалений [21].

Професор Львівського університету С.Банах у 1939-1941 роках був деканом фізико-математичного факультету. Від 1941 до 1944 року за окупації працював у протитифозному інституті Вайгла, як годівник вошей. Ось як він про це згадує: „Через три дні по приходу в м.Львів німці арештували кілька визначних людей науки, а саме: Бартеля, Ролевича, Ломницького, Стожина. Деяких з них заарештовано з жінками, з дітьми. Тоді я відразу зорієнтувався про відношення німців до людей.” [22].

Професор А.Дьяков був академпенсіонер. Маючи 72 роки, жив на гроші від продажу речей. Після погрому в квартирі сім'я залишилася без будь-яких засобів до існування, оскільки невелика пенсія виплачувалася нерегулярно [23].

Професор К.Савич-Заблоцький залишився живим завдяки нелюдським зусиллям дружини, яка за 200 і більше кілометрів ходила обмінювати речі на продукти харчування. Коли наставала зима, такі міняльники десятками замерзали на дорогах. Кому щастило виміняти зерна, додому донести його було складно, адже за ночівлю господині треба було дати 3 склянки зерна, три карбованці за довідку та хабаря поліцаєві. А на базарі борошно коштувало по 35 крб. за склянку, сало – по 1500 крб. за кілограм. Пошиття зимового пальто в залежності від тканини, фасону коштувало: від 65 до 225 крб., костюм чол. від 130 до 270 крб., обід в кафе – 51 крб., в їдальні – 43 крб., пошиття чоловічих чобіт – 260 крб. [24].

Професор М. Сахаров отримував німецький пайок, що складався з 1 кг мокрого жита та 2 солоних огірків на тиждень. Наступного тижня огірки заміняли мерзлим кормовим буряком. Однак становище було таким, що і за цим пайком стояла черга [25].

Вчені були першими жертвами грабіжників. Такою була доля академіка В. Шапошникова. У своєму листі до О. Богомольця з Праги (вересень 1945 р.), куди його було вивезено німцями, він пояснював, що під час евакуації залишився в Києві через хворобу дружини, розповідав про поневіряння під час окупації: "...Жорстокі умови життя, що склалися в Києві протягом осені та зими 1941-1942рр., перевершили всі наші побоювання, ми так бідували і були пригнічені, зазнавали такого голоду і холоду, що були змушені шукати виходу з такого становища" [26].

Наукова праця стала цілковито неможливою в такій атмосфері. Товариські відносини поміж поодинокими людьми ускладнювалися, бо в кожній зустрічі товаришів німці добачали підпільну роботу. Доктор Вайгель згадував: "Я міг тільки працювати особисто і непродуктивно. Бракувало всього: і їжі, й опалення, а найважливіше з усього, що я весь час стояв під погрозою арешту.

Вступ на роботу до протитифозного інституту пояснюється тим, що там праця тривала одну годину на день і давали довідку, яка була дуже важливою для проходження по вулиці і життя у місті. Решта часу я мав змогу працювати вдома, присвятити час своїм науковим роботам. Засоби до життя були замалі, тому я мусив продавати свої речі, щоб прохарчуватися [27].

Страшних поневірян, злиднів, голоду, морального приниження довелося зазнати радянським громадянам, які в силу тих чи інших причин не змогли виїхати й залишилися на окупованій території. Щоб знайти будь-які засоби до існування, врятувати від загибелі себе та сім'ї (адже працювати за спеціальністю не було жодної можливості), люди науки, викладачі, інженери бралися за будь-яке, навіть примітивне, ремесло, робили спроби своїми силами організувати невеличкі кустарні артілі, торгували на базарі власними „виробами” – сірниками, клеєм, ваксою, відрами, лопатами тощо. Інші, менш спритні, розпродували спочатку свої бібліотеки, потім одяг, міняли на речі домашнього вжитку в селян буквально останнє, ледь животіли [28].

Щоб якимось вижити, висококваліфіковані інженерно-технічні працівники, творча інтелігенція, науковці, бралися за будь-яку роботу. Наприклад, харківські професори Бржечко, Тютюнников, Фарафонов, Цветков та інші

працювали чорноробочими в майстернях на виробництві сірників, мила, зубної пасти [29]. Професор Харківського сільськогосподарського інституту І.Яхонтов під час окупації працював у агрошколі, щоб мати хоча б мізерний пайок продуктів [30]. Доцент, кандидат хімічних наук Харківського інституту ендокринології Г.Кіпріанов, під час окупації більше року не зміг знайти роботу. Для того, щоб існувати, разом із дружиною займався виготовленням сірників [31]. Доцент політехнічного інституту м.Харкова С.Борисоглебський під час окупації міста працював у створеній при інституті майстерні. Цим самим заробляв на прожиття [32].

Професор, доктор технічних наук Харківського будівельного інституту Ф.Біляков працював під час окупації у бібліотеці інституту, голодуючи й переживаючи скруту [33]. Пічником працював архітектор О.Крупко. 70-річний професор Г.Чорноморченко виготовляв труни, архітектор В.Костенко малював вивіски [34].

Менш практичні, йшли на села, сподіваючись обміняти свої речі на харч. Для старих і хворих такі походи закінчувалися трагічно. Більшість працівників науки, позбавлені будь-яких засобів до існування, були приречені на поневір'яння і загибель. Деякі представники інтелігенції сподівалися на порозуміння та підтримку з боку німецької влади.

Таким чином, нація у цілому зазнала непоправної моральної травми – страх, посіяний сталінською репресивною політикою, набагато помножився кривавим терором гітлерівців. А вбога й раніше матеріальна база культури, освіти, науки на тривалий час стала зовсім злиденною. Вціліла інтелігенція робила несміливі, але настійливі спроби заявити про себе, якимось згуртуватися, налагодити діяльність у галузі науки і культури, забезпечити свої найголовніші потреби. Однак плани нацистів залишили її на узбіччі життя.

Література

1. Матійко М. М. Вклад учених Радянської України у повоєнну промисловість в період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / М. Матійко // Укр. іст. журн. – 1966. – № 6. – С. 61.
2. Ладивір І. Вклад учених АН УРСР у перемогу над фашистською Німеччиною / І. Ладивір. – К. : Наук. думка, 1970. – 175 с.
3. Коваль М. В. АН УРСР у роки Великої Вітчизняної війни. / М. В. Коваль // Вісник АН УРСР. – 1980. – № 5. – 4 - 8 с.; Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / М. В. Коваль. – К. :Наук. думка, 1970. – 195 с.; Коваль М. В. Історія пам'ятає : кривавий шлях фашистів на Україні / М. В. Коваль. – К. : Політвидав України, 1965. – 113 с.
4. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.) /Т.В Вронська– К., 1995. – С.83
5. Ветров І. Г. Діяльність німецьких монополій та військово-економічного апарату третього рейху / І. Г. Ветров // Молода нація. – 1998. – № 8. – С. 11.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1., оп. 23., спр. 91., арк. 121.
7. Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади та управління (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. КМФ-8., оп. 2., спр. 337., арк. 39.
8. ЦДАВОВУ. – Ф. 3206., оп. 5., спр. 4., арк. 10.

9. Вронська Т. В. В умовах війни : життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) / Т. В. Вронська. – К., 1995. – 83 с.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп.22., спр. 583., арк. 9.
11. Потильчак О. «Новий порядок» в окупованій Україні / О. Потильчак // Пам'ять століть. – 1999. – № 1. – С. 56.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп.22., спр. 583., арк. 2.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп.22., спр. 583., арк. 3.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп.22., спр. 583., арк. 7.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп.22., спр. 583., арк. 8.
16. Тарнавський І. С. Прояви колабораціонізму на Донеччині в роки II світової війни : [зрадницька співпраця з фашистами] // Нові сторінки історії Донбасу : статті / Донецький нац. ун-т. – Кн. 13/14. – С.56 -74.
17. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-2982., оп. 5., спр. 28., арк. 4.
18. ДАХО. – Ф. Р-3076., оп. 1., спр. 40., арк. 16.
19. ДАХО. – Ф. Р-3076., оп. 1., спр. 40., арк. 1-14.
20. Тарнавський І. С. Прояви колабораціонізму на Донеччині в роки II світової війни : [зрадницька співпраця з фашистами] // Нові сторінки історії Донбасу : статті / Донецький нац. ун-т. – Кн. 13/14. – С.56 -74.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 5.
22. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 15.
23. ЦДАГОУ. – Ф. 166., оп. 2., спр. 51., арк. 2.
24. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 70., спр. 52., арк. 47.
25. ДАХО. – Ф. Р-2982., оп. 1., спр. 150., арк. 2, 9, 87.
26. ДАХО. – Ф. Р-2982., оп. 1., спр. 150., арк. 22.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 166., оп. 3., спр. 307., арк. 50.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 166., оп. 2., спр. 51., арк. 9.
29. Першина Т. С. Фашистский геноцид на Украине. 1941–1944 / Т. С. Першина. – К. : Наук. думка, 1985. – 170 с.
30. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 2.
31. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 20.
32. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 30.
33. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 4.
34. ЦДАГОУ. – Ф. 1., оп. 22., спр. 583., арк. 92.
35. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) : у 3 кн. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 111–121.

Дьяконихин А.В. Положение украинской научно-технической интеллигенции в годі немецко-фашистской оккупации (1941-1944 гг.).

Рассмотрено положение украинской научно-технической интеллигенции в годы немецко-фашистской оккупации. Проанализированы условия в которых пришлось жить и работать представителям представленного социального звена украинского общества.

Ключевые слова: интеллигенция, научно-техническая интеллигенция, фашистская оккупация, «новый порядок».

D'yakonikhin A.V. Statute of Ukrainian scientific and technical intelligentsia in fascist occupation (1941-1944).

Position of Ukrainian scientific and technical intelligentsia is considered in the years of fascist occupation. Terms are analysed in which it was necessary to live and work the representatives of the presented social link of Ukrainian society.

Key words: intelligentsia, scientific and technical intelligentsia, fascist occupation, «new order».

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗБУДОВУ ЗБРОЙНИХ СИЛ КРАЇН БАЛТІЇ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ

У статті розглядається проблематика створення сучасних професійних збройних сил державами, що перебувають у стані трансформації на прикладі країн Балтії. Основна увага зосереджена на висвітленні питань забезпечення прибалтійських військових частин належним матеріально-технічним обладнанням, озброєнням та підготовленими кадрами на початку 1990-х років.

Ключові слова: збройні сили, офіцерський корпус, матеріально-технічне забезпечення, країни Балтії, озброєння.

Розбудова збройних сил є однією з найважливіших функцій будь-якої держави, спрямованою на створення інструменту, здатного забезпечити її суверенітет, незалежність та недоторканість кордонів. Потужні військові традиції, сформовані у деяких країнах в результаті тривалого історичного процесу, робили їх важливими гравцями на міжнародній арені, здатними захистити себе.

Нажаль, країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія, - не могли похвалитися славетною історичною спадщиною у цій сфері. Нетривалий період їхньої державної незалежності у 1920-1930-х роках був перерваний внаслідок загарбницької політики СРСР, а офіцерська еліта, що тільки почала формуватися у окрему касту суспільства, була частково винищена радянською владою. Внаслідок цього країнам Балтії довелося на початку 1990-х років розбудовувати цілковито нові збройні сили. Вони намагалися зробити їх відповідними сучасним потребам та загрозам. У той же час прибалти не забували про спроби відродити ті нечисельні традиції, що все ж таки були сформовані у довоєнний період.

Метою даної статті є висвітлити основні тенденції, що вплинули на процеси формування литовських, латвійських та естонських збройних сил на початку 1990-х років - тобто на першому етапі їхнього розвитку. Основна увага приділяється проблематиці кадрового та матеріально-технічного забезпечення військових частин нових незалежних демократій у період трансформації.

Джерельна база дослідження складається з великої кількості матеріалів, у тому числі – мемуарної літератури [1], наукових видань загального характеру [2, 4], періодики [3, 5], спеціалізованих наукових публікацій та статей, виданих переважно у країнах Балтії за авторством провідних прибалтійських дослідників та представників збройних сил [6, 7, 8],

Загальновідомо, що боєздатність армії залежить перш за все від професійної підготовки військовослужбовців. Офіцерський корпус грає основну роль у підтримці військових частин в належному стані. Без підготовленої командної ланки розбудова збройних сил стає складним завданням, що й стало зрозуміло прибалтійським політикам на початку 1990-х років. Одного бажання служити Батьківщині було замало для формування сучасних професійних військових підрозділів, що й відображається протягом

аналізу рівня підготовки офіцерів нових армій. Фактично, офіцерські кадри, що формували нову військову еліту Литви, Латвії та Естонії, можна умовно розділити на три групи, що значно відрізнялися за рівнем підготовки та потенціалом [6, р. 193].

До першої групи слід віднести офіцерів, що походили з радянських військ. Вони вже мали військовий досвід та отримали за радянських часів належну підготовку. Ці професіонали, намагаючись забезпечити собі належне місце у несприятливих та мінливих умовах розпаду наддержави, пропонували свої послуги новій владі країн Балтії. Незважаючи на це, націоналістично налаштовані політичні сили агресивно критикували цих військовослужбовців, які, на їхню думку, заплямували себе службою в «окупаційних» військах. Через це їхнє просування кар'єрними сходами було досить повільним, а їхня кількість – обмежена. Чисельність даної групи відрізнялась у різних державах. Найгірша для колишніх радянських військових ситуація склалась в Естонії: лише 12 з перших 106 офіцерів нової естонської армії до її відновлення служили в збройних силах СРСР [4, р. 300]. У Литві та Латвії їхня кількість була вище – наприклад, станом на 1993 р. чверть офіцерів литовських збройних сил становили вихідці з радянської армії, хоча й це не задовольняло оборонні потреби держави [1, с. 135]. Щодо Латвії слід зазначити, що саме представник цієї групи офіцерів – полковник Дайніс Турлаіс, що мав досвід участі в бойових діях в Афганістані, очолив збройні сили держави у січні 1992 р. [7, р. 1].

До другої групи офіцерів слід виділити людей, що представляли патріотично налаштовані добровольчі організації, на кшталт Союзу Оборони – Кайтселіту – в Естонії. Безперечно, вони страждали від нестачі професійних знань та вишколу, але в той же час цілковито підтримували ідею відновлення національної державності. Приймаючи до уваги той факт, що у перші роки незалежності країн Балтії більшість посад була розподілена по політичним мотивам, саме представники цієї групи становили більшість офіцерського корпусу. Втім значення їхньої діяльності не слід переоцінювати. Необхідно також зауважити, що прихід в армію націоналістично налаштованих, але непрофесійних військових становив значну загрозу для становлення дисципліни в збройних силах. Це проявлялося, наприклад, у Литовській Республіці в каунаському демарші добровольців проти влади у 1993 р. [1, с. 140], та масових порушеннях норм офіцерської поведінки при зустрічі з високопосадовцями, а саме – з тодішнім президентом держави Альгірдасом Бразаускасом [1, с. 136].

До третьої групи офіцерів слід віднести етнічних прибалтів, що проживали у Європі та Америці, служили в європейських та американській арміях та висловили бажання повернутися на історичну Батьківщину й допомогти у її відбудові. До цієї групи належать, наприклад, Хайн Ребас, капітан резерву шведської армії, що у вересні 1992 р. став міністром оборони Естонії; Олександр Ейнселн, полковник збройних сил США, який у 1993-1995 роках очолював естонську армію; Валдіс Павловскіс, колишній офіцер Корпусу Морської Піхоти Сполучених Штатів, що працював заступником міністра оборони Латвії [4, р. 301]; Яніс Казоцінс, підполковник британської армії, що

став заступником командуючого збройними силами Латвії [2, р. 123]. Значним внеском цих професіоналів стало сприяння запровадженню у новостворених збройних силах систем підготовки за західними зразками. Це сприяло підвищенню їхньої боєздатності та інтенсифікувало процес їхньої інтеграції до євроатлантичної системи колективної безпеки.

Важливою проблемою для країн Балтії стало забезпечення збройних сил не лише підготовленими кадрами, а й простим людським матеріалом. Кампанія непокори проти радянської влади 1989-1990 рр., одним з аспектів якої була пропаганда спротиву призиву на службу в радянській армії, мала й негативний наслідок втрати популярності серед молоді служби в армії.

Окремі кроки щодо підвищення рівня професійної підготовки збройних сил в країнах Балтії були здійснені одразу ж після проголошення незалежності. Вже в 1990 р. в Литві в м. Каунасі розпочали свою роботу офіцерські курси та програми з перепідготовки колишніх радянських військовослужбовців [8, р. 15-16]. Перші військові школи були відчинені в Литві та Естонії вже восени 1992 року. Протягом наступного навчального року в литовських навчальних закладах проходили підготовку 125 кандидатів на офіцерське звання [4, с. 304]. Нарешті, 8 січня 1994 р. за рішенням Сейму Литовської республіки була організована Військова Академія Литви [8, р. 16]. Вона стала основною структурою, що займалася підготовкою офіцерських кадрів в країні. В Естонії на початку 1990-х років також були запроваджені спеціальні піврічні курси з підвищення кваліфікації військовослужбовців [4, с. 304]. В Латвії на початку 1992 р. була створена військова Академія [7, р. 1].

Країни Балтії мали досить амбіційні плани щодо розбудови власних збройних сил. Наприклад, естонські експерти вважали, що для захисту територіальної цілісності їхній державі необхідно мати на озброєнні щонайменш 20 літаків, 54 танка, 6 великих кораблів, 91 бронетранспортер [5]. Міністерство оборони Естонії, зважаючи на великі розміри витрат, необхідних для формування збройних сил такої потужності, запросило виділити 6 відсотків бюджету республіки на оборонні потреби. Втім парламент Естонії відмовився надати таку суму, зауважуючи, що країна не може такого собі дозволити. Командування литовської армії також намагалось виторгувати для себе великі кошти з бюджету – майже 10 відсотків, - і з тим же результатом. На цьому фоні оборонні витрати Латвії, що становлять 2,9 відсотків бюджету, здаються не такими й значними [4, р. 302]. Але це призводить до іншої крайності, а саме - низького рівня фінансового забезпечення військовослужбовців. Таким чином, підтверджується загальна тенденція у розвитку литовських, латвійських та естонських збройних сил, яка полягає у потребі постійного балансування між наданням необхідних армії коштів, та неможливістю їхнього виділення з бюджету.

Серйозною проблемою для розбудови збройних сил країн Балтії стала нестача амуніції, боєприпасів та технічного забезпечення. У найгіршому становищі тут знаходилась Естонія, де проблему з відсутністю сучасної зброї було вирішено лише у 1992 році за рахунок закупівлі автоматів Калашникова в Румунії [4, р. 302]. Не дуже відрізнялось від її положення становище в Латвії,

де на початку 1990-х років також була відсутня матеріальна база збройних сил, що проявлялося в нестачі навіть легкої стрілецької зброї [6, р. 193].

Керівництво країн Балтії вирішило переорієнтуватися на західні країни у питаннях закупівлі озброєння. Причиною цього були як військова, так і політична компоненти. За словами міністра оборони Естонії Хайна Ребаса, було недоцільним покладатися на поставки зброї зі Сходу у той час, як саме з цього боку очікувалась можлива агресія/небезпека [3].

Країни Західної Європи зробили вагомий внесок у забезпечення країн Балтії озброєнням та військовою технікою. Особливо слід наголосити на значному внеску Фінляндії у цю справу. Ця держава надала естонським збройним силам 2000 одиниць легкої стрілецької зброї та 3 кулемети; військово-морським силам – 6 патрульних човнів. Не залишалися осторонь й інші країни Балтійського регіону – Швеції направила до Естонії 2000 комплектів уніформи та 2 швидких патрульних катери; Німеччина передала кожній з країн Балтії по два транспортні літаки L-410 Turbolet чехословацького виробництва (вони залишилися ФРН у спадок від ВПС вже неіснуючої НДР. – З.М.).

Слід зазначити, що країни Балтії з радістю приймали усю можливу допомогу від західних партнерів в цій галузі, що в деяких випадках призводило до забезпечення збройних сил різними видами озброєнь та уніформою. Це негативно впливало на боєздатність армії та можливості її тилового забезпечення [7, р. 2].

Як ми бачимо, розбудова Литвою, Латвією та Естонією власних збройних сил виявилась не простим завданням. Країни Балтії зіткнулися з низкою проблем, причинами яких стали відсутність потужних військових традицій в цих державах, нестача бюджетних коштів на армійські потреби, відсутність належного технічного забезпечення збройних сил та професійно підготовлених кадрів. Офіцерський корпус нових армій складався з людей, що представляли різні групи населення, та у багатьох випадках не мали належної військової освіти. Основою військових підрозділів повинні були стати колишні радянські офіцери, але цьому заважали політичні мотиви націоналістично налаштованого керівництва. Проблема остаточно була вирішена лише після створення спеціальних військових училищ та запровадження курсів з підготовки та перепідготовки військовослужбовців. Це дозволило освоїти військову професію патріотично налаштованим молодим людям.

Що стосується матеріально-технічного забезпечення, то тут слід наголосити на тому, що литовська, латвійська та естонська армії завдячують своєю боєздатністю допомозі від західноєвропейських та скандинавських партнерів, яка у багатьох випадках надавалася безкоштовно або ж за символічною ціною. Той факт, що зараз країни Балтії мають професійно підготовлені армії, доводить, що великий обсяг робіт, проведений в них на початку 1990-х років, не був марним. Вони можуть розглядатися в якості чудового прикладу того, яким чином слід формувати невеликі за кількістю, але сучасні за підготовкою збройні сили.

Література

1. Бразаускас А., Пять лет президентства: события, воспоминания, мысли. - М., ЗАО «Унипринт». – 2002, 623 С.
2. Ashbourne A. Lithuania: the Rebirth of a Nation, 1991-1994. - 1999 - 219 p.
3. Baltic Independent newspaper, December 18-24, 1992.
4. Cowen-Karp R. Central and Eastern Europe: the challenge of transition. – NY, Oxford University Press. – 1993. – 322 p.
5. Rahva Naal newspaper, September 5, 1992.
6. A. Strategic culture in Rikveilis Latvia: seeking, defining and developing // Baltic Security and Defence Review. – vol. 9, 2007. – p. 187-209.
7. Zalkans G. The Development of the Armed Forces of the Republic of Latvia // Baltic Defence Review. - № 1 vol. 1999. – p. 1 – 8.
8. Zebrauskaite-Yepishkiniene A. The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania - Institution of Changes // Baltic Defence Review. - № 4, vol. 2000. – p. 15 – 28.

Замикула Н.А. К вопросу о развитии вооруженных сил стран Балтии в начале 1990-х годов.

В статье рассматривается проблематика создания современных профессиональных вооруженных сил странами, которые пребывают в процессе трансформации на примере стран Балтии. Основное внимание уделяется освещению вопросов обеспечения прибалтийских воинских подразделений необходимым материально-техническим оборудованием, вооружением и подготовленными кадрами в начале 1990-х годов.

Ключевые слова: вооруженные силы, офицерский корпус, материально-техническое обеспечение, страны Балтии, вооружение.

Zamikula M.O. On the issue of the development of the Baltic states armed forces at the beginning of 1990th.

The article deals with problems of creation of modern professional armed forces by countries that are in the process of transformation on the example of the Baltic States. It focuses on coverage of issues of supplying the Baltic troops with necessary logistical equipment, weaponry and trained cadres in the early 1990's.

Key words: armed forces, the officer corps, logistical support, the Baltic States, armament.

УДК 930+94

Занік Я.М., Мезеря О.А.

**ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ТРАНСФОРМАЦІЇ
У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
(друга половина ХІХ ст. – 1914 р.)**

Проаналізована роль вітчизняної еліти у духовному розвитку населення України.

Ключові слова: національна еліта, духовне життя, український народ.

Процес становлення української держави об'єктивно вимагає активного включення до його розвитку осіб, які здатні адекватно оцінювати ситуацію у країні, прогнозувати перспективи розвитку майбутнього. Саме вони, представники еліти, фактично стають провідниками нації. Історично склалося, що до їхньої діяльності суспільство завжди виявляло значний інтерес. І сьогодні особливості життя і праці еліти також викликають наукову та практичну зацікавленість істориків, соціологів, політологів, філософів та ін. науковців [1,2,3,4].

Роль провідника українського соціуму у другій половині XIX ст., яка позначилася бурхливим поступом модернізаційних процесів, пов'язаних з проведенням буржуазних реформ у Російській імперії та її складовій – Україні, перебрала на себе духовна еліта, представники якої здібні не просто отримувати знання та зберігати їх, а спроможні оволодіти інтелектуальним, культурно-моральним, цивілізаційним потенціалом суспільства і творчо використовувати цей капітал, сприяючи прогресивним, інноваційним змінам соціуму. Тому автор даної статті поставив за мету проаналізувати роль цієї еліти у духовному житті населення України. Адже саме вона була призначена створювати і вирішувати глобальні питання, показувати народу шлях у майбутнє. До неї входили ті, хто зробив найбільший внесок у генерацію нових знань (наукова еліта) або у створення нових форм естетичного засвоєння дійсності (художня еліта). У зв'язку з різносторонньою професійною діяльністю духовної еліти її участь у культурному процесі характеризується виключною багатоманітністю.

Прикладом духовної української національної еліти є культурницько-просвітницька інтелігенція кінця XIX – початку XX століття – О. Барвінський, М. та Б. Грінченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Коцюбинський, І. Огієнко, С. Русова та ін., що належали до громадських діячів, активно працювали над розробкою національної ідеї, боролись за національну школу, знаходили рішення та шляхи розвитку своєї країни, прагнули до постіндустріального суспільства зі збереженням своєї ідентичності, національної самобутності.

Слід зазначити, що в середині XIX століття з'явився і сам термін «інтелігенція», котрий, як зауважував М. Туган-Барановський, звичайно вживався «для означення не стільки певної соціально-економічної, скільки соціально-етичної категорії», під «інтелігенцією» розуміли не взагалі представників розумової праці, а людей певного соціального світогляду, з певним моральним обличчям. Отже, інтелігенція – це «критично мисляча особистість» [5]. Таким чином, цей процес переплітався із виокремленням інтелігенції у специфічну соціальну верству із домінуючою діяльністю у національному русі, тобто у духовну еліту нації.

Традицією тлумачення діяльності тогочасної української еліти стало продовження у 90-х рр. XIX ст. у суспільно-політичній думці протиставлення активної позиції таких діячів українського руху, як Т. Шевченка, М. Гулака, М. Драгоманова, поміркованій, конформістській позиції українофілів та громадівців. Зокрема, до уваги бралися факти про те, що В. Антонович і двадцять членів київської громади у 1863 р. у зв'язку з початком репресій опублікували відкритий лист, де запевняли російський уряд та суспільство в тому, що мали на меті не відрив від Росії, а лише освіту народу. Емський указ спричинив повернення деяких представників, зокрема, П. Куліша, М. Костомарова до ідеї лояльності Російській державі.

Отже, компромісна позиція великої частини української еліти щодо імперської Росії у культурницький період національного руху дала їй змогу вести активну діяльність щодо підготовки ґрунту для появи у 1890–1900-х рр.

нової генерації української еліти, котрі розпочали політичну боротьбу за національні права українців.

Зазначимо, що саме активізація політичної боротьби наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зумовила різноманітний та суперечливий характер розвитку основних напрямків теоретичного обґрунтування національного питання та практичної реалізації української національної ідеї - народницький та консервативний.

По-перше, серед демократично-народницького напрямку другої половини ХІХ ст. видатним представником української еліти був М. Драгоманов (1841–1895 рр.). Від кириломефодіївців він відрізнявся послідовно позитивістським і світсько-філософським світоглядом. Драгоманов був соціалістом немарксистського напрямку і перебував під впливом Прудона. Він сподівався забезпечити національні інтереси України через гарантію особистих громадянських прав та розвиток самоврядування, а також шляхом федералізації існуючих держав – Росії й Австро-Угорщини.

Суспільно-політичним ідеалом М. Драгоманова була така структура суспільства, яка наближалася до державного ладу Англії і Швейцарії. Від поглядів великоросійських народників його позиція різко відрізнялася тим, що відкидаючи ідеалізацію російської общини та терористичну тактику, він протиставляв інший імператив: «Чиста справа потребує чистих рук». Український соціалізм у драгоманівській версії став головною ідеологією українського руху у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Найвидатнішим інтелектуалом демократично-народницького табору був М. Грушевський (1866–1934 рр.), учень В. Антоновича, визначний фахівець серед українських істориків народницької школи, відомий також як організатор наукових досліджень і політичний публіцист. М. Грушевський спочатку був пов'язаний з радикал-демократами, але поступово звернув вліво і під час революції приєднався до соціалістів-революціонерів. Ще варто згадати ім'я Миколи Перша (1877–1944 рр.), теоретика соціал-демократів, який уміло, економічними аргументами, захищав ідеал української автономії.

Отже, у політичній думці демократично-народницького руху можна виділити два виразні складники: прагнення до громадянської і національної свободи, а також прагнення до соціальної справедливості. Із цих компонентів другий був більше виражений, ніж перший. Турбота про соціально-економічні інтереси знедолених мас, поєднана з прагненням до рівноправності, становила ідеологічний лейтмотив цього напрямку. З другого боку, наполягання М. Драгоманова на важливості відповідної й добре спланованої структури демократичних утворень не залишили й сліду. Змагання до волі в українському народництві було щирим, але його зміст спочатку був сповнений полум'яної ненависті до гніту царського самодержавства. Розуміння «правил гри» в успішній демократичній системі та обмежень, до яких неодмінно вдається правлячий уряд, залишилося недорозвинутим [6].

По-друге, представником консервативної інтелектуальної думки був П. Куліш (1819–1897 рр.) - блискучий і різножанровий письменник, колишній кириломефодієвець, поступово перейшов на крайню праву позицію, з якої

критикував товаришів своєї юності – Т. Шевченка і М. Костомарова. Він відчував слабкі місця народницької ідеології: наївне захоплення селянином, виправдання руйнівних та реакційних народних заворушень, а також упередженість до еліти, яка конче потрібна для культурного та політичного життя кожного цивілізованого суспільства. Однак діяч не міг представити конструктивну альтернативу народництву, а гостра полемічність тільки сприяли його ізольованості від інтелектуального загалу.

Найяскравішим представником консервативного напрямку на зламі століть був М. Міхновський (1873–1924 рр.), адвокат з Харкова, зробив цікаву спробу відродити історико-юридичну програму «Історії Русів». У брошурі «Самостійна Україна» (1900 р.) він закликав співвітчизників розпочати боротьбу за відновлення «Переяславської конституції». Однак його звернення не мало широкого резонансу, тому що народництво на перший план ставило природні права, які базувалися на етнічному націоналізмі, а на другий план – історичні права й об'єктивні аргументи.

Отже, основними напрямками суспільно-політичної думки зазначеного періоду були: по-перше, народницько-демократичний, логічним продовженням якого став автономістський напрям практичної діяльності української національної еліти з реалізації української національної ідеї – боротьба за автономію України у складі демократичної Росії; по-друге, консервативний, який репрезентував у подальшому самостійницький напрям діяльності інтелектуальної еліти у реалізації національної ідеї на здобуття повної державної незалежності.

У своїй практичній діяльності інтелектуальна еліта зосереджувала свої зусилля в основному на просвітницькій та культурницькій діяльності серед українського народу. Русійною силою виступали громади, що були формою організаційного оформлення національного руху. Мета та напрямки їх діяльності були визначені ще з Першої української громади, яка була створена в 1859 р. в Петербурзі – поширення національної ідеї шляхом видання книжок, журналів, проведення літературних вечорів, заснування недільних шкіл тощо.

Після Валуєвського рескрипту у розвитку національного відродження настала пауза, яка тривала аж до початку 70-х років XIX ст. Значна частина молоді української еліти (Дебагорій-Мокрієвич, Стефанович, Кибальчич, Кравчинський, Осинський, Желяб'єв) вступала у російські революційні організації. Її приваблювала ідеологія російського народництва, порівняно з яким український рух видавався надто мізерним, аполітичним і культурницько-обмеженим [7].

80-ті роки XIX ст. увійшли в історію національного відродження на східноукраїнських землях як «мертві роки». Основні його здобутки обмежувалися культурною й науковою галузями. У 1882 р. у Києві почав видаватися російськомовний журнал «Киевская старина», в якому друкувалися українознавчі матеріали (виходив до 1907 р.). Київська громада активно збирала й опрацьовувала словники та хрестоматії.

На зламі століть з'явилась нова генерація українських діячів, які не соромилися своєї національної належності, виступали на захист як соціальної

справедливості, так і національних прав свого народу. Саме вони створили “братство тарасівців”, змусили старших діячів українського руху відновити свою діяльність і утворити Українську загальну організацію. Саме вони являли собою предтечу політичних партій, що почали утворюватися в Україні на рубежі XIX і XX століть [8].

Визначну роль у розвитку духовності українського народу мали українські науковці. Їхній внесок можна умовно поділити за своєю змістовністю та формами на декілька напрямків.

Перший є загальнонауковим і відображається у внеску українських науковців у світове та вітчизняне наукове коло досягнень, що характеризує опосередковане визначення українства. Тобто, завдяки загальновідомим та іншим значимим здобуткам українських учених, пропагувалася в цілому можливість самоутвердження українського народу як самобутньої нації, що є органічною частиною світового співтовариства. Зазначимо у цьому зв'язку досягнення природознавців-українців, працюючих в університетах та дослідних установах, які діяли в Україні у зазначений період. За підрахунками В. Бурульова, вагомість внеску українських вчених у розробку найбільш важливих наукових проблем тільки в останні два десятиліття XIX ст. та в перші роки XX ст. складала 8% загальносвітового здобутку науковців [9]. Слід зазначити у цьому сенсі наукові доробки І.І. Мечникова та М.Ф. Гамалія, які заснували першу вітчизняну бактеріологічну станцію і з успіхом почали застосовувати запобіжні вакцини й сироватки для лікування таких інфекційних захворювань, як чума, холера, тиф, туберкульоз, сказ, ящур. Через недоліки в медичному обслуговуванні населення (один лікар на 8 тис. чоловік) епідемії забирали життя десятків тисяч людей. Щоб відвернути від себе обурення мас, царські власті у спілці з невігласами від науки розгорнули шалене цькування одеських новаторів за «бактеріологічний фанатизм», навіть вдавались до провокації: таємно отруїли велике стадо овець, яким напередодні було зроблено запобіжне щеплення. І.Мечников змушений був залишити батьківщину і переїхати до Парижа. Працюючи там у Пастерівському науково-дослідному інституті, він невдовзі був удостоєний найпрестижнішої світової нагороди - Нобелівської премії - за розвиток теорії і практики, на той час зовсім нової галузі біології та медицини - імунології [10].

Другий відображає діяльність наукової частини еліти, по-перше, розробки та удосконалення концепції структури та змісту української мови; по-друге, розповсюдження досягнень змістовних, класифікаційних та інших ознак української мови серед українського населення. У цьому напрямку плідно працювали науковці гуманітарного профілю університетів України. Значний внесок у розвиток загального мовознавства, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови зробив випускник і професор університету О. Потебня, один із засновників психологічного напрямку в українському мовознавстві [11].

Третій - визначається науковими доробками українських вчених, щодо аналізу історичного минулого та розповсюдження об'єктивних історичних знань в українському соціумі.

Велику роль у популяризації та розвитку науки відігравали громадські наукові товариства, які виникли у Києві, Харкові, Одесі. Об'єднані в них учені займались вивченням проблем природознавства, математики, агрономії, історії, літературознавства. Багатогалузеву організацію такого типу - Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) було створено у Львові у 1873 р. Воно було по суті першою національною академією української науки. Окрім українських учених, у склад товариства протягом 1903-1914 рр. почесними членами було прийнято 19 науковців зі світовим ім'ям - російського і польського мовознавця І.О. Бодуена де Куртене (1845-1929), російського психіатра й психолога В.М. Бехтерева (1857-1927), польського мовознавця і літературознавця О. Брюкнера (1856-1939), російського літературознавця О.М. Пипіна (1833-1904), російського філолога О.О. Шахматова (1864-1920) та ін. Наприкінці 1930-х років товариство налічувало понад 300 членів [12].

Товариство, в якому М. Грушевський головував до 1913 р., заснувало у Львові «Літературно-науковий вісник» (1898-1907 рр.). У журналі працювали І. Франко, письменники В. Гнатюк і О. Маковей. Видання стало всеукраїнським літературним органом. На його сторінках друкувалися найкращі літературні сили України: М. Вороний, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Винниченко, П. Грабовський, Б. Грінченко, А. Кримський, М. Кропивницький, О. Кобилянська, О. Кониський, Б. Лепкий, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, М. Старицький та ін. У 1907 р. вісник було переведено зі Львова до Києва.

Важливими чинниками українського національного відродження стали узагальнюючі праці з історії України М.С. Грушевського. Він здійснив головне завдання української історіографії - створив синтез українського історичного процесу, зробив систематичним виклад історії України (до нього писали фрагментарно). Завдяки Михайлу Сергійовичу наявність окремої національної української історії не можна було заперечувати так само, як завдяки Т. Шевченкові наявність окремої української мови і літератури.

Важливу роль у розвитку духовної еліти та її впливу на духовне становище українського народу відігравав загальний підйом української культури на зламі ХІХ – ХХ ст., пожвавлення розвитку усіх видів і форм культури, включення її у загальнослов'янський (і світовий) духовний розвиток. Стан функціонування культури характеризувався в цей час значним ентузіазмом, особливо у справі освіти, театрального і музичного аматорства; мистецтво було наповнене активним пошуком художниками різних напрямків нових засобів вираження поглядів на світ.

Таким чином, події другої половини ХІХ – початку ХХ ст. спричинили у суспільстві відродження української національної еліти саме в духовній сфері, яку репрезентувала національно-свідома інтелігенція, котра, власне і становила духовну еліту українського суспільства. Головне її завдання – це формування та практична реалізація національної ідеї, а головною умовою її існування є суспільно-корисна націотворча діяльність. Вона виступала сподвижником і каталізатором прогресивних ідей і процесів, призначення такої еліти – підняти духовність, сформувані загальнонаціональну ідею, мету і шляхи розвитку батьківщини. Загалом українська національна еліта напередодні Першої

світової війни мала чіткі критерії щодо свого якісного оновлення та діяльності і виступала досить вагомим чинником українства і духовного розвитку населення країни. Проте розходження у переконаннях, відсутність об'єднуючого харизматичного лідера призводила до розбіжностей у поглядах на процес згуртування нації, подальший розвиток національного руху, який повинен завершитися формуванням власної держави.

Подальше вивчення порушеної у статті проблеми може відбуватися у руслі дослідження організаційних форм та етапів діяльності національної еліти в Україні, розкриття ролі духовної еліти у вирішенні соціальних проблем, що виникли у суспільстві внаслідок процесів модернізації тощо.

Література

1. Ашин Г. К. Курс элитологии / Г. К. Ашин, Е. В. Охотский. – М.: ЗАО Спортакадемпред, 1999. – С. 291–293.
2. Лазоренко О. Духовна еліта: новий погляд / О. Лазоренко // Бюлетень всеукраїнського наукового товариства ім. М. Міхновського. - № 5. – 1998, Київ. - С. 7 – 8.
3. Гаєвський Б. Українська політологія (концептуальні засади) / Б. Гаєвський. – К., 1994. - С. 42.
4. Баранцева К. Українська еліта XVIII – XIX століття: проблема вибору / К. Баранцева // Гетьманський альманах [відп. ред. Ю. І. Терещенко]. – Ч. 1. – К.: ВЦ КНЛУ, 2002. – С. 100.
5. Туган-Барановський М. Интеллигенция и социализм / М. Туган-Барановський // Вехи. Интеллигенция в России. Сборник статей. 1901 – 1910. – М., 1991. - С. 195.
6. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Историчні есе. – К., 1994. - Т. 2. - С. 63, 66.
7. Щербак М. Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / М. Г. Щербак, Н. О. Щербак. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 9.
8. Баранцева К. Вказана праця. – С. 88.
9. Бурульов В. Наука і українство у XIX - XX ст. / В. П. Бурульов. – Х., 2005. – С. 19-20.
10. Довжук І. В. Історія культури України: Підручник / І. В. Довжук. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 228.
11. Там само. – С. 230.
12. Там само. – С. 233.

Заник Я. М. Влияние национальной элиты на трансформации в духовной жизни украинского народа (вторая половина XIX в. – 1914 г.).

Проанализирована роль отечественной элиты в духовном развитии населения Украины.

Ключевые слова: *национальная элита, духовная жизнь, украинский народ.*

Zanik Y. M. The influence of national elite on the transformation of the spiritual life of Ukrainian people (the second half of the XIX century - 1914).

The role of national elite in the spiritual development of the Ukrainian population is analyzed.

Key words: *national elite, spiritual life, Ukrainian people.*

УДК 930+94

Крапівін О.В., Денисова Н.С.

**ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ У НОВОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ
ВИМІРІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Аналізуються проблеми міжнародної безпеки в нових умовах початку ХХІ ст. особлива увага приділена війні в Іраку (2003 р.).

Ключові слова: міжнародна безпека, геополітика, війна в Іраку, сучасні політичні відносини, геополітичні інтереси, США, Велика Британія.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття світ зіткнувся з множиною нових викликів і загроз, які виходять поза рамки традиційних уяв. Постала проблема актуалізації самого розуміння безпеки в межах новітньої міжнародної системи. Тероризм, наркотрафіки, неконтрольована міграція, екологічні проблеми, ймовірність порушення режиму нерозповсюдження і т.ін. за масштабом проявів і наслідками впливу здатні серйозно трансформувати міжнародні відносини та вплинути на подальший розвиток людства. Після розпаду світової комуністичної системи й Радянського Союзу сучасні політичні відносини характеризуються загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів, тимчасових альянсів за сфери впливу. Геополітичні інтереси провідних країн миру стали основною рушійною силою сучасних політичних процесів [1]. Політичний процес вибудовується відповідно до геополітичних інтересів, які в сучасних умовах стають важливими факторами, що детермінують характер відносин між державами, пов'язаних з рішенням територіальних і ресурсних проблем [2].

Міжнародні структури безпеки на початку ХХІ століття стикнулися з цілою низкою проблем:

- діяльність міжнародних організацій безпеки зберігає певну інерцію розвитку в умовах уже не існуючого біполярного протистояння. Нові виклики та загрози міжнародному миру й безпеці хоча й знаходять своє місце у сучасних програмних документах цих організацій, проте не мають адекватного організаційного та концептуального втілення на рівні принципів рішень щодо формування всеосяжної міжнародної системи колективної безпеки [3]. Розширення простору безпеки відбувається шляхом простої арифметичної зміни кількості членів тієї чи іншої організації без її суттєвих якісних перетворень;

- розвиток існуючих міжнародних організацій демонструє подальшу "спеціалізацію" їхньої діяльності (ООН певною мірою послаблює, хоча не втрачає свого значення як структури глобальної безпеки, але вже й не може ефективно виконувати цю роль, не спираючись на європейські та євроатлантичні структури. Вона дедалі більше переймається миротворчою діяльністю, залучаючи до неї країни Євроатлантичного Союзу, а також охоплює питання надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок збройних конфліктів [4]. Одним із важливих завдань ООН є контроль над виконанням всіма країнами діючих міжнародних режимів у сфері безпеки. НАТО стає найвпливовішим і наймогутнішим механізмом застосування

збройної сили і за багатьма ознаками перетворюється на глобальну структуру. Проте, подальша доля цієї організації залежить від того, наскільки вона спроможна буде адаптуватися до "нових правил гри", які почали діяти після трагічних подій у США 11 вересня 2001 року. Рада Європи зберігає регіональний статус і здійснює свою діяльність переважно в напрямі розширення демократичного середовища у нових незалежних країнах Європи. ОБСЄ, незважаючи на спроби перетворити її на універсальну регіональну структуру безпеки, обмежує свою діяльність питаннями запобігання конфліктам (насамперед міжетнічним), моніторингу конфліктних ситуацій, бере участь у миротворчій діяльності на рівні місій спостерігачів, сприяє розвитку демократичного суспільства, забезпечує контроль над озброєннями та процесом роззброєння в Європі, зміцненням довіри та безпеки, здійснює захист прав і свобод людини та національних меншин. ЗЄС перетворюється на європейську складову НАТО з більш обмеженими функціями) [5];

- існуючі структури безпеки демонструють тенденцію до розвитку співпраці на засадах розподілу функцій;

- посилюється тенденція до мілітаризації міжнародних політико-економічних структур (ЄС) та політизації військових альянсів (НАТО);

- міжнародні структури безпеки різного рівня перебирають на себе функції у сфері безпеки, які раніше були виключною прерогативою національних держав, що свідчить на користь зменшення можливостей на державному рівні вирішувати питання безпеки в сучасних умовах;

- розширюється спектр завдань та просторовий вимір дії структур безпеки, що не обмежуються рамками "договірної території" та включають до переліку своїх завдань "захист прав людини" та "захист демократії".

Сучасні міжнародні відносини характеризуються відносною нестійкою гегемонією США, роль США як єдиної світової наддержави і лідера західного світу. Проте таке становище автоматично не означає можливості США перебирати на себе вирішення всіх міжнародних питань. Цьому перешкоджають як тенденція до створення нових полюсів сили, формування нових регіональних лідерів (Росія, Китай, ЄС), так і внутрішні процеси в самих Сполучених Штатах Америки [6].

У новому сторіччі сучасна цивілізація зустрілася з посиленням боротьби за сфери впливу різних соціальних сил, блоків і союзів, етнічних і конфесіональних рухів, і як наслідок – необхідністю створення адекватної системи міжнародної безпеки. Це спонукує суб'єкти міжнародних відносин використати різні засоби діяльності, включаючи пошук і формулювання відповідних соціально-економічних, геополітичних й ідеологічних концепцій, що акумулюють їх інтереси, у тому числі й геополітичні. У цій ситуації надзвичайно важливо розібратися, яку роль і значення мають геополітичні інтереси в сучасних міжнародних конфліктах і які стратегічні завдання має вирішити Україна у новому геополітичному вимірі.

Війна в Іраку в 2003 році почалася й велася, поза сумнівом, із порушенням норм міжнародного публічного права, про що свідчить, зокрема, відсутність мандату ООН на ведення бойових дій. Ще одна специфічна особливість цієї

війни полягає в тім, що так звана антиіракська коаліція фактично є okazіональним військово-політичним утворенням, яке має не стільки військовий, скільки політико-пропагандистський характер. Основне мілітарне, фінансове й організаційне навантаження несуть, безумовно, США. Натомість усі інші союзники Вашингтона (за винятком, можливо, Великобританії) у цій війні дбають про власні політичні та економічні інтереси, до яких антитерористична війна диктаторського режиму С.Хусейна має опосередковане відношення. Нарешті, “американський” характер війни виявляється у відсутності у складі коаліції таких країн НАТО, як Франція і Німеччина. Кажучи простіше, в цьому випадку військова акція вперше здійснюється практично одноосібне, єдиною світовою наддержавою – США.

Мета Іракської війни. Військова кампанія в Іраку проводилася доволі обережно, без використання потужних засобів масового знищення. Для США було важливим, по-перше, зберегти нафтову інфраструктуру, а тому використовувати надпотужну зброю, здатну викликати землетрус чи інші природні катаклізми в цьому нафтоносному регіоні, американці не наважилися. По-друге, присутність в Іраку критично налаштованої до США європейської преси змушує Сполучені Штати дотримуватися міжнародних конвенцій про права військовополонених й безпеку цивільного населення (натомість в Афганістані картина виглядала не так ідилічно). Іракська війна й справді мала “дивний” характер: незначна кількість жертв серед цивільного населення, використання високоточної зброї.

США прагнуть досягти в Іраку одночасно декілька стратегічних завдань, що тісно пов'язані одне з одним [7], а саме:

- забезпечення одноосібного впливу на світовий ринок нафти (передусім на процес ціноутворення);
- підтримка американського долара;
- і, що найважливіше, протистояння створенню єдиної Європейської держави за німецько-французьким сценарієм.

Нафта. Незважаючи на те, що сьогодні частка Іраку у світовому нафтовому “пирозі” не перевищує 5%, за деякими оцінками, її можна збільшити до 8-10% світового видобутку. Судячи з усього, на першому етапі США планували всю іракську нафту вкинути на світовий ринок за ціною \$12-14 за барель. Такий крок боляче б ударив по російських інтересах (собівартість російської нафти становить \$12-14, а іракської – \$1-2) [8]. Крім того, подібна цінова атака спрямовувалася проти ОПЕК, яку США давно намагаються розвалити. Нарешті, американцям потрібні гроші для реконструкції Іраку. Однак реалізувати такий амбіційний план у повному обсязі Сполученим Штатам поки що не вдається, і передусім через партизанську війну проти окупаційних військ та регулярні диверсії на іракських нафтопроводах.

Планувалося, що левова частка “відбудовних” грошей повернеться у США, оскільки більшість фірм, які беруть участь у повоєнній відбудові Іраку, мають американське походження. Попри обіцянки Вашингтона запросити до реконструкції Іраку та експлуатації іракських нафтових родовищ європейські фірми, сьогоднішні успіхи європейців і росіян у цій країні більш ніж скромні.

Зрештою, як і українців. Уже після початку військової кампанії Конгрес США прийняв резолюцію, яка прямо забороняє залучати французькі, німецькі, російські та сирійські компанії до повоєнного відновлення Іраку.

Нарешті, неважко здогадатися, що після короткого періоду дешевої нафти США планують запровадити довгий період дорогої нафти. Вашингтон, готуючись до неминучої світової нафтової кризи, яку американські аналітики передбачають за 10-15 років, намагатиметься спрямувати іракську нафту виключно на поповнення власних стратегічних резервів і для внутрішнього американського споживання, тим самим завдавши серйозного удару по європейській та світовій економіці. Отже, основна мета, якої США прагнуть досягти в іракській війні (і не виключено, що вона матиме продовження), отримати ефективний (бажано одноосібний) вплив на світове ціноутворення на нафту.

Підтримка долара. Не є великою таємницею, що через колосальний внутрішній державний борг (\$6,3 трлн., що становить 60% ВВП) і слабкий стан американської економіки долар перебуває нині в доволі непростій ситуації. Водночас, викликають сумнів прогнози аналітиків, які заповідають швидкий крах американського долара. По-перше, необхідно зважати на те, що від 1945 р. він виконує роль світової резервної валюти; чотири п'ятих міжнародних фінансових трансакцій, половина експортних операцій і дві третини світової валюти – це долари США. По-друге, важливим чинником стабільності американського долара як світової валюти є його використання для обслуговування трансакцій у нафтовій торгівлі. Однак у 2000 р. С. Хусейн відмовився від долара і почав продавати іракську нафту за євро. Сьогодні Москва також планує перейти на євро в торгівлі газом з ЄС. Загострення стосунків США з арабським світом призвело до того, що арабські нафтові магнати почали переводити свої авуари з американських банків у європейські, в зону євро (найактивніше це роблять саудити). Одночасно ті самі мусульмани стали виводити свої інвестиційні вклади із США і нині інтенсивно розміщують капітали в Європі, АТР та Китаї, що також загрожує стабільності американської валюти й економіки.

Війна в Іраку дасть змогу США цілковито перебрати на себе контроль за видобутком і торгівлею іракською нафтою. Можна передбачити, що перевага надаватиметься довготерміновим контрактам на великі обсяги нафти. Зрозуміло, що вона оплачуватиметься лише доларами, що стане додатковим фактором стабілізації американської валюти.

Війна проти створення єдиної Європейської держави за німецько-французьким планом. Є всі підстави стверджувати, що сьогоднішня війна в Іраку має багатоцільовий характер і, крім перерахованого вище, ставить за мету розколоти єдину Європу. На користь цього твердження свідчить ряд даних.

Єдину Європу європейці (Шарль де Голль) і США створювали тільки як протипагу Радянському Союзові, як єдине політичне, військове та економічне угруповання [9]. Особливо яскраво підкреслювало цю тезу існування Північноатлантичного альянсу. Із розпадом СРСР і зникненням прямої військової загрози з боку Москви НАТО поступово втрачає сенс як оборонна

структура. Натомість Європейський Союз, який прийняв до свого складу ряд країн центральної та східної частини Європи, раптом почав трансформуватися в реальну загрозу для англосаксонського домінування не лише на Європейському континенті, а й у всьому світі. Особливо чітко така загроза матеріалізувалася після введення в обіг нової європейської грошової одиниці – євро, що почав динамічно перетворюватися в паралельну із доларом світову валюту.

Аби зупинити стрімке посилення євро, американці розв'язали безглузду, на думку європейців, війну в Косово і змусили Європу взяти в ній участь. Однак завдяки правильним крокам європейських держав, яким вдалося локалізувати цей конфлікт, і безпрецедентним поступкам Росії та Сербії, війна не дала сподіваного результату: євро утримався, а Європа й далі продовжувала об'єднуватися.

Чому Росія, яка від XVIII століття ціною колосальних зусиль та ресурсів розбудовувала свій геостратегічний плацдарм на Балканах, так легко і без будь-яких публічно оголошених компенсаційних умов відмовилася підтримати православних сербів та чорногорців, а згодом без жодних протестів погодилася на вступ Болгарії, Македонії і, в перспективі, Чорногорії до НАТО, пояснити звичайними політологічними категоріями практично неможливо. Говорити про режим В. Путіна як про такий, що свідомо шкодить національним інтересам Росії, – принаймні наївно. Існує думка, що Росія залишила Балкани через те, що існує таємна домовленість між Берліном, Парижем і Москвою, за якою вона матиме щось набагато важливіше [10].

Очевидно, що американці (незважаючи на попередження британців) прогледіли небезпеку, яка виникла перед ними у вигляді об'єднаної Європи. “Старий Світ”, у якому зосереджено півмільярда населення, колосальний економічний, політичний і культурний потенціал, має всі шанси стати справжнім світовим центром, “віссю історії”, що неминуче витіснить США, а за ними й англосаксів, на периферію світового розвитку. Зрозуміло, що домінувати у цій Новій Європі буде давніший геополітичний противник англосаксів – Німеччина. А у світовій економіці провідні позиції займе європейська валюта, оскільки об'єднана європейська економіка, підкріплена російськими енергоносіями, ще більше зміцнить євро, що призведе до втрати Вашингтоном найпотужнішого важеля світового впливу – долара.

І Німеччина, і решта європейців розуміють, що стабільний економічний розвиток Єдиної Європи залежить від потужності євро. Однак через незначні обсяги нафти та газу в Європі (за деякими даними, родовища в Північному морі вичерпані на 70-80%) малоімовірно створити геополітичний центр світу з власною міцною світовою валютою, яка замінить долар [11]. Реально нафту можна постачати з Близького Сходу, Каспійського регіону і Росії, газ – з Росії, Норвегії та Північної Африки. Тож наявність надійних і дешевих систем транспортного сполучення між Росією та ЄС є неодмінною умовою успішної реалізації цього проекту. Звідси випливає, що контроль над стратегічними українськими газо- і нафтопроводами, а також лініями електропередач, морськими портами і залізницями стане найближчим російсько-німецьким планом.

Якщо Москва і Берлін таки збудують таку вісь, то це стане найбільшою геополітичною поразкою всієї англосаксонської політики за останніх 100 років. Отже, внаслідок власної недалекоглядності Сполучені Штати опинилися в дуже делікатній ситуації: публічно декларуючи прихильність до об'єднання Європи, вони (разом із Великобританією) змушені зробити це таким чином, щоб ніякого об'єднання не відбулося. Іншими словами, США і Британія замість колишнього протистояння із СРСР будуть намагатися збудувати в Європі якісно нове протистояння руками самих європейців. Тому сьогодні першочерговим завданням англосаксів у Європі є запобігти утворенню осі Москва – Берлін – Париж.

Якщо американцям вдасться взяти під свій протекторат Ірак, то неминучими будуть такі основні наслідки. По-перше, відбудеться скорочення обсягів постачання нафти до Європи з Близькосхідного регіону, що призведе до зростання цін, а в перспективі – до економічної стагнації. По-друге, на підставі “участі-неучасті” європейських держав у війні проти Іраку в Європі зводиться нова буферна зона між ЄС і Росією, що дасть змогу відрізати Росію та Німеччину від теплих Середземного і Чорного морів, а Росію – ще й від Балтійського. Отже, поглянувши на сьогоднішню мапу Європи, побачимо, що на півдні практично всі країни (за винятком Франції), що межують із Середземним і Чорним морями, є учасниками антиіракської коаліції, натомість на сході – між Балтійським та Чорним морем – утворилася нова буферна зона, в яку ввійшли Прибалтика, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія і Болгарія, що також стали учасниками коаліції [12].

Відтак стає зрозумілою ота безпрецедентна легкість, з якою сім країн-кандидатів – Румунія, Болгарія, Словаччина, Хорватія і три прибалтійські держави – здобули право на вступ до НАТО: не війна в Іраку була тією причиною, яка відкрила їм двері до Альянсу, а війна проти франко-німецько-російського союзу. Звідси неважко спрогнозувати, що для організації надійної проамериканської буферної зони на Середземноморському узбережжі найближчим часом до НАТО буде прийнято Македонію, Боснію і Герцеговину, Албанію та, за певних обставин, Сербію.

Таким чином, нинішня війна в Іраку має виключно геополітичний характер і переслідує декілька цілей: захоплення нафтових родовищ, зміцнення американського долара і завдання випереджувального удару по франко-німецько-російському союзу, що зароджується в Європі. Антиіракська коаліція, до якої ввійшов ряд європейських держав, усупереч гострому незадоволенню Франції та Німеччини, має тимчасовий характер і виключно тактичні цілі: отримати підтримку США при вступі в НАТО і ЄС. Зрозуміло, що відразу після формального набуття членства в цих структурах частина нинішніх учасників коаліції перейде на франко-німецьку сторону.

В цілому, іракський конфлікт є типовим наслідком структурних перетворень в міжнародній системі, які в найближчі часи буде зазнавати подальших змін.

Література

1. Eatson D. The Political Systems. – N.Y., 2003. – 430 p.
2. O'Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. – Minneapolis, 2002. – 416 p.
3. Глобалізація і безпека розвитку. Монографія/ Під ред.наук. ред. О.Г.Білорус. – К., 2001. – 733 с.
4. Киселев А. К теории и практике миротворческих операций ООН. – http://ptc.h10.ru/ru/creators/kiselev/theory_practice.htm.
5. Кулагин В.М. Международная безопасность. Учебное пособие для студентов вузов. – М., 2006. – 319 с.
6. Wallerstein I. M. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World – System. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.
7. Війна США та їх союзників проти Іраку. Причини та наслідки // <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/67.htm>.
8. Там само.
9. Eatson D. The Political Systems. – P.117.
10. Дергачов О. Війна в Іраку і мир після неї // Дзеркало тижня. – 2003. – №6 (431). – С.6.
11. Війна США та їх союзників проти Іраку. Причини та наслідки // <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/67.htm>.
12. Жеребецький Є. Війна в Іраку та її геополітичні наслідки для України // Економічний часопис XXI. – 2003. – №11-12. – С.3-7.

Крапивин А.В., Денисова Н.С. Проблемы безопасности в новом геополитическом измерении в начале XXI в.

Анализируются проблемы международной безопасности в новых условиях начала XXI ст. Особое внимание уделено войне в Ираке (в 2003 г.).

Ключевые слова: *международная безопасность, геополитика, война в Ираке, современные политические отношения, геополитические интересы, США, Великая Британия.*

Krapivin A.V., Denisova N.S. Problems of safety in the new geopolitical measuring at the beginning of XXI century.

The problems of international safety are analysed XXI of item began in new terms The special attention is spared war in Iraq (in 2003).

Key words: *international safety, geopolitics, war in Iraq, modern political relations, geopolitical interests, USA, Great Britain.*

**СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ЩОДО ПОЛЯКІВ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20-30-і рр. ХХ ст.**

Проаналізовано політику радянських карально-репресивних органів щодо українських поляків.

Ключові слова: *репресії, поляки, карально-репресивні органи.*

Розвідка етнополітичного життя поляків в Україні 20-30-х рр. ХХ ст. неможлива без дослідження його найбільш трагічно-драматичного аспекту – репресій і каральних акцій з боку тоталітарної системи, тих масштабних людських втрат, яких зазнали поляки разом із усім населенням республіки. Певний час ця тема була віднесена до числа заборонених і досі не отримала належного висвітлення.

Водночас деякі дослідники зверталися до розкриття окремих її проблем [1; 3]. Зокрема, питання організації повстансько-підпільного руху в Україні проти більшовицького режиму порушувалися у монографії І. Біласа, присвяченій розгляду історії радянської карально-репресивної системи в Україні [1].

Метою даної статті є розглянути трагедію українських поляків через призму радикалізації тоталітарної системи, її карально-репресивних органів, осмислити політичні мотиви, масштаби та наслідки відвертих і замаскованих антипольських дій.

Україні, як зазначає І. Білас, судилося стати одним із перших політичних полігонів, на якому проходив випробування та вдосконалення тоталітарний більшовицький режим і його складова частина – репресивно-каральна система. Зауважимо, що хибною є думка, яка досі побутує у літературі, ніби репресії, у тому числі й проти поляків, почалися лише на межі 20-30-х років ХХ ст. Спираючись на такий підхід, дослідники випускають з поля зору червоний терор, голод 1921-1923 рр., арешти та висилання інтелігенції, духовенства. Ці процеси безпосередньо зачепили поляків України, котрі разом із українцями та представниками інших етносів відчували на собі увесь жах нового режиму іще під час кривавого придушення національно-визвольних змагань та української революції 1917-1920 рр.

Претензії більшовиків на монополію політичної влади могли бути забезпечені тільки за допомогою надзвичайних карально-репресивних органів. До репресивних акцій безпосередньо чи опосередковано залучалися польські національні інституції, в тому числі Польбюро ЦК КП(б)У. Як доповідав у звіті його керівник В. Скарбек, ще 3 січня 1921 р. було видано секретний циркуляр №14, згідно з яким губернські та повітові польбюро зобов'язувалися збирати матеріали про будь-які вияви «контрреволюційних елементів» на місцях [2, 2].

Упереджено вороже ставлення до поляків підігрівалося як радянсько-польською війною, так і ситуацією в самій Польщі. Давали про себе знати геополітичні зазіхання Москви, її ідеологічні доктрини світової революції, помста за провал плану перетворення Польщі на радянську республіку [3, 231]. Радянські спецслужби велику увагу приділяли агентурній роботі серед

польського населення, особливо військовополонених. Свідченням цього є постанова Ради праці й оборони РСФРР (вересень 1920 р.) за підписом В. Леніна, котра зобов'язувала передати у відання Головного управління громадських робіт і повинностей НКВС усіх військовополонених польської армії на всьому просторі РСФРР, розмістити їх у спеціальних приміщеннях і вести з ними диференційовану індивідуальну роботу [4, 22.]. Одними з перших жертв більшовицьких арештів стали поляки, підозрювані у повстанському русі, поході військ Ю. Пілсудського на Київ, у співробітництві з «білополяками». Тавро «білополяк» надовго стало приводом для недовір'я, переслідувань, арештів, ув'язнень і розстрілів осіб польської національності, а також багатьох українців-галичан.

У грудні 1918 р. була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), а 30 травня 1919 р. ВУЦВК затвердив «Положення про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії», яке визначало її функції в боротьбі з контрреволюцією, саботажем і посадовими злочинами [5, 87.]. Вже у 1922 р. скомпрометована жорстокістю своїх каральних акцій і пограбувань, ВУНК була замінена системою органів державного політичного управління (ОДПУ). Більшість працівників ВУНК механічно переводилася в органи ДПУ, водночас дедалі ширше залучалися нові працівники, у тому числі польської національності. Головами ДПУ в Україні були й поляки В. Балицький і С. Реденд [3, 233.].

Серед жертв, звинувачених ОДПУ у «бандитизмі, зберіганні зброї і зв'язках з бандитами» фігурувало чимало поляків, зокрема, сестри Юлія й Емілія Михайловські 17 і 20 років, Антон Косовецький 26 років, Карл Шип'яківський і його 22-річний син Микола та десятки інших [6, 40.].

Неможливі умови голоду, страху і приниження, створювані радянською владою, посилювали опір поляків, підштовхували їх до виїзду на історичну батьківщину. За даними польбюро Донецького та Запорізького губкомів КП(б)У на січень 1922 р. близько 5 тис. поляків подали заяви про своє бажання виїхати до Польщі, однак влада всіляко гальмувала збір заяв, зволікала їх розгляд, залякувала бажуючих емігрувати [7, 5, 55, 60.]. Відповідно до ризьких угод передбачалася оптація польського населення, тобто вибір громадянства. Із грудня 1921 р. по 15 вересня 1922 р. загалом по Україні надійшло 2071 заява на отримання польського громадянства, з яких було задоволено 1821 [8, 28.].

Відчутним і жорстким ударом по польській діаспорі стала кампанія проти костьолу і ксьондзів, яка розгорнулася з 1920 р. і включала низку каральних акцій щодо духовенства, закриття і руйнування молитовних установ, конфіскації костьольних цінностей. НКВС УСРР мав окремий відділ, що координував каральні антирелігійні заходи. Як видно зі звіту цього відділу, масове незадоволення віруючих насиллям та адміністративним закриттям церков спонукали голову ВУЦВК Г. Петровського надіслати губвиконкомам циркуляр, у якому наголошувалося, що закриття храмів можливе за умови згоди на це більшості віруючих [9, 102.]. Тим не менше, лише в Київській губернії в 1921 р. було закрито 8 костьолів. Мали місце факти, коли в костьоли стріляли з гармат, з них скидали дзвони, палили ікони, вивішували портрети

Леніна, Сталіна, Троцького, чинили перепони відзначенню релігійних свят і дотриманню обрядів, спалювали опудала ксьондзів, били віруючих тощо.

Під час індустріалізації на рубежі 20-30-х років ХХ ст. розгорнулася нова кампанія зі зняття церковних і костьольних дзвонів. Були зняті дзвони з Михайлівського й Олександрівського костьолів у Києві. У грудні 1930 р. Київська крайова інспектура охорони пам'яток звернулася до наркомату освіти з листом про необхідність збереження хоча б історико-мистецьких дзвонів церков, костьолів і храмів м. Києва, але він не знайшов підтримки [10, 447.].

За офіційними даними ДПУ, на 1925 р. для агентурної роботи було завербовано 21 ксьондза, деяких голів костьольних рад, особливо в Полтаві [11, 133.]. Провокації щодо діячів костьол практикувалися і в наступні роки. Великий резонанс в антирелігійній та антипольській пропаганді мав набути інспірований спецслужбами підпал школи в с. Гречани Проскурівського району у зв'язку з приїздом колишнього ксьондза Перковича, що відрікся від духовного сану в 1927 р. і виступав на антирелігійні теми (оплачували місцеві органи). У підпалі звинуватили місцевого «куркуля» Кокошка та бабку-шептуху Лозиху. Але, як доповідав заступник завідуючого Польбюро ЦК КП(б)У Й. Теодор, задумана справа була провалена за браком доказів [12, 1, 3, 10.]. Тим не менше, провокацію використали для закриття костьолу у Гречанах.

Відзначимо, що усі репресивно-каральні кампанії, ініційовані центром і через систему вертикалі партійно-державних структур і спецслужб, набували загальносоюзних масштабів і так чи інакше відображалися на долі поляків.

Ще 3 квітня 1925 р. на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича надійшла шифрограма з Москви за підписом Й. Сталіна, в якій говорилося про необхідність дати вказівку судам і прокуратурі, щоб особи, причетні до контрреволюційної діяльності, пов'язані з Польщею і шпигунством на користь Польщі, судилися з усією строгістю існуючих законів, без будь-якого пом'якшення вироків. Щодо засуджених за ці провини не могли застосовуватися амністія та помилування без попереднього погодження з комісією політбюро у складі Дзержинського, Куйбишева, Криленка [13, 160.].

Заходи карально-репресивних органів радянської держави щодо польської людності свідчили про те, що національний фактор у них остаточно посів перше місце. Це підтверджувалося і чистками прикордонних військ на радянсько-польському кордоні, насамперед від осіб польської національності. У 1928 р. були створені спеціальні комісії з проведення чисток прикордонних загонів від поляків під виглядом усунення «вихідців з куркульських та інших соціально ворожих елементів». У 23-ій прикордонній загін, зокрема, виїжджав особисто голова ДПУ Балицький, унаслідок чого серед військовослужбовців тут було «виявлено 5,6% ворожих елементів» [14, 132.].

Показово, що упередженість виявлялася і щодо комуністів польської національності. Так, на закритому засіданні бюро Проскурівського окружного КП(б)У 5 січня 1929 р. слухалася справа про звинувачення Й. Долінського у шпигунстві на користь Польщі. Було вирішено розглянути її на закритому засіданні надзвичайної сесії окружного суду і заздалегідь визначалася міра покарання: «вища міра соціальної оборони» (Ст. 54-56 кримінального кодексу

УРСР - розстріл) [15, 10.]. І хоча етнічний чинник маскувався ярликами класового ворога, поляки дедалі більше усвідомлювали антипольський характер репресій, що підштовхувало значні їх верстви знову прагнути виїзду до Польщі. У жовтні 1929 р. до польбюро ЦК КП(б)У надійшла інформація про те, що 350 польських сімей з Одеси, Києва, Херсона та інших міст бажають виїхати до Польщі. У відповідь польбюро зажадало від місцевих структур усілякого стримування процесу еміграції, з'ясування соціального складу та політичного обличчя заявників, активнішого залучення бідняків у колгоспи.

Із початку 1930-х років дедалі частіше з'являються заклики до боротьби з націоналістами та фашистами із середовища національних меншин, а на поляків і німців накидається тавро «шкідницьких» націй. Польське населення вже в масовому порядку стали звинувачувати у шпигунстві, шкідництві, співробітництві з фашистами.

Через те що основна маса поляків проживала в сільській місцевості, що найбільше постраждала від злиднів і голоду, то можна зробити певні припущення щодо масштабів жертв голодомору. Сучасна джерельна база та методика розрахунків не дають змоги окреслити повну та реальну картину. І все ж, якщо прийняти навіть один із найменших розрахункових показників людських втрат України від голодомору 1932-1933 рр. за 5 млн., зважити, що поляки становили 1,6 % серед всього населення України, то з певною мірою умовності можна припустити, що голод забрав життя не менше 80 тис. поляків [3, 248].

З 1933 р. антипольські заходи набувають спланованого згори характеру й охоплюють усі сфери суспільного життя, включаючи діяльність самої партії. Багатьом її членам, особливо вихідцям із Галичини, арештованим за справою так званої «Української військової організації» (УВО) і виключеним із партії рішенням партійної комісії ЦК КП(б)У у травні 1933 р., інкримінувалися ворожі дії на користь Польщі. Так, В. Олійник, член ВКП(б) з 1922 р., викладач Інституту червоної професури, був звинувачений у передачі полякам даних шпигунського характеру та секретних директив партії. У передачі польським розвідувальним службам секретних відомостей звинувачувався керівник групи планування науки Держплану УСРР Климентій Кошик, а його дії оцінювалися як економічне шпигунство. У документі фігурували й поляки: Антон Лозінський - машиніст «Ленкузні», Петро Байдер - студент Дніпропетровського металургійного інституту, Микола Марєфієвич - аспірант Київського лінгвістичного інституту та ін. [16, 180, 90-93.].

Наступним актом розсіювання поляків і згортання їх автономних прав стала резолюція ЦК КП(б)У від 17 серпня 1935 р. «Про Мархлевський та Пулинський райони», якою вони ліквідувалися через «економічну слабкість», «незручність обслуговування МТС» тощо [17, 325.]. Пулин перейменовувався на Червоноармійськ, а Мархлевськ на Щорськ і спеціальним рішенням утворювався Щорський район Житомирської області. Підготовка до ліквідації Мархлевського району включала «перетрушування» й арешти кадрів, корективи в бюджеті і планах його розвитку, а також переселення поляків. ЦК КП(б)У прийняв рішення про додаткове виселення з Мархлевського району 300

господарств, зокрема в Біломоро-Балтійський табір 50 господарств (найбільш ворожих і небезпечних елементів).

Щойно виконувалися одні завдання про переселення поляків, негайно додавалися ще більш масштабні. Так, 16 жовтня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про переселення 1500 польських родин з прикордонних районів Вінницької області» (тобто вже не «ворожих», не «ненадійних», а просто «польських»). Нерідко ухвалення подібних рішень видавалося як реакція на ініціативу з місць. Так, у доповідній записці секретаря Вінницького обкому партії В. Чернявського на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. Попова пропонувалося з метою очистки кордону, форпостів і вузлових залізничних пунктів санкціонувати проведення переселення поляків у тиллові райони України [17, 289, 343.].

На дозвіл чекати не довелося: 4 листопада, напередодні «великого революційного свята» політбюро ЦК КП(б)У погодилося з пропозицією та виділило 12 глибинних районів України для переселення поляків із Вінниччини.

Водночас із планомірним виселенням і переселенням поляків із насиджених місць продовжувалася лінія на ліквідацію польських сільрад, закриття польських шкіл, чистку державного апарату, оборонних підприємств від осіб польської національності. У постанові ЦК КП(б)У від 20 вересня 1935 р. «Про польські сільради» зазначалося, що серед голів і секретарів сільрад велика засміченість польськими націоналістами і ставилося завдання замінити керівний склад «радянськими людьми», а діловодство перевести українською мовою [17, 280, 280 зв.]. Паралельно розгорталося тотальне звільнення поляків з оборонних підприємств. Постанова Харківського обкому партії «Про стан парторганізацій та командних кадрів на заводах № 135 і ППЗ» (3 листопада 1935 р.) прямо доручала спеціальній комісії розробити календарний план очищення заводів від поляків, німців, троцькістів, націоналістів, насамперед тих, хто посідав керівні посади [18, 240.]. За інформаціями оборонних підприємств республіки, надісланими до ЦК КП(б)У, було звільнено понад тисячу вихідців із Польщі, «підозрілих у шпигунстві». Під час чисток особлива увага приділялася прикордонним і національним районам. Як зазначав П. Постишев на січневому (1936 р.) Пленумі ЦК КП(б)У, в колишньому Мархлевському районі було виключено з партії 46,6% усього складу організації. Що стосується польських сільських рад, то частина їх розформовувалась у зв'язку з виселенням поляків, а решта перетворювалася на українські.

У 1937-1939 рр. проводилася своєрідна чистка апарату партійних, державних установ, громадських організацій від осіб польської національності, яку власті віднесли до числа «шкідницьких». Ця чистка зачепила осіб різних посад: від шофера наркому фінансів І.Беднарського до першого секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора. Репресії торкнулися і поляків, які працювали у спецслужбах, органах державної безпеки різних рівнів: Б.Дукій, наприклад, проходив службу в прикордонній охороні, а В.Балицький був наркомом внутрішніх справ, головою ДПУ. Обоє звинуватили у шпигунстві і співробітництві з Польщею і знищили [3, 258].

Репресивний характер мали й інші каральні акції влади, що обрушилися на українських поляків. Можна з упевненістю говорити, що стосовно поляків, інших національних меншин, як і українців, сталінське керівництво в 1930-х роках провадило політику відвертого геноциду. Як зазначається в Законі, схваленому Верховною Радою, цій злочинній політиці не може бути прощення.

Таким чином, у 1920-1930-х рр. польська нацменшина України, як і все населення республіки, відчувала на собі жорстокі дії карально-репресивних органів радянської влади. Тоталітарна держава, видаючи відповідні декрети і партійні ухвали у 1919-1939 рр. цілеспрямовано формувала карально-репресивну систему та узаконювала цілі програми надзвичайних заходів, спрямованих на фізичне нищення польської етнічної групи. Жорстокість цих циркулярів підсилювалася цинізмом їх виконавців і стала продуктом антигуманного політичного режиму, який панував у СРСР. Сучасне суспільство повинно винести найголовніший урок із трагічного минулого: тільки демократична, соціальна, правова держава може захистити права людини, незалежно від її національності.

На нашу думку, у подальшому було б доцільно детально зупинитися на висвітленні «великого терору» 1937-1939 рр. та його наслідках не тільки для польської, а й для усіх нацменшин України.

Література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас: У 2 кн. - К.: Либідь-Військо України, 1994.
2. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 1542.
3. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
4. ЦДАГО України. - Ф.1, оп. 20, спр. 294.
5. На защите революции. Из истории ВУЧК. Сб. докум. - К., 1971.
6. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 1001.
7. Там само. - Спр. 1548.
8. Там само. - Спр. 1035.
9. Там само. - Спр. 1908.
10. Репресоване краєзнавство. - К., 1991.
11. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 16, спр. 2.
12. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 9302.
13. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 16, спр. 1.
14. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 2751.
15. Там само. - Спр. 3000.
16. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 16, спр. 10.
17. Там само. - Спр. 12.
18. Там само. - Спр. 39.

Майстренко І.В. Сталинские репрессии относительно поляков на украинских землях в 20-30-е гг. ХХ в.

Проанализирована политика советских карательно-репрессивных органов относительно украинских поляков.

Ключевые слова: репрессии, поляки, карательно-репрессивные органы.

Maystrenko I.V. Stalin repression in relation to Poland on Ukrainian earth in 20-30th of XX century.

A policy soviet punitive-repressive organs in relation to Ukrainian Poland is analyzed.

Key words: *repression, habitants of Poland, punitive-repressive organs.*

УДК 373.5.001.73

Махінько А.І.

ІННОВАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті аналізуються особливості реформування шкільної системи освіти в сучасній Україні, зокрема впровадження інноваційних форм та методів навчання, елементів модульно-рейтингової системи оцінювання знань тощо.

Ключові слова: *школа, інноваційні методи навчання, профільне навчання, тестування.*

Здобуття Україною незалежності, лібералізація суспільного життя, зміна пріоритетів, які обумовлені розбудовою національної школи та світовими інтеграційними процесами, вносять корективи у навчання. Особливо це стосується системи загальної середньої освіти як ланки, що є базисною в системі безперервної освіти України. Перед фахівцями вітчизняної педагогіки постало проблемне питання якісної підготовки випускників загальноосвітніх закладів до подальшої самореалізації у сучасному житті.

За оцінками фахівців, сучасна шкільна освіта в Україні спрямована на надання учневі необхідних знань, вироблення умінь і навичок, і, відповідно, за період навчання він має засвоїти багато фактичного матеріалу. Наголошуючи на гуманізації освітнього процесу, індивідуалізації навчання, фахівці відмічають, що попередній принцип освіти – вчитель дав, а учень узяв (або ні) – вже не спрацьовує, оскільки в останні роки суспільство зазнало суттєвих змін. Сучасні умови вимагають від людини самостійності в отриманні знань та прийнятті рішень. Навички ці повинні формуватися у процесі навчання в школі [1]. Загалом, випускник має приступати до самостійного життя в суспільстві не з певним набором знань, а насамперед мати навички, як їх застосовувати.

Розвиток електронних мереж, мультимедійних засобів навчання може суттєво змінити форму, зміст, а можливо, і сенс шкільної освіти. Використання інноваційних технологій в індивідуалізації навчання має сприяти розвитку потенціалу школярів. У свою чергу сучасні інноваційні методи навчання безумовною складовою мають в собі інформаційні технології. Одним з таких видів є інтерактивне навчання за умови застосування комп'ютерної техніки. В процесі уроку використання комп'ютера замінює інформацію вчителя або текст навчальної літератури, наведення наочної інформації (демонстрація таблиць, слайдів, навчальних відеофільмів тощо), він виступає як тренажер та засіб контролю. Застосування ж при цьому технічних засобів навчання (телевізорів, DVD – магнітофонів, мультимедійних проекторів, сенсорних дощок, лінгафонних кабінетів тощо) розширює можливості подання навчального матеріалу, підвищує ефективність його засвоєння.

Характерно, що більше застосовують інноваційні методи навчання під час проведення уроків педагоги загальноосвітніх навчальних закладів нового типу (гімназій, ліцеїв, колегіумів) та шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, а також вчителі приватних середніх шкіл. Цей аспект пояснюється, на переконання самих педагогів, кращою матеріально-технічною базою та сучасним навчально-методичним забезпеченням таких середніх закладів. У «Європейському колегіумі» м. Києва педагоги розробили та використовують інноваційну програму «Обдарована дитина», метою якої є виявлення і розвиток інтелектуально обдарованих дітей [2].

Наступним кроком реформування навчального процесу є запровадження профільного навчання у старших класах середньої школи. Це має дати можливість учням краще орієнтуватися на ринку праці, визначивши сферу майбутнього фаху ще у загальноосвітньому навчальному закладі. Ідея профільності навчання старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів у масштабах цілої держави загалом оцінюється позитивно. За даними соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціальних технологій, рівень підтримки такого запровадження серед вчителів становить 66,3 %, вважають зайвим – 6,9 % педагогів. Серед батьків підтримують профільність навчання 57,5 %, 26,5 % ставляться до нього з певними застереженнями, а 7,4 % не схвалюють зовсім [3].

Відповідно, профільне навчання підтримують через те, що це дасть можливість орієнтувати дітей на вибір майбутньої професії, сприятиме концентрації на основних профілюючих предметах. Разом з тим фахівці відмічають ряд проблем, з якими доведеться зіткнутися: виникає необхідність залучення додаткової кількості викладачів – предметників, а це критично для малокомплектних шкіл сільської місцевості, де кількість учнівського контингенту не дає змоги розширювати педагогічний штат. Зосередження на певному сегменті навчальних дисциплін значно обмежить всебічний розвиток школярів. Актуальним є питання визначення профілю стосовно того, як і ким він визначатиметься.

З метою активізації вивчення предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, підвищення рівня знань зі шкільних дисциплін, стимулювання творчого самовдосконалення, розвитку пізнавальних здібностей учнів та водночас оптимізації праці педагогічних працівників передбачено проведення інтелектуальних змагань. Їх поширеними формами є олімпіади, як всеукраїнські, так і міжнародні, конкурси, турніри тощо. Найбільш масовими є Всеукраїнські учнівські олімпіади з 15 навчальних предметів в яких щороку беруть участь близько 3 мільйонів учнів. Найбільш поширеними конкурсами стали Всеукраїнський природничий інтерактивний конкурс «Колосок» для учнів 3 – 8-класів, Всеукраїнський фізичний конкурс «Левеня» для учнів 7 – 11-х класів, Всеукраїнський інтерактивний конкурс юних істориків «Лелека» для учнів 5 – 11-класів, Міжнародний математичний конкурс «Кенгуру» для учнів 2 – 11-х класів, Міжнародний конкурс з української мови імені П. Яцика, Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідних робіт членів Малої академії наук, а також наукових товариств учнів. Вдалою була участь українських

школярів на міжнародних конкурсах. Так, за період з 1993 по 2008 рік 407 учнів вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладів, які брали участь в інтелектуальних змаганнях такого рівня, вибороли 346 нагород, із яких 17,9 % були золотими, 37,2 % срібні, 44,7 % бронзові. Ще 19 учасників нагороджено почесними грамотами. Зауважимо, що участь в інтелектуальних змаганнях стимулює інтерес до навчання, дає змогу розвивати творчі здібності, а також готуватися до обраного фаху.

Проте, незважаючи на вдосконалення навчально-виховного процесу, залишаються певні недоліки в інтелектуальному вихованні учнів. У школах проводиться недостатньо тренінгів з методик запам'ятовування та розвитку мислення (образного, логічного, творчого), курси риторики, ейдетики. Як наслідок, більшість учнів, особливо молодших і середніх класів, не вміють логічно, чітко висловлювати свої думки. Немає тренінгів з прикладної, поведінкової психології. Школам потрібні регулярні конкурси розвитку інтелектуальних здібностей. Тому методистам та психологам необхідно розробляти відповідні програми, спрямовані на розвиток інтелекту учнів з урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей.

Отже, в процесі реформування загальної середньої освіти змін зазнають зміст, форми та методи навчального процесу. Мета цих змін полягає у навчанні дітей використовувати отримані знання та навички на практиці, а не засвоювати великий обсяг фактичного матеріалу. На сьогоднішні шкільні програми є переобтяженими, тому фахівці продовжують роботу щодо їх оптимізації. Також триває вивчення питання перспективи впровадження дистанційного навчання у загальноосвітній школі. В процесі вищевказаних перетворень акцент робиться на впровадженні у навчальний процес інноваційних технологій: інтерактивних форм роботи з використанням комп'ютерної та мультимедійної техніки. Відповідно розробляються та використовуються вчителями інноваційні методики навчання. Важливою складовою змін стає перехід до профільного навчання у старшій школі, що дає можливість орієнтувати учнів на професійне самовизначення.

Проблема оцінювання знань учнів є однією з пріоритетних, яку потрібно вирішувати в процесі реформування освітянської галузі. Відповідна система повинна відповідати головним критеріям: ефективності та об'єктивності. Ця система має стосуватися як поточного контролю і оцінювання якості знань, так і підсумкового.

Протягом років шкала оцінок змінювалася. Так, до 1943 р. в Україні діяла словесна система оцінок і поведінки учнів: «відмінно», «добре», «задовільно», «погано» та «дуже погано». З 1944 р. наказом Міністерства освіти УРСР було запроваджено систему оцінювання рівня знань учнів за 5-бальною шкалою: в 1, 2, 3, 4, 5, балів [4]. На початку 2000/2001 н. р. в Україні запроваджено 12-бальну шкалу оцінювання. Концептуальні засади даної системи оцінювання базуються на позитивному принципі заохочення учня до позитивних якісних змін у його розвитку через знання, уміння і навички. Зазначимо, що подібна система оцінок існувала у дореволюційній Російській імперії, а зараз успішно використовується у багатьох європейських країнах. Отже, Україна в цьому

питанні використовує історичний досвід і долучається до європейського виміру.

Фахівці також рекомендують для контролю знань школярів впроваджувати модульно-рейтингову систему оцінювання. Знання учнів мають оцінюватися у процесі вивчення кожної теми. Можуть нараховуватися додаткові (за участь в олімпіадах, творчі роботи тощо) та штрафні бали (за пропуски, несвоєчасно здані роботи тощо) [5]. Відтак, така система оцінювання доцільна у старших класах, оскільки адаптує до системи оцінювання, яка на цей момент прийнята у вітчизняних вищих навчальних закладах.

Таким чином, маємо різноманітні системи застосування 12-бальної шкали оцінювання успішності учнів загальноосвітніх шкіл. Відтак, у педагогів є можливості гнучкого підходу щодо оцінювання знань та умінь учнів. Разом з тим необхідно акцентувати увагу, що у різних середніх навчальних закладах підходи до оцінювання будуть різними, відповідно, одна і та ж оцінка виставлятиметься за різну якість знань. Остання диспропорція існує, проте усунути її на сьогодні не можна.

Зазнає змін форма підсумкового контролю рівня знань випускників середніх навчальних закладів. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. затверджується порядок зовнішнього оцінювання та моніторингу освіти. Запровадження зовнішнього оцінювання мало проходити поетапно. На I етапі в 2005 р. було заплановано утворення Українського центру якості освіти та його регіональних підрозділів, а також тестування з певної навчальної дисципліни на вибір для 10 тис. випускників. На II етапі в 2006 р. тестування з трьох предметів на власний вибір мали скласти 90 тис. випускників середніх загальноосвітніх закладів (фактично брало участь 41818 випускників). На III етапі 2007 – 2008 рр. тестування з одного навчального предмету передбачено для 238 тис. випускників (склали тести 116327 осіб). Відповідно на останньому IV етапі в 2009 р. тестування проводиться з української мови та навчальної дисципліни на вибір для всіх випускників середніх шкіл України. для участі в незалежному зовнішньому оцінюванні зареєструвалось 195,1 тис. осіб. Починаючи з цього етапу воно обов'язкове для усіх випускників, що виявили бажання продовжити освіту у вищих навчальних закладах [6]. На останніх двох етапах результати зовнішнього оцінювання обов'язкові для зарахування випускникам, як державна підсумкова атестація.

Нагадаємо, що тестова форма екзамену застосовується у багатьох країнах. Так, англійці складають тести у 7, 14 і 16 років і як підсумкову атестацію по завершенні повної загальної середньої освіти у 18 років. В Італії тести складають випускники основної і старшої школи. У Росії тестування передбачене для учнів старших класів і є різновидом випускних іспитів [7]. У Сполучених Штатах Америки тести є випускним екзаменом. Існує два рівні тестів: SAT I (перевірка рівня знань з різних галузей математики та англійської мови) і SAT II (аналіз та оцінка поглиблених знань з трьох обраних дисциплін). Основні бали випускника визначає тест SAT I [8].

Проаналізувавши форми тестового оцінювання якості знань учнів у вищевказаних країнах, слід зазначити, що різниця з Україною полягає в досить

давньому використанні подібної форми підсумкової атестації. За цей час виявлено недоліки, враховано побажання всіх учасників навчального процесу, відкинуто зайве, зроблено корективи. Вітчизняні освітяни мають можливість, використовуючи закордонний досвід, інтегрувати на вітчизняні терени таку модель. Проте для цього потрібен час, щоб суспільство мало змогу зрозуміти і призвичаїтися до зовнішнього незалежного тестування. Першочерговим на даний момент є аналіз помилок цьогорічної та попередніх сесій тестування. Доцільною буде організація «круглого столу», тимчасових експертних комісій, до роботи в яких буде залучено фахівців, як із середніх, так і вищих закладів освіти, педагогів-практиків, представників громадськості. Після цього за висновками роботи стане зрозуміло, яким чином просуваються реформи, а також чи є зовнішнє незалежне тестування єдиновірною, доцільною формою підсумкової перевірки знань випускників чи потрібно повернутися до традиційної форми усних чи письмових випускних екзаменів у школі та вступних випробувань у вищих навчальних закладах. Приймати рішення необхідно виважено, враховуючи всі аргументи «за» і «проти».

При цьому, звернувшись до світового досвіду, переконуємось, що ситуація з тестуванням є неоднозначною. Так, у Канаді вже не перший рік йдуть дискусії з приводу «Оцінки базового рівня знань» (FSA). Зокрема, Федерація викладачів провінції Британська Колумбія планує оголосити бойкот тестуванню, яке вважають марним витрачанням часу та коштів. Міносвіти провінції переконане в тому, що тести сприяють виявленню учнів, яким потрібна додаткова увага педагогів, дозволяють акцентуватися на успішних шкільних програмах і курсах. Окрім того, батьки отримують реальну картину успішності дітей. Місцеві департаменти освіти по-різному відреагували на погрози бойкотувати проведення тестів: у деяких містах стали на захист педагогів, а в інших – підтримують міністерство. Подальший перебіг конфлікту залишається невідомим. Ймовірно, що Міносвіти доведеться під тиском громадськості переглянути принципи та методи оцінювання знань учнів [9].

Таким чином, за роки незалежності кардинальних змін зазнали системи оцінювання успішності школярів та підсумкової атестації випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Введення 12-бальної шкали оцінок дало можливість більшої варіативності оцінювання знань учнів. Дискусійним залишається питання підсумкового оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Складання іспитів на одержання атестата зрілості та подальша участь випускників у вступній кампанії до вищих навчальних закладів стали предметом запеклої суперечки. Остання то набирала гостроти, то дещо вщухала, проте досі не вважається такою, що остаточно закінчилася. Про це свідчить ставлення до запровадження зовнішнього незалежного тестування як форми державної атестації випускників середніх закладів освіти. Наразі продовжуються дискусії щодо доцільності та ефективності даної системи.

Література

1. Дюков В. Инновационные технологии как метод активизации самостоятельной работы учащихся // Приоритетные направления развития современного образования: Программа и материалы XIII научно-практической конференции учителей, 8 апр. 2006 г. // Министерство образования и науки Украины, Харьковская обл. гос. админ. [и др.]. – Харьков: Изд-во НУА, 2006. – С. 29.
2. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / [Терпищій С.О., Антонова О.Є., Науменко Р.А. та ін.]. – К.: ВМГО «Союз обдарованої молоді», 2008. – С. 139.
3. Соціологічне дослідження «Система освіти в оцінках громадян України» – К.: ЗАТ «Нічлава», 2007. – С. 122.
4. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. Кремень В. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 42.
5. Русінова О. Модульно-рейтингова система оцінювання навчальних досягнень учнів // Школа. – 2009. – № 4. – С. 34 – 35.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти» від 25 серпня 2004 р. // Є.К. Пашутинський (упорядн.). – [3-тє вид., доповн.]. – К.: КНТ, 2007. – 519 с. – (Нормативні акти України).
7. В Англії в зовнішньому незалежному оцінюванні найбільше зацікавлені батьки ... // Педагогічна газета. – 2006, квітень. – № 4 (141). – С. 6.
8. Романовський О. Зовнішнє оцінювання якості освіти в контексті досвіду США // Освіта і управління. – 2008. – Т. 11. – № 14. – С. 51.
9. Мартыненко А. Учителя Канады против чиновников // 2000. – 2009, 7 – 13 серпня. – №32 (471). – С. 2.

Махинько А.И. Инновации в учебном процессе в контексте реформы средней школы современной Украины.

В статье анализируются особенности реформирования школьной системы образования в современной Украине, в частности, внедрение инновационных форм и методов обучения, элементов модульно-рейтинговой системы оценивания знаний и т.п.

Ключевые слова: школа, инновационные методы обучения, профильное обучение, тестирование.

Mahinko A.I. Innovations in educational process in a context of reform high school of modern Ukraine.

In clause features of reforming of a school education system in modern Ukraine, in particular, introduction of innovative forms and methods of training, elements of modul-rating system оценивания knowledge, etc. are analyzed

Keywords: school, innovative methods of training, profile training, testing.

**ФАКТОРИ РУЙНУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В
МОДЕЛІ ПОВСЯКДЕННОГО ІСНУВАННЯ НА ПЕРЕЛОМІ ЕПОХ ХІХ-ХХ СТ. (НА
ПРИКЛАДІ РЕГІОНУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ)**

У статті висвітлюються фактори зміни цінностей традиційної культури в моделі повсякденного існування українського суспільства в переломний період другої половини ХІХ – та початку ХХ ст. на прикладі регіону Південно-Східної України.

Ключові слова: цінності, культура, повсякденне існування, Південно-Східна Україна.

Теперішній стан культури народу України визначається прискоренням історичної динаміки, глобальним продукуванням референтних культурних образів, норм соціальної престижності, актуалізацією процесу групової і особової самоідентифікації.

У сучасній науці великий інтерес викликають шляхи розвитку національної культури в умовах модернізації. Тому актуальним представляється співвідношення модернізаційних процесів, що протікають в суспільстві, з національною культурною традицією, цінностями, ідентифікаціями.

Модернізаційні процеси розглядаються як спрямовані зміни інституційної сфери культури, соціальної, політичної і економічної систем, як зміна цінностей та ідеології.

Формування національної культури розуміється як вибір свого історичного шляху і специфічний спосіб залучення до світових цінностей та досягнень, як входження в цивілізаційний процес. В порівнянні з етнічною культурою національна культура володіє розвиненішою, багаторівневою і диференційованою структурою. У її склад входять не лише традиційно-побутова, але і професійна культура. Нації є складними спільнотами, що включають різні соціально-класові, соціально-професійні, соціально-демографічні, етнічні групи, створюючи відповідну субкультуру. Тому національна культура відрізняється неоднорідністю, поліетнічною складністю. Перш за все – це цілісне утворення зі своїми специфічними механізмами саморегуляції, що детермінують структурні зв'язки між її елементами, допомагають їй при безперервній зміні зберегти тривалу історичну стійкість, соціально-історичну унікальність і самобутність. Національна культура виступає як форма збереження, накопичення і перетворення тривалого соціально-історичного досвіду, традицій, цінностей, норм, символів, стандартів, моделей способу життя. Процеси утворення молодого української нації та її культури добре просліджуються в переломний період ХІХ-ХХ ст., коли причиною руйнування сакрального сприйняття світу традиційним суспільством було виникнення капіталізму, тобто «рушійною силою» економічних, політичних реформ, зміни соціокультурній традиції.

Необхідність виявлення факторів зміни цінностей традиційної культури багато в чому обумовлена все більш високими темпами історичної та соціокультурної динаміки. Динамічне прискорення змін, порушуючи звичний

хід подій, зштовхує людство із новими реаліями, цінностями, моделями поведінки та змінює смислову безперервність життєвого світу, вимагаючи творчого тлумачення сенсу повсякденності.

Останнім часом підвищився інтерес вчених різних областей гуманітарних наук (соціології, психології, філософії, етнології, історія і ін.) до дослідження сфери людського існування в її історико-культурних, політико-подійних, етнічних і конфесійних контекстах. Такі дослідники як Арутюнов С.А [1], Бабаков В.Г., Семенов В.М [2], Гавров С.Н. [3], Гачов Г.Д [4], Маркарян Є.С. [5], Миронов Б.Н. [6], Пушкарева Н.Л. [7] зайняті розглядом круга питань (питань, пов'язаних з механізмами виникнення новацій у вкорінених і звичних структурах, причинами зближення нових і традиційних форм і норм соціальної дії та проблемами їх стійкості). Публікувалося багато наукових праць присвячених українській культурі попередніх сторіч [8; 9; 10]. Величезну увагу населенню України та його етнічному складу приділили Брук С.І., Кабузан В.М. [11; 12], Бойко Я.В. [13; 14]. Проте всі ці дослідники не приділили достатньої уваги становленню національної культури на переломі епох ХІХ - ХХ ст., в умовах модернізації держави та суспільства, на території Південно-Східної України, що була заселена народами, які мали різне національне коріння.

Метою та завданням статті є виявлення причин зміни цінностей традиційної культури українського суспільства в переломний період другої половини ХІХ – та початку ХХ ст. на прикладі регіону Південно-Східної України.

Історія кожного етносу – це невід'ємна частина історії людства. Саме сумісне історичне минуле – категорія фактів історичного розвитку, що охоплює всі сфери діяльності минулих поколінь даного етносу, – ментальні, релігійні, етичні, ціннісні і нормативно-регулятивні структури, що не загубили своєї дії на характер цього етносу впродовж сторіч його існування, цементує народи.

Ціннісні структури, відповідно до яких люди конкретної етнічної спільності будують свою повсякденну поведінку та «обирають» ідеали і сенси, є найбільш значущою частиною свідомості того або іншого етносу.

Система етнічних цінностей формується історично, в процесі колективної життєдіяльності. Через ті або інші обставини історичної долі етносів деякі ціннісні орієнтації, установки, традиції як би «затушовуються», відходять на другий план, а інші, навпаки, висуваються на перший план, стають особливо важливими в долі народу. До подібних етнічних цінностей відносять деякі риси національного характеру, звичаї і особливості етикету, елементи буденного світогляду, межі народної культури, міфології, національні релігії тощо. Як правило, ці цінності зароджуються ще на перших етапах етнічної історії, які є складовою культури народу, і формою її передачі від покоління до покоління.

Нове покоління ніколи не успадковує всіх елементів минулого, а лише вибіркові цінності, які заздалегідь підпадали під перевірку часом. За звичай елементи культурної спадщини обираються відповідно до їх застосовності до сучасності. У різні епохи таку роль грають різні елементи і складові культурної спадщини, але спадщина в цілому завжди залишається тією скарбницею, з якої,

кожна подальша історична епоха бере свої еталони та орієнтири. Такий процес оцінки, подальшого засвоєння, а також механізм межпоколінної передачі і є традиція. Будь-яка традиція визначається відношенням до неї народу або групи. Головне наповнення традиції – це сам факт її відбору як особливо цінного, того, що через цю цінність не можна дозволити собі втратити.

У будь-якій етнічній культурі можна виділити два генетично різних шара: «традиційний», такий, що складається з тих компонентів культури, які успадковані від минулого, та «інноваційний» шар, що включає більше чи менше сучасні культурні явища. Компоненти цього шару нестійкі. Саме завдяки цим компонентам етнічна спільність в кожен конкретний історичний період має свій неповторний колорит. Але основне етнічне навантаження виконують стійкі, традиційні компоненти культури, що складають її каркас. Завдяки ним етнічна спільність протягом сторіч і при впливі на неї різних соціо-історичних факторів залишається «сама собою».

Традиційні культурні риси етносу грають найважливішу роль в історичному процесі. «Зафіксовані в них програми людської діяльності, концентровано виражаючи історичний досвід тих або інших етнічних спільнот, подібно до генетичних програм популяцій, орієнтовані, зокрема, на істотно важливі для виживання цих спільнот стійкі, стабільні властивості як природного, так і етносоціального середовища. Виражене в інформаційних програмах культурної традиції передбачення, умов проживання подальших поколінь робить можливим адаптивне відтворення цих умов в простій або розширеній формі» [2; С.46]. Головною причиною виникнення етнічної традиції, безумовно, є етнічна самосвідомість.

Причини зміни або втрати традиційних етнічних цінностей можуть бути пов'язані з державним, внутрішнім тиском, із воєнним тиском ззовні, з міграцією і іншими соціополітичними факторами. Значущі причини такої втрати традиційної культури етносами – це процеси асиміляції і модернізації.

В період переходу до капіталізму на рубежі ХІХ-ХХ ст. основною формою існування етносу стає нація. Рух до національного рівня пов'язаний з появою єдиного ринку і відповідних економічних зв'язків, розповсюдженням писемності, загальнонаціональної мови та єдиної національної культури. Але для існування будь-якої нації необхідна держава або ж автономії в рамках якої-небудь держави. Державне управління завжди пов'язане з асиміляцією народностей, що входять в державу. Тут діє тенденція «сплаву» нової етносоціальної спільноти, тобто тенденція нівеляції етнічних рис за рахунок спільноти соціокультурних рис.

На території Південно-Східної України в процесі формування нації було задіяні декілька етнічних груп. Якщо раніше можна було легко відрізнити члена однієї етнічної групи від іншої по деталях костюма, орнаменту, головного убору, то в переломний період ХІХ-ХХ ст. ознаки етнічної приналежності людини абстрагувалися: вони зберігалися в глибинах психіки – в системах цінностей, в тому, що прийнято називати «національним характером», «ментальністю».

Внаслідок прискорення процесу історичної динаміки на стадії індустріального типу соціальної і культурної регуляції відбувалися важливі зміни. Зростала кількість міст, посилювалися процеси соціального розшарування і поляризації суспільства, спостерігалася диференціація культури, нові громадські стосунки сприяли економічному підйому, спостерігався підвищений інтерес до боротьби за територію і ринок збуту, збільшувався обмін інформацією.

В процесі модернізації населення Південно-Східної України на рубежі XIX – XX ст. «захлеснули» потоки інновацій, що викликали серйозні соціокультурні зміни. Це привело до певної напруги всіх систем. Стабілізуючу функцію в процесі ухвалення або неприйняття новацій, як відомо, грають стереотипи. Проте, стереотипи так само схильні до змін: вони самі – продукт певних зовнішніх умов і, перш за все, суспільно-історичних. Одні модифікуються в процесі модернізації, хоча сама структура звичаю залишається попередньою. Інші стереотипи, під впливом ідеології пануючого політичного устрою, духовних і матеріальних потреб народу ще більш нестійкі та схильні до змін. При цьому в процесі актуалізації відбувається нове, викликане зміною соціокультурних умов, прочитання стереотипів, що не тільки оновлює традицію, але і адаптує до неї інновацію.

Важливу роль у виникненні новацій грає поведінка членів суспільства в умовах, що відхиляються від норми і порушують встановлений спосіб життя і культури. Це відбувається тоді, коли люди опиняються в умовах міграцій. Міграції мають серйозний вплив на збільшення чисельності і темп приросту населення регіону і приводять до значних змін в його етнічному складі, сприяють розвитку міжетнічних стосунків.

В історії Російської імперії одним з першорядних питань внутрішнього життя було питання заселення і господарського освоєння окраїн, до яких в пореформений період відносився регіон Південно-Східної України. Швидко змінна структура державного устрою, прискорена капіталізація, розвиток промисловості, транспорту і торгівлі в умовах малонаселеності краю Південно-Східної України породили гострий попит не лише на сільськогосподарських працівників і різноробочих, але і на освічених фахівців та службовців, необхідних для вирішення цілого комплексу складних задач, пов'язаних із становленням і розвитком ринкової економіки на території регіону. Державний апарат, прагнучи вирішити ці задачі, стимулював переселення на окраїни мільйони мігрантів.

У Російській імперії періоду XIX-XX ст. соціально-економічних перетворень відрізнялися тотальним, загальним характером, розповсюджуючись практично на всі сфери людського життя, включаючи систему цінностей, моделі поведінки, адаптаційні стратегії особи. Інтенсивність динаміки соціокультурного середовища перевищувала історичні аналоги, вимагаючи нових адаптаційних стратегій, перетворюючи на «музейні експонати» безглузді на нових відрізках історичної динаміки норми, цінності, соціальні позиції, моделі повсякденного існування.

Таким чином, можна сказати те, що на території Південно-Східної України в переломний період другої половини XIX – та початку XX ст. основними фактори руйнування цінностей традиційної культури були міграцій та асиміляції, що були продиктовані державною політикою.

Проведене дослідження дозволило виявити фактори руйнування цінностей традиційної культури в моделі повсякденного існування населення Південно-Східної України, з якими зіштовхнулося суспільство при формуванні єдиної національної культури на переломі епох XIX-XX ст. У теперішній час позитивне зростання свобод, відкритість соціокультурної сфери, можливість вільнішої соціалізації та інкультурації особи, інтериоризація нових цінностей, способу життя, моделей поведінки доповнюється труднощами, пов'язаними із зменшенням соціальної та особистої безпеки, соціальною диференціацією суспільства, з корупцією та злочинністю, з конфліктами між суспільством і особою. Тому важливим завданням історичної науки є подальше дослідження повсякденності і поглиблений аналіз проблем населення України минулих сторіч.

Література

1. Арутюнов С.А. Народы и культуры: Развитие и взаимодействие / Отв. ред. Бромлей Ю.В.; АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
2. Бабаков В.Г., Семенов В.М. Национальное самосознание и национальная культура (методологические проблемы) / Ин-т философии РАН, – М., 1996. – 70 с.
3. Гавров С.Н. Социокультурная традиция и модернизация российского общества. – М.: МГУКИ, 2002. – 146 с.
4. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. – М.: Сов. писатель, 1988. – 448 с. – С. 46-47.
5. Маркарян Э.С. Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография, 1981. N 2. – С. 78-97. – С. 81.
6. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Т. 1-2. СПб., 1999.
7. Пушкарева Н.Л. Мёд и молоко под языком твоим... // Этнографическое обозрение. Институт этнологии и антропологии РАН. Наука. – М. 2004. N 1. – С. 61-76.
8. Історія української культури. (у п'яти томах). – Київ.: Наукова думка, 2001.
9. Потебня А.А. Мысль и язык. / Типография Адольфа Дарре, 1892. – 228 с.
10. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Из-во В.М. Потебня. – Харьков, 1914.– с. 243.
11. Брук С.И., Кабузан В.М. Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (численность, структура, география) // История СССР. – Ин-т истории АН СССР. – М.: Наука, 1984. – №4. – 223 с. – С. 49.
12. Кабузан В.М. Украинцы в мире : динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
13. Бойко Я.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII-XIX ст.) // Український історичний журнал. – 1992.– С. 54-65/
14. Бойко Я.В. Переселенська політика та переселенське законодавство в Росії (60-80 роки XIX ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Вип. 80. – Черкаси, 2005.– С. 61-75.

Пенькова Н.С. Факторы разрушения ценностей традиционной культуры в модели повседневного существования на переломе эпох XIX-XX в. (на примере региона Юго-Восточной Украины).

В статье выявляются факторы разрушения ценностей традиционной культуры в модели повседневного существования украинского общества в переломный период второй половины XIX – начала XX ст. на примере Юго-Восточной Украины.

Ключевые слова: *ценность, культура, повседневное существование, Юго-восточная Украина.*

Pen'kova N.S. Factors of destruction of value of traditional culture in model of everyday existence on break of epoch of XIX – beginning of XX century (on example of region of South-East Ukraine).

The article identifies the factors of destruction of traditional culture values in a model of daily existence of the Ukrainian society in the critical period of the second half of XIX - beginning of XX century the example of South-Eastern Ukraine.

Keywords: *value, culture, everyday existence, South-east Ukraine.*

УДК 94(477)

Сергієнко Ю.Г.

**ЗАХИСТ МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРАВОВИХ ІНТЕРЕСІВ
СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
В ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТАХ ОСТАННІХ РОКІВ НЕПУ
(за матеріалами газети «Український агроном»)**

Досліджується матеріальне становище спеціалістів сільського господарства України в останні роки непу. З'ясовується ступінь захисту їхніх матеріальних і правових інтересів в офіційних звітах і документах радянської влади та підконтрольних їй організацій.

Ключові слова: *спеціалісти сільського господарства, матеріальні та правові інтереси, офіційні документи, радянська влада.*

Державотворчі процеси в незалежній Україні, окрім змін суспільно-політичного і соціально-економічного характеру, супроводжуються зрушеннями в громадській свідомості. Об'єктивним наслідком цього є актуалізація багатьох проблем, які раніше не були предметом спеціальної уваги науковців. Серед них доволі гострими є питання, пов'язані з визначенням місця і ролі суспільних еліт у політичній системі, а також стану задоволення їхніх інтересів і потреб на різних стадіях історичного розвитку держави. Детальне вивчення цих проблем у минулому й успішне їх вирішення у майбутньому великою мірою залежить від ефективного використання творчого потенціалу сільськогосподарської інтелігенції, яка складає найчисельнішу категорію сільської інтелігенції. Тривалий період вона не виділялась науковцями із селянського середовища, тому історії її життєдіяльності, зокрема, в останні роки непу, немає сьогодні належного висвітлення в історичній науці.

Осмислення різнобічних проблем повсякденного життя та багатогранної діяльності сільськогосподарської інтелігенції Радянської України в період складного та неоднозначного розвитку українського села є важливим у прикладному плані. Особливо у контексті сучасної соціально-економічної ситуації на селі, коли відмирають старі й створюються нові форми власності, господарювання, розвивається підприємництво. Паралельно із цим

відбуваються відповідні зміни виробничих і соціальних відносин, формування нових категорій працівників. Саме тому життєдіяльність інтелігенції заслуговує на виняткову увагу дослідників і дає можливість актуалізувати роль сучасної сільськогосподарської інтелігенції, яка певною мірою стоїть перед багатьма в чому схожими завданнями.

Дослідження становища спеціалістів сільського господарства, які в тому числі представляють собою аграрну інтелігенцію України, в останні роки непу, а також з'ясування ступеню захисту їхніх матеріальних і правових інтересів в офіційних звітах і документах радянської влади та підконтрольних їй організацій (профспілок, агросекцій, агроконференцій, НТС тощо) є метою даної статті.

Вивчення проблем побуту й умов праці інтелігенції в історичній ретроспективі дозволяє враховувати їх позитивні сторони та недоліки під час формування сучасної соціально-економічної та культурно-освітньої інфраструктури села, акцентувати увагу на рівні забезпеченості спеціалістів різних галузей, які живуть і працюють серед аграріїв сьогодні. Тому окремі аспекти цієї теми не могли залишитися поза увагою істориків [1].

Зауважимо, що незважаючи на активний ідеологічний вплив більшовиків на сільськогосподарську інтелігенцію України доби непу спеціалісти (переважно із села) фактично не переймалися ідейними настановами компартії. У результаті виникло протиріччя, адже основна роль, яку відводили більшовицькі керівники сільській інтелігенції, мала ідеологічний підтекст, а саме – насадження радянського способу мислення і життя селянам, котрі без зайвого ентузіазму сприйняли встановлення радянської влади.

Взаємовідносини держави з сільськогосподарською інтелігенцією Радянської України у 20-і роки ХХ ст. мали умовно-договірний характер: лояльне ставлення спеціалістів, передусім, «старої» школи до комуністичної системи освіти, виховання, суспільно-політичних і соціально-економічних реформ відповідним чином відбивалося на їхньому матеріально-побутовому становищі та професійному зростанні. Проте незадоволення деяких інтелігентів своїм соціальним і матеріальним становищем, усвідомлення ними національно-політичних потреб і власної елітарної ролі призводило до спроб перебрати на себе керівну роль на місцях. Це, а також низка інших суспільно-класових колізій призвели до змін у ставленні радянської влади до сільськогосподарських спеціалістів у бік посилення застосування різного роду важелів “духовного” та фізичного впливів, судових і репресивних розправ, спецеїдства тощо. Незважаючи на це, в добу непу, навіть в останні його роки, діалог між спеціалістами сільського господарства та радянською системою був більш паритетним і плідним, аніж у 30-і рр.

16-21 лютого 1926 р. в Харкові відбулася перша Всеукраїнська конференція агрономів, землевпорядників і лісоводів, які були об'єднані у секціях НТС у спілки сільськогосподарських та лісових робітників. Центральне правління спілки, скликаючи конференцію, поставило такі завдання: «1) виявити і перед спілкою і перед усім суспільством зміну думок та настроїв у лавах с.-г. спеціалістів, що твердо йдуть шляхом, яким йде вся робітничая кляса;

2) заналізувати стан сільського та лісового господарства України й одночасно
3) заслухати дружні критичні зауваження щодо хиб, які трапляються у процесі відбудови господарства; 4) розглянути професійний та матеріальний стан с.-г. спеціалістів і тим самим найкраще вирівняти лінію спілки, а надто роботу секцій науково-технічних сил та налагодити їхню організаційну роботу» [2, 55].

Перелік та послідовність завдань конференції є типовими для періоду, що досліджується. Пріоритетним питанням радянська влада визнавала залучення сільськогосподарських спеціалістів на свій бік, а у правовому відношенні спеціаліст сільського господарства останніх років непу, подібно дореволюційній добі, а іноді й понад те, залишався мало захищеною категорією населення. Як правило, радянські органи використовували інтелігенцію села не за призначенням, що обумовлювалося також і тим, що сама влада на селі була малокомпетентною (невисокий рівень професійної, громадсько-політичної роботи був зафіксований у голів сільрад, керівників комнезамів й артільей, серед міліції та суддів [3, 47]). У зв'язку із цим грамотні люди села, до яких належала передусім «стара» сільськогосподарська інтелігенція, під тиском були змушені виконувати, окрім своєї безпосередньої, ще й інші види мало- або зовсім неоплачуваної роботи, наприклад, пропагандистського або культурно-просвітницького спрямування.

На згаданій конференції було присутніми 405 делегатів, у тому числі 39 членів та кандидатів КП(б)У і 2 комсомольці. Зокрема, агрономічні сили було представлено 172 делегатами. З усієї кількості членів агрономічної конференції з вищою освітою було 96 осіб, з середньою – 57 осіб із нижчою та практиків – 19 осіб. Чоловіків було 165; жінок – 7 [2, 55]. Спеціалістами сільського господарства в останні роки непу були чоловіки, що обумовлювалося важкістю агрономічної роботи, постійними роз'їздами по дільницям і вимушеним перебуванням у вкрай незадовільних житлово-побутових умовах. За віковим цензом делегати конференції розподілилися таким чином: від 21 до 30 років – 88 осіб, 31-40 років – 62 особи, 41-50 років – 16 осіб, 50 і більше років – 6 осіб. За стажем праці картина була наступною: від 1 до 3 років – 9 осіб, від 3,1 до 6 років – 17 осіб, від 6,1 до 9 років – 43 особи, від 9,1 до 12 років – 43 особи, від 12,1 року і більше – 60 осіб [2, 55, 57]. Із зазначеного видно, що політика радянської влади щодо «виховання» «нової» сільськогосподарської інтелігенції мала результати: 40 % делегатів агрономічного профілю мали стаж роботи від 1 до 9 років, тобто почали працювати після 1917 року.

З метою підсилення роботи профспілки сільськогосподарських і лісових робітників СРСР у справі організації захисту матеріальних і правових інтересів спеціалістів сільського і лісового господарства на основі виявлення особливостей їхньої праці та побуту, а також з метою «притягти спеціалістів до активного спілкового і громадського життя» у структурі цієї профспілки було утворено секції спеціалістів сільського і лісового господарства: агрономічну, землевпорядну та лісову [4, 48]. Такі ж секції було організовано і в Україні. Перед ними ставилися наступні завдання: притягати спеціалістів сільського господарства до активної спілкової роботи; виявляти умови праці та побуту і захищати професійні, матеріальні та правові інтереси своїх членів, а також

поліпшувати їхній побут; сприяти доцільнішому використанню спеціалістів (висуванство, погодження прийому, звільнення та переміщення на інше місце роботи, практикантство, стажування) тощо. Офіційно задекларовані усі ці завдання фактично виконувалися у дуже невеликому обсязі і часто у спотвореному вигляді, особливо на місцевому рівні.

15-16 грудня 1927 р. відбулася Друга окружна агроконференція у Луганську. Згідно із доповіддю представника Всеукраїнського Центрального бюро агросекції Безсалова, у справі захисту матеріальних інтересів сільськогосподарських спеціалістів радянською владою досягнуто певних успіхів. Зокрема, врегульовано заробітну плату агроперсоналу земельних органів, закріплено місячні відпустки, збільшено курортне забезпечення спеціалістів за рахунок організації будинку відпочинку у Криму тощо [5, 47]. Втім, треба відзначити, що усі вказані поліпшення торкалися виключно тих представників сільськогосподарської інтелігенції, котрі були членами агросекції, профспілок та активно впроваджували у власне життя і пропагували серед населення комуністичні ідеали побуту. А серед спеціалістів, особливо «старої» школи, небагато знаходилося таких, які б свідомо та з ентузіазмом виконували настанови радянської влади у повсякденному житті. Так, агросекція на Луганщині об'єднувала тільки 59 агроспеціалістів, з яких земельного персоналу налічувалося 46 осіб. Тим не менше, нехай навіть щодо такої незначної кількості спеціалістів, Луганське окружне бюро агросекції виконало низку своїх зобов'язань. Наприклад, складено колективні договори на районний агроперсонал на 1926/27 рік, усім працівникам надано місячні відпустки, вирішено через окружний виконавчий комітет справу забезпечення спеціалістів безкоштовними квартирами, за відсутності котрих видавалася грошова компенсація і т. ін. Крім того, секцією були організовані два наукових відрядження для фахівців: спеціаліста Сокологірського було відряджено з метою вивчити агрономічне проектування при землевпорядженні на прикладі Херсонської та Запорізької округ; спеціаліста Кіяшка – для вивчення досягнень у галузі зоотехніки Харківської, Полтавської і Дніпропетровської сільськогосподарських дослідних станцій та державного заповідника «Асканія-Нова» [5, 47]. Це відіграло незаперечно позитивну роль у підвищенні кваліфікації агрономічних спеціалістів такого переважно промислового округу, як Луганщина.

Тим не менше, відкритим залишалось питання розміру головного матеріального стимулу будь-якого працівника, а саме – рівня заробітної плати. Сучасні дослідники [6] зазначають, що, незважаючи на неодноразові підвищення протягом років непу, вона так і не досягла довоєнного рівня. Більше того, підвищення носили вибіркового характеру не тільки по округах, але і всередині однієї округи та по групах сільськогосподарської інтелігенції. Зокрема, у 1927 р. ставку районним агрономам збільшено у 8 районах з 12, спеціалістам – лише у 2 районах [5, 47]. Однак встановлення рівня заробітної плати в останні роки непу відбувалося у відриві від розуміння особливостей різних регіонів України. Наприклад, у Донбасі на той час гостро відчувалася дорожнеча життя та житлова криза, що, безумовно, негативно впливало і на

рівень задоволення потреб сільськогосподарських спеціалістів, і на якість їхнього життя, і на морально-психологічний стан та самореалізацію. До того ж, непоодинокими були випадки грубого порушення державними органами багатьох статей Кодексу законів про працю. Так, Могилів-Подільське окружне бюро констатувало порушення 42 його статей [5, 47].

Радянська влада розглядала спеціалістів сільського господарства як провідників своєї політики на селі, головним чином серед селян. Тому це вимагало від спілки сільськогосподарських і лісових робітників посилення роботи серед спеціалістів. Про формальність такої роботи, особливо у питаннях забезпечення належних умов життя сільськогосподарських фахівців, свідчить те, що навіть у постанові II Пленуму Всеукраїнського комітету спілки у числі досягнень відзначалося лише про «деяке поліпшення» їхнього матеріально-побутового становища [7, 84-89]. Разом із тим, у тій же постанові зверталася увага і на недоліки роботи щодо обслуговування спеціалістів. Зокрема, наголошувалося на «недостатньо чутливому ставленні» окремих місцевих профспілкових органів до спеціалістів у частині їхніх культурних і матеріальних потреб, на недодержуванні деякими господарськими та земельними органами колективних договорів зі спеціалістами (при звільненні, прийомі та зміні місця роботи останніми), на неповній забезпеченості спеціалістів з матеріального та побутового аспектів, особливо тих, котрі перебували на утриманні державного і місцевого бюджетів, на відсутності законодавчого оформлення прав та обов'язків спеціалістів на виробництві тощо [7, 84].

Тобто складалася типова для останніх років непу ситуація: органи радянської влади та профспілки видавали один за одним декрети, постанови і рішення щодо покращення матеріально-побутових умов життя спеціалістів сільського господарства, а місцеві органи влади й осередки «громадських» організацій ігнорували їх або виконували за власним бажанням.

Тому матеріальне забезпечення майже усіх груп сільськогосподарської інтелігенції було незадовільним. Іще одним доказом цього була безперервна їхня боротьба за підвищення зарплатні, збільшення матеріально-технічного забезпечення, за надання соціальних гарантій, відпочинку, пенсій, пільг на здобуття освіти дітям, клопотання про облаштування житла, за інші соціально-економічні підвалини життя людини.

Часто результатом жвавого обговорення матеріально-побутових проблем життєдіяльності спеціалістів сільського господарства у фаховій періодиці, зокрема і в «Українському агрономі», ставали клопотання відповідних профспілок до вищих органів влади про покращення умов їх життя та праці. Втім, найчастіше радянська влада обирала тактику маневрування і відмов, перекладаючи справу на місцеві органи, котрі також не поспішали захищати інтереси так званого «прошарку». Тож не дивною була тенденція, коли чимала частина сільськогосподарської інтелігенції намагалася ухилитися від роботи на державній службі, поблизу радянських установ, а йшла на приватну роботу, яку досить часто надавали кооперативи (виразний приклад – відтік агрономів до кооперативних організацій, у яких заробітна плата була вищою).

Таким чином, проведений аналіз офіційних документів, опублікованих в останні роки непу в газеті «Український агроном», дає підстави стверджувати, що усі вони були спрямовані на захист інтересів лише тих спеціалістів сільського господарства, які були членами профспілок та активно співробітничали із радянською владою. Однак решта спеціалістів, переважно дорадянської формації, залишалися поза увагою держави. Підкреслимо, що місце сільськогосподарського інтелігента у структурі українського суспільства останніх років непу визначалося характером його стосунків із органами радянської влади та селянством, тоді як його професійна діяльність і кваліфікація відходила на другий план. Незважаючи на це, спеціаліст сільського господарства був достатньо авторитетною фігурою, іноді він уособлював єдину культурну силу українського села. Його соціальний статус визначався займаною посадою, а також моральним авторитетом серед селянства, рівнем правового захисту тощо.

Подальше дослідження порушеного питання можна проводити з таких аспектів, як вивчення реалізації задекларованих програм щодо матеріально-побутового забезпечення сільськогосподарських спеціалістів України у 20-і рр. ХХ ст., порівняння умов їхнього повсякденного життя із умовами інших груп інтелігенції.

Література

1. Олійник М.М. Становлення і діяльність профспілок в умовах розвитку приватного підприємництва в Україні (1921-1929 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. – Харків, 1997. – 241 с.; Цюмра Т.С. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 213 с.; Шарпатий В.Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР 1921 – першої половини 1930-х років. Історичний аспект. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 88 с. тощо.
2. Український агроном. – 1926. – Ч. 3.
3. Цюмра Т.С. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 213 с.
4. Український агроном. – 1927. – Ч. 4.
5. Український агроном. – 1927. – Ч. 12.
6. Див., напр.: Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.
7. Український агроном. – 1927. – Ч. 7-8.

Сергиенко Ю.Г. Защита материальных и правовых интересов специалистов сельского хозяйства Украины в официальных документах последних годов нэпа (на материалах газеты «Украинский агроном»).

Исследуется материальное положение специалистов сельского хозяйства Украины в последние годы нэпа. Выясняется степень защиты их материальных и правовых интересов в официальных отчетах и документах советской власти и подконтрольной ей организации.

Ключевые слова: *специалисты сельского хозяйства, материальные и правовые интересы, официальные документы, советская власть.*

Sergienko Yu.G. Protection of financial and legal interests of agriculture specialists of Ukraine in the official records of the last years of new economic policy (on materials of newspaper «The Ukrainian agriculturist»).

Financial position of specialists of agriculture of Ukraine during the last years of new economic policy is investigated. The degree of protection of their financial and legal interests in official reports and documents of soviet power and under control by it organization turns out.

Key words: *specialists of agriculture, financial and legal interests, official documents, soviet power.*

УДК 351.751.5-058.2372 «20-30»

Стоян Т.А.

СТАНОВЛЕННЯ ГОЛОВЛІТІВСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ 1920-х рр.

Досліджено основні етапи реорганізації державних органів політичної цензури 1920-х років в СРСР та УСРР. З'ясовано основні принципи, мету, завдання державних органів цензури, специфіку системи головлітівської цензури, зокрема її структурних підрозділів.

Ключові слова: *політична цензура, державні органи цензури, Головліт, Наркомос.*

Формування демократичних державних інститутів сучасної Української держави актуалізує вивчення історії людської цивілізації, яка була і залишається суперечливим пошуком оптимальної форми суспільної стабільності. Цей процес досить часто супроводжувався появою дозованих свобод, тобто контрольних цензурних органів, охороняючих політичні основи влади, її бюрократично-ієрархічну систему, підтверджуючи універсальний принцип їх функціонування: управління суспільством без цензурного нагляду явище абсолютно іманентне.

Науковим завданням цієї наукової розвідки є дослідити процес створення Головліту як системи державних органів цензури в радянській Україні, проаналізувати його структуру, функції, оперативну діяльність.

Висвітлюючи створення державних органів цензури, дослідники використовують зазвичай термін «головлітівська цензура». Він походить від аббревіатури Головліту, тобто Головного управління у справах літератури і видавництва, яке діяло при Народному комісаріаті освіти РСФРР, а також інших радянських республік. Його застосує російський дослідник радянської системи політичної цензури А.В. Блюм, виокремлюючи «головлітівську цензуру» серед інших видів і форм ідеологічного контролю за друкованим словом [1]. Головліт, як система державних органів цензури, яка мала адміністративно-територіальну та структурно-функціональну виконавську вертикаль, була не єдиною цензурною установою, але організаційно уніфікованою.

Історіографічний огляд літератури про формування і діяльність системи радянської цензури 1920-х рр. засвідчує недостатньо вичерпне висвітлення саме головлітівської цензури, її структури і функцій, яка розглядається загалом. Опубліковані збірники архівних документів з історії становлення політично-ідеологічної цензури в СРСР дозволяють розкрити її структуру та функції [2]. Документи і матеріали, упорядковані російськими істориками та архівістами, висвітлюють особливості розвитку Головліту РСФРР, хоча є інформація про Україну. Пізнавально-інформативна та наукова цінність архівних документів колосальна, позаяк вони заповнюють джерельні прогалини становлення головлітівської цензури в Україні. Ідеологічні та функціональні принципи радянської системи політичної цензури мали універсальний характер, відтак

вони безпосередньо стосувалися українського суспільства, його соціально-культурних і духовних основ.

Формування організаційної структури Головліту розпочалося 6 червня 1922 р. згідно постанови РНК РСФРР «Про організацію Головного комітету у справах друку», а 7 липня 1922 р. президія комісії Наркомосу РСФРР перейменувала його в Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт) [3], тобто розширила сферу впливу цензурного державного органу. Зазначу, що створення 29 серпня 1922 р. Головліту УСРР [4] відбувалося за зразком організаційної структури та функції Головліту РСФРР. Союзного чи єдиного централізованого органу політичної цензури не створили з двох принципово важливих обставин: по-перше, об'єднавчий процес формування унітарної радянської держави тоді ще не завершився, по-друге, Наркомоси належали до суто республіканських наркоматів, а централізоване управління діяльністю відповідних органів суперечило, на переконання російської дослідниці Т.М. Горяєвої, «... національній самостійності республік у питаннях культурного будівництва»[5, с.602]. Вона вважає, що організація Головліту у 1922 р. не була якісно новим поворотом стосовно культури, а передусім «логічним продовженням політики» державної влади тоталітарного типу на згортання «свободи слова і свободи думки». Наркомос РСФРР виник у 1918 р., а Наркомос УСРР у 1919 р., хоча повноцінно почав працювати з 1920 р., відтак вони мали структурні підрозділи з функціями ідеологічної цензури.

Структура Головліту та його штати були затверджені 11 липня 1922 р. офіційним розпорядженням Наркомосу РСФРР [5, с.8], які стали нормативною базою та зразком для організаційної розбудови органів головлітівської цензури в УСРР. Керівну ланку Головліту представляли – завідувач, його заступник та помічник, а функціональну – відділ іноземної літератури (заввідділом, секретар, зав. книжковим підвідділом та підвідділом періодичної преси, політредактори) та російської літератури (заввідділом, секретар, завпідвідділом періодичної, відомчої, приватної преси, політредактори). Адміністративно-контрольний відділ забезпечував внутрішню роботу структурного підрозділу Наркомосу, а контрольно-репертуарний комітет виявився функціонально специфічним органом політичної цензури, позаяк естрадний та кінорепертуар, використовуючи працю політредакторів.

Організаційна структура Наркомосу УСРР фактично дублювала Наркомос РСФРР, тобто мала Головне управління соціального виховання (Головсоцвих), Головне управління професійної освіти (Головпрофос), Головне управління політичної просвіти (Головполітпрос) та Центральне управління у справах друку (ЦУД). Офіційна назва українського державного органу політцензури, тобто Управління в справах літератури й видавництва при НКО УСРР [6], засвідчує статус звичайного структурного підрозділу республіканського наркомату. Протягом першої половини 1920-х рр. функції цензурного органу виконували ЦУД та Головполітпрос при НКО УСРР, а також Всеукраїнське кіно-фотоуправління (ВУФКУ). Особливими повноваженнями вирізнявся Головполітпрос, що виник на початку 1921 р., об'єднавши всю політико-просвітницьку та агітаційно-пропагандистську роботу республіки

«... обслуговування політичного та економічного будівництва України» [7]. Декрет про його створення з'явився у січні 1921 р., а Положення про Головний політико-просвітницький комітет УСРР 25 липня 1921 р. [8] Він займався ідеологічним наглядом за діяльністю культурно-освітніх установ, особливо відділ мистецтв, контролюючи розвиток театру, музики, літератури, образотворчих галузей [9]. Йому була підпорядкована діяльність ВУФКУ, а методологічний відділ визначав мету, завдання і стандарти політичної освіти дорослого населення. Від Головополітосвіти організаційно залежав і ЦУД, тому його керівник І. Кулик висловив 3 січня 1923 р. пропозицію стосовно «організаційної побудови управління за зразком Всеросійського Головліту», але за фінансової підтримки Наркомосу УСРР [10].

В Україні 1920-х рр. функції політичної цензури виконували Головополітосвіта, ЦУД, Управління у справах літератури і видавництв при Наркомосі УСРР, здійснюючи ідеологічний нагляд за відповідними галузями освіти, науки, культури. Так, ЦУД займався «цензурною роботою», тобто «боротьбою проти буржуазної та дрібнобуржуазної ідеології», застосовуючи два методи: зауваження авторові твору або видавництву; «репресивна міра» – заборона друкувати [11]. Література, яка виходила українською мовою поза СРСР, мала проходити через контроль ЦУДу. Головлітівська цензура була тоді складовою частиною радянської системи ідеологічної цензури, яка підпорядковувалася наркомату освіти, не маючи автономного статусу, а лише повноваження виконавчого органу.

Організаційно-структурно та функціонально система головлітівської цензури сформувалася протягом другої половини 1922 р., починаючи з 6 червня від ухвалення Раднаркомом РСФРР О.І. Риковим «Положення про Головліт», яким було виписано його основні права та функції. Головліт здійснював попередній перегляд усіх видань, які підлягали друку, формувал списки творів, заборонених до використання, а також забороняв випуск та поширення літератури, яка агітувала проти радянської влади, збурювала громадську думку, національний і релігійний фанатизм, здійснював нагляд за типографіями, очолював боротьбу з підпільними виданнями та їх поширенням. Література, яку заборонив використовувати Головліт, ставала також об'єктом політичного контролю з боку ГПУ. Від головлітівської цензури звільнялися видання Комінтерну, губкомів партії, Держвидаву, Головополітосвіти, Академії наук, але ця норма діяла до 1927 р. [12, с.32-33].

До жовтня 1922 р. Головліт РСФРР очолював М.Л. Мещеряков, а з 26 жовтня його начальником призначили П.І. Лебедева-Полянського. 29 листопада 1922 р. він розповсюдив інструкцію, у якій зазначалося, що нова економічна політика (неп) створила благодатну атмосферу для заяв у пресі «проти нас», тому «... Головліт, організований з ініціативи ЦК РКП, вважає, що досвід цензурного впливу висуває два основних шляхи цензурної політики: Перший – адміністративне і судове переслідування, яке проявляється у закритті видавництв або окремих видань, скорочення накладу, накладання штрафу і передання до суду відповідальних осіб. Другий – шлях вишуканого ідеологічного тиску, вплив на редакцію шляхом перемовин, призначення належних осіб, звільнення

найбільш небажаних» [12, с.35-36]. 2 грудня 1922 р. Лебедев-Полянський видав черговий документ, котрий мав назву «Права і функції Головліту та його місцевих органів». Вони, тобто центральний апарат та низова ланка, здійснювали «...усі види цензури (військову, політичну, ідеологічну)» [12, с.36]. Заборонялося друкувати статті, які мали ворожий Комуністичній партії та радянській владі характер, «через які здійснювалася ворожа нам ідеологія з основних питань (громадськості, релігії, економіки, в галузі мистецтва)», а також «компрометуючих Радянську владу і Компартію». Органи політконтролю ГПУ надавали Головліту технічну допомогу щодо нагляду за типографіями, книжковою торгівлею, ввозом та вивозом друкованих видань. Літературний підвідділ здійснював політичну і військову цензуру, складав списки заборонених книг, а адміністративно-інструкторський відділ виконував наглядову функцію за видавництвами, типографіями, книжковими магазинами, бібліотеками, реєстрував приватні, профспілкові, відомчі видавництва, з'ясовував персональний склад правлінь та редакцій, контактуючи з ГПУ. Для з'ясування «фізіономії кожного видавництва» Головліт пропонував їх постійну переєстрацію з метою виявлення можливого фінансування ними есерів чи меншовиків, а також «політично підозрілих» та «антирадянських журналістів і беллетристів» [12, с.37].

Український Головліт структурно вирізнявся від Головліту РСФРР, хоча обидва діяли в межах Наркомосу, представляли систему радянської політичної цензури. Відмінності стосувалися переважно суто організаційних питань. Якщо Головліт УСРР обмежувався штатом політредакторів та відділом мистецтв, які вивчали репертуар театрів та видовищ, то в РСФРР діяв Контрольно-репертуарний комітет, штат якого становив 20 осіб: голова, секретар, зав. контролем за літературним та естрадним репертуаром, зав. кінорефертуаром, політредактори. 9 лютого 1923 р. нарком юстиції РСФРР Д.І. Курський підписав інструкцію, про порядок здійснення контролю за репертуаром, якою заборонялася публічна демонстрація будь-яких видовищ без дозволу Головного комітету по контролю за репертуаром [12, с.39]. Така система політичного контролю діяла і в Україні, коли об'єктом «ідеологічно-літературної» обробки ставали твори українських дореволюційних письменників, які зазнали «грунтовної переробки» напередодні публічної сценічної реалізації [13].

Протягом другої половини 1920-х рр. спостерігалось розширення зон впливу головлітівської цензури, яка контролювала діяльність творчих спілок та інтелектуальної еліти суспільства. Аналітичні довідки Головліту у формі «Бюлетеня» надсилали членам політбюро, секретарям ЦК партії, особливо про стан еміграційної літератури. Зросла кількість чиновників Головліту, яких у серпні 1925 р. налічувалося 110 осіб, з них 14 політредакторів. Так, відділ російської літератури мав підрозділ приватної, художньої літератури та періодичної преси, іноземний відділ мав підрозділ регулювання, періодичної та неперіодичної літератури. Головрепертком, крім політредакторів, мав два підрозділи – кіно і театру. Начальником Головліту РСФРР був П.І. Лебедев-Полянський, а його помічників призначав нарком освіти, погодивши кандидатуру з уповноваженим Реввійськради та ОГПУ [14]. 7 вересня 1925 р.

Головліт надіслав місцевим органам цензури «Перелік відомостей, які становлять таємницю і не підлягають поширенню з метою охорони політико-економічних інтересів СРСР», у якому виокремлювалися наступні види інформації: статистичні дані про безпритульних і безробітних елементах, про контрреволюційні наскоки на урядові установи, факти про зіткнення органів влади з селянами на ґрунті податкових і фіскальних заходів, виконання трудовинності, про санітарний стан в'язниць, про меддопомогу в районах, охоплених неврожаєм, про кількість політичних злочинців, про партійний склад засуджених і виконання вироку про розстріли, про самогубства та психічні розлади на ґрунті безробіття і голоду. Заборонялося друкувати статті, нариси, оголошення, які стосувалися роботи органів попереднього і подальшого контролю [15, с.91].

Функціонування системи головлітівської цензури відбувалося під наглядом відділу преси ЦК РКП(б), позаяк усі «принципові питання» погоджувалися з партійними органами. Головліт щодня звітував про свою роботу, з'ясовував з ними «суперечливі принципи питання». 8 серпня 1926 р., заслухавши річний звіт, Колегія Наркомосу склала проект постанови для ЦК партії. Документи свідчать про ідеологічну залежність державного органу від політичної установи. Діяльність Головліту визнавалася такою, яка «... цілком відповідала партійним директивам», а також пропонувалося «...більше наблизити його до центральних партійних органів, поглибивши партійну інформацію Головліту, зобов'язав його, крім звичайних доповідей, давати огляди з ідеологічно-політичною характеристикою книжкового ринку загалом і окремих видів літератури та відновивши взаємне представництво в колегіях Відділу Преси і Головліту [16]. Пропонувалося переглянути основні інструкції Головліту, погодивши «... їх з вимогами поточного політичного моменту», передати йому право попереднього і подальшого перегляду літератури, яка належала іншим цензурним органам, право розгляду та затвердження конкретних видавничих планів, визначення видавничих схем. Колегія Наркомосу РСФРР, як зазначалося в проекті постанови, «...вважає, що директивне керівництво відділу преси повинно залишити Головліту необхідну самостійність щодо його поточної практичної роботи» [16, л.6]. Начальник Головліту Лебедев-Полянський інформував керівництво Наркомосу, тобто наркома освіти А.В. Луначарського, про розмежування функцій між Комітетом у справах друку та Головлітом: перший займався виключно господарсько-фінансовими питаннями, а другий – «політико-ідеологічного характеру». На середину 1920-х рр. Головліт почав контролювати і радіомовлення.

Доповідні записки про діяльність Головліту, які постійно надсилав до ЦК ВКП(б) Лебедев-Полянський, свідчили про розширення повноважень органів головлітівської цензури. Так, у лютому 1926 р., звітуючись перед парторганами, Лебедев-Полянський згадує інструкцію політбюро «Про заходи впливу на книжковий ринок», яка через Агітпроп ЦК ВКП(б) надійшла до Головліту і стала програмою його оперативної діяльності [17, с.100]. Саме у січні 1926 р. Головліт заборонив публікацію твору М. Булгакова «Собаче серце». Агітпроп рекомендував Головліту виховувати авторів, позаяк «цензура наша також

повинна мати педагогічний нахил» [17, с.100], тобто про встановлення самоцензури. Завданням Головліту було вилучення шкідливої політико-ідеологічної літератури, а також «усунення чужої комунізму ідеології» [17, с.114]. 27 березня 1927 р. Головліт видав циркуляр, яким заборонив друкувати інформацію про поганий урожай поточного року, про експорт хліба, про роботу та структуру ОГПУ, про Кремль, про існування різних видів цензури, про випадки самогубств, про місцеперебування членів уряду [17, с.118-119].

Для органів політичної цензури був характерний паралелізм їхніх функцій, особливо між структурними підрозділами самого Головліту – відділами та Головреперткомом. Повноваження цензора виконував також Головополітпрос, відтак виникла потреба функціонального розмежування. 15 грудня 1924 р. колегія Наркомосу РСФРР розглянула питання про підпорядкування Головреперткому Головополітосвіти позаяк перший на переконання заступника голови політосвіти В. Мещерякова, лише «... формально вважався під загальним керівництвом Головліту, а по суті це був зовсім самостійний апарат, який більше співпрацював з Головополітосвітою, ніж з Головлітом» [18, спр.191, л.1]. Лебедев-Полянський відреагував на цю пропозицію негативно, зазначивши факт розмови між керівництвом відділом преси ЦК РКП та А.В. Луначарським. 15 травня 1925 р. відбулося засідання спеціальної комісії, яка вирішила передати Головрепертком до Художнього відділу Головополітосвіти, хоча начальник Головліту заявив про свій протест і намагання звернутися до партійних органів.

Реорганізація Головреперткому відбувалася шляхом часткової зміни його структури та перегляду функцій. Головліт пропонував призначити своїх представників до Художньої ради з кіно при Головреперткомові. 4 травня 1926 р. Колегія Наркомосу розглянула питання про цензуру кінокартин та проголосувала за об'єднання подібних функцій у Художній раді Головополітосвіти, незважаючи на протест Луначарського, ліквідувавши кіносекцію Головреперткому. Попередній перегляд сценарію того чи іншого фільму був обов'язковим, але без візи Головліту та паспорту Головреперткому його не пропускали. Восени 1926 р. було переглянуто 361 сценарій, з них дозволено лише 43% [18, спр.191, л.20]. Художній відділ виконував художньо-ідеологічний нагляд за кіносправою, хоча В. Мещеряков вимагав його розпуску, залишивши за Головополітосвітою функції нагляду за прокатом картин і роботою кіномережі.

Суперечки тривали між Художнім відділом Головополітосвіти, театральною секцією Державної наукової ради Наркомосу та Головреперткомом щодо контрольних повноважень та цензурних функцій за репертуаром. 6 грудня 1926 р. В. Мещеряков інформував Наркомос про те, що поняття «репертуар» стосується не лише театру, а також кінорепертуару, тому просив остаточно вирішити проблему державного нагляду за підготовкою картин [18, спр.756, л.8]. 7 грудня 1926 р. президія колегії Наркомосу розглянула питання про ідеологічне забезпечення кіносправи, визнавши за Головреперткомом право контролю не лише за текстом, але і за сценічним оформленням кінотеатральних видови [18, спр.756, л.10]. Наркомос здійснював ідеологічне керівництво кіносправою через Головополітосвіту, яка ухвалювала художньо-виробничі плани кіноорганізацій,

заслуховувала звіти, контролювала кінопрокат. Художню раду у справах кіно було ліквідовано. 13 грудня 1926 р. колегія Наркомосу РСФРР залишила за Головополітосвітою лише функції ідеологічного керівництва прокатом кінокартин, а ідеологічний контроль за їх створенням здійснював Головрепертком. До його складу входив представник від Головліту, а загалом Головрепертком протягом 1923–1928 рр. розглядав драматичні, музичні та кінематографічні твори, здійснював контроль за радіомовленням.

Перманентна реорганізація структури і функцій центрального апарату Наркомосу РСФРР, яка відбувалася протягом 1920-х рр., не завершилася формуванням єдиного централізованого органу політичної цензури, хоча Головліт залишався основним її державним органом. На початку січня 1928 р. діяла науково-художня секція Державної наукової ради, яку очолював А.В. Луначарський, а її структуру становили – музикальна, літературна, театральна та комісія з образотворчого мистецтва. Функції цензора виконували також – Головополітосвіта на чолі з Н.К. Крупською, Головне управління науковими, музейними і науково-художніми закладами (Головнаука), яким керував М.Н. Лядов, Головне управління у справах художньої літератури і мистецтва (Головмистецтво) на чолі з О.І. Свидерським. Головмистецтво було засновано 13 квітня 1928 р. для здійснення ідеологічного та організаційного керівництва в галузі розвитку літератури і мистецтва, 25 травня була ліквідована науково-художня секція Державної наукової ради, а 16 червня 1928 р. розмежували функції між Головмистецтвом та Головнаукою[19]. Останню очолював відомий радянський історик М.М. Покровський.

26 січня 1928 р. колегія Наркомосу РСФРР затвердила новий склад Головреперткому на чолі з Ф.Ф. Раскольніковим [20]. 28 лютого 1928 р. він виклав основні принципи роботи цього впливового органу політичної цензури, схиляючись до централізації контролю за кіновиробництвом, до відбору кінокартин за ідеологічними ознаками. Саме Раскольніков заборонив постановку п'єс М. Булгакова («Зойкіна квартира», «Бег», «Дні Турбіних») в Театрі ім. Евг. Вахтангова [21,с.139-140]. Головрепертком був структурним підрозділом Головмистецтва, тобто займався ідеологічним наглядом за репертуаром. 19 липня 1929 р. постановою ВУЦВК і РНК РСФРР Головмистецтво було реорганізовано, а натомість створили Раду у справах мистецтва і літератури при Наркомосі, яку очолив Ф.Ф. Раскольніков [19, с.128-129]. Головрепертком залишався структурним підрозділом Ради, яка мала два сектори – художньо-ідеологічний та організаційно-господарський. Запроваджувалася посада інспектора за галузевим принципом: театру, кіно, цирку та естради, радіо, музики, образотворчого мистецтва. Діяв також інститут політредакторів.

Реформування Головліту стосувалося головним чином оптимізації його структури та розмежування функцій. На початку жовтня 1929 р. він мав сім штатних підрозділів, з них три (російський, воєнно-економічний та іноземний відділи) здійснювали функції політико-ідеологічного контролю. Начальником Головліту залишався П.І. Лебедев-Полянський, а його заступником А.С. Самохвалов, котрий у 1922–1923 рр. очолював Головополітосвіту Наркомосу УСРР [10, спр.993, арк.16].

Отже, дослідивши основні етапи реорганізації державних органів політичної цензури 1920-х рр. в СРСР, необхідно виокремити специфічну систему головлітівської цензури, яку становили структурні підрозділи Наркомосу РСФРР та УСРР. Термін «головлітівська цензура» набув категоріального статусу в історіографії. Центральний апарат Головліту змінювався згідно штатного реформування самого Наркомосу, а його місцеві органи залежали також від адміністративно-територіального поділу республік. Основним періодом організаційно-функціонального становлення системи головлітівської цензури були 1922–1928 рр., упродовж яких вона залишалася в рамках Наркомосу, розподіляючи повноваження між галузевими установами – Головополітосвітою, Головнаукою, Головреперткомом. Розмежування функцій тривало до кінця 1920-х рр., зумовлене не лише структурним реформуванням Наркомосу, а також політико-ідеологічним обґрунтуванням радянської системи цензури.

Ініціатором становлення системи політичної цензури були партійні органи – передусім відділ преси ЦК ВКП(б). Вони вирішували принципи, мету і завдання державних форм цензури, у тому числі і політичного контролю по лінії ОГПУ. Взаємодія радянських та партійних органів цензури лише поглиблювала її тоталітарність, хоча перша ідеологічно залежала від вищого політичного правління країною. Партійні структури забезпечували загальне ідеологічне керівництво головлітівською цензурою.

Централізація системи політичної цензури в рамках окремого наркомату, навіть на території РСФРР, яка у декілька раз перевищувала територію УСРР, виявилася обмеженою структурою Наркомосу, відтак спостерігалася концентрація цензурних органів, поступова модернізація їхніх функцій та завдань, які залежали від генеральної лінії партії. Єдиної централізованої системи політичної цензури в СРСР тоді не створили, тому що республіканські наркомати освіти мали самодіяльний статус, але політбюро ЦК ВКП(б) здійснювало через КП(б)У загальне ідеологічне керівництво культурно-освітнім і суспільно-політичним життям, посилюючи карально-репресивні функції Головліту. Література, театр, кіно, музика, образотворче мистецтво перебували під пильним ідеологічним наглядом інспекторів та політредакторів – головлітівських цензорів, без візи-дозволу яких жоден твір не міг з'явитися.

Радянська система політичної цензури мала легальну організаційну структуру, але її функції, оперативна діяльність не підлягала оголошенню, хоча окремі фрагменти з'являлися в пресі.

Література

1. Блюм А.В. Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929–1953. – С.-Петербург: Академический проект, 2000. – 312 с.
2. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы /Сост. А.В. Блюм. – М.: РОССПЭН, 2004. – XXII, 576 с.; Кремлевский кинотеатр. 1928–1953: Документы. – М.: РОССПЭН, 2005. – 1120 с.; Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б)–ВКП(б), ВЧК–ОГПУ–НКВД о культурной политике. 1917–1953 / Под ред. акад. Я.Н. Яковлева; сост. А. Артизов, О. Наумов. – М.: МФД, 2002. – 872 с.; Большая цензура: Писатели и журналисты в стране Советов. 1917–1956 / Под общ. ред. акад. Я.Н. Яковлева; сост. Л.В. Максименков. – М.: МФД: Материк, 2005. – 752 с.; И.В. Сталин. Историческая идеология в СССР в 1920–1950-е

годы: Переписка с историками, статьи и заметки по истории, стенограммы выступлений. Сборник документов и материалов. Часть 1. 1920–1930-е годы / Сост. М.В. Зеленов. – СПб.: Наука-Питер, 2006. – 496 с.; Институты управления культурой в период становления 1917–1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления: Схемы. – М.: РОССПЭН, 2004. – 312 с.; История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М.: РОССПЭН, 1997. – 627 с.

3. Институты управления культурой в период становления 1917–1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления: Схемы. – М.: РОССПЭН, 2004. – 312 с.

4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 5. – Ст. 563.

5. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М.: РОССПЭН, 1997. – С. 602.

6. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ України). – 1927. – № 1. – Арт. 3.

7. Гринько Гр. Очерк истории и системы политпросвета // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 14

8. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Опис 20. – Справа 632. – Арк. 49–51.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Опис 3. – Справа 58. – Арк. 12.

10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Опис 3. – Справа 12. – Арк. 93.

11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Опис 4. – Справа 26. – Арк. 30–32.

12. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы / Сост. А.В. Блюм. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 32–33.

13. ЦДАВО України. – Ф. 177. – Опис 1. – Справа 397. – Арк. 15–16.

14. Институты управления культурой в период становления 1917–1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления: Схемы. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 122.

15. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы / Сост. А.В. Блюм. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 91.

16. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. 2306. – Опис 69. – Справа 514. – Л. 3.

17. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы / Сост. А.В. Блюм. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 100.

18. ГАРФ. – Ф. 2306. – Опис 69. – Справа 191. – Л. 1.

19. Институты управления культурой в период становления 1917–1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления: Схемы. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 124–125.

20. Раскольников (Льїн) Ф.Ф. (1892–1939) – радянський повпред в Афганістані, Естонії, Данії, Болгарії. У квітні 1938 р. залишився за кордоном, уникаючи сталінських репресій. 17 серпня надіслав «Відкритий лист» Сталіну, звинуватив його в репресіях.

21. Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы / Сост. А.В. Блюм. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 139–140.

Стоян Т.А. Становление главлитовской цензуры в Украине 1920-х гг.

Исследованы основные этапы реорганизации государственных органов политической цензуры 1920-х годов в СССР и УССР. Выяснены основные принципы, цель, задачи государственных органов цензуры, специфика системы главлитовской цензуры, в частности её структурных подразделений.

Ключевые слова: политическая цензура, государственные органы цензуры, Главлит, Наркомос.

Stoyan T.A. Golovlit censorship first steps in Ukraine of the 1920th.

The basic stages of reorganization of public organs of political censorship of 1920th in the USSR and Ukraine were investigated. Basic principles were found out, purpose, tasks of public organs of censorship, specificity of the golovlit censorship system, its structural subdivisions in particular.

Key words: *political censorship, public institutions of censorship, Golovlit, Narkomos.*

ББК 66.2 (4 Укр)

Тодоров І.Я., Вейс Е.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В 2009 РОЦІ

У статті розглянуті основні тенденції та напрями зовнішньої політики України протягом 2009 року, доведено пріоритетність її європейського та євроатлантичного вектору.

Ключові слова: *зовнішня політика, Україна, 2009 рік.*

Зовнішня політика України протягом всього 2009 року залишалася заручницею кризових внутрішньополітичних процесів. Політична боротьба в умовах передвиборчої президентської кампанії кардинально ускладнювала здійснення стабільної та ефективної зовнішньої політики, ослаблювала позиції країни на ключових напрямках. Протягом понад 7 місяців зовнішньополітичне відомство залишалося без легітимного чільника. Відстежувалося принаймні три центра формування зовнішньополітичних рішень: крім МЗС в якості таких виступали Головне управління зовнішньої політики Секретаріату Президента та Бюро з європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України.

Сучасна українська зовнішня політика залишається привертає увагу дослідників. Проте поточний аналіз подій останніх років майже відсутній [1].

Метою запропонованої статті є огляд зовнішньополітичних кроків України протягом 2009 року. Здійснення означеної мети обумовили виконання наступних завдань:

- розгляд впливу внутрішніх чинників на зовнішню політику;
- окреслення основних напрямів зовнішньої політики;
- доведення збереження пріоритетності європейського та євроатлантичного вектору зовнішньої політики.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася за допомогою передусім офіційних документів [2]. В статті використані результати опитувань експертів, проведених Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України - ЦМКЗПУ (керівник професор О.Потехін) за традиційною методикою серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої та безпекової політики України та прийняття політичних рішень (працівники органів державної влади й державних аналітичних структур, військова еліта, фахівці неурядових організацій, журналісти).

Відносини з Європейським Союзом. Позитивні результати спостерігалися у ході переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Завершено на рівні делегацій підготовку майже всіх розділів, включно з 31 секторальним сегментом. Проте далі успішне проведення цих переговорів, зокрема,

стосовно створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, залишалося найбільш актуальним питанням у відносинах між Україною та ЄС. Було укладено Угоду про стратегічне співробітництво між Україною та Європолом. Наприкінці року Україна приєдналася до Європейського енергетичного співтовариства. Створено правові передумови для початку нового етапу співробітництва між Україною та ЄС на основі принципів політичної асоціації та економічної інтеграції. Виникла потреба в активізації заходів для досягнення Україною відповідності критеріям членства в ЄС, зокрема, в частині адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Українською стороною започатковано роботу стосовно організації виконання та моніторингу Порядку денного асоціації Україна — ЄС, який політично схвалений сторонами 16 червня на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. В листопаді Порядок денний асоціації був остаточно схвалено Радою Міністрів ЄС [3].

Продовжувалося становлення ініціативи “Східне партнерство”. При цьому пріоритетним напрямом для української сторони залишався розвиток двостороннього виміру цієї ініціативи, а саме програм Комплексної інституційної розбудови та Регіонального розвитку. Започатковано Східноєвропейське партнерство з питань навколо лишнього середовища та енергозбереження. Серед чинників, що найбільше перешкоджали реалізації євроінтеграційних прагнень України, першість продовжує утримувати нездатність лідерів держави визначати та втілювати на практиці стратегічні пріоритети (66%). Друге місце поділили між собою корупція та організована злочинність, вплив російського чинника та повільні економічні реформи (42%). Можна сміливо зробити висновок про перенесення відповідальності за перешкоджання європейській інтеграції України з об’єктивних чинників на суто суб’єктивні, пов’язані з вадами сучасної української влади.

Отже, європейська інтеграція залишалася ключовим пріоритетом, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу у майбутньому.

Відносини з НАТО. Під час квітневого саміту НАТО 2009 р. були підтвержені всі елементи рішень щодо України, прийняті главами держав та урядів країн-членів НАТО в Бухаресті. Відзначено, що Україна досягла прогресу, проте ще залишилося багато роботи, яку необхідно зробити. Тому прийнято рішення надавати й надалі допомогу Україні у впровадженні необхідних реформ на шляху членства в НАТО. Практика довела, що вчасно розробити і прийняти Річну національну програму не вдалося. Саме тому Указом Президента України від 2 березня 2009 року був запроваджений черговий, вже сьомий річний Цільовий план у рамках Плану дій Україна – НАТО. Нарешті, тільки у другій половині року 7 серпня було видано Указ Президента “Про затвердження Річної національної програми на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору”. Варто зазначити, що в назві документу йдеться саме членство в Альянсі. На відміну від минулорічних протистоянь стосовно ПДЧ прийняття

РНП пройшло майже непоміченим. Так само, без зайвого галасу розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 р. затверджено план заходів щодо виконання у поточному році Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. Зазначений план заходів надав можливість розпочати практичну реалізацію Річної національної програми, яка має на меті активізацію співробітництва України з НАТО у політичній, економічній, військовій, безпековій, правовій та інших сферах із залученням експертних та інших можливостей держав — членів Північноатлантичного Альянсу[4]. Втім, 2009 року тема Альянсу певною мірою була вже не такою болючою в українському дискурсі. Співпраця з НАТО з метою набуття членства все більше переходила в практичну площину. До речі, презентація проекту Річної національної програми на 2010 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору, що відбулася на початку грудня 2009 р. довела зацікавленість наших партнерів саме в реальній практичній повсякденній роботі, не в гучних заявах щодо негайного приєднання до Альянсу.

Учасники грудневого засідання Комісії Україна-НАТО на рівні глав зовнішньополітичних відомств всебічно обговорили виконання Річної національної програми України на 2009 рік. В цілому позитивно оцінивши досягнуті результати в новому форматі продовження реформ, союзники підтвердили готовність нарощувати темпи та якість відповідної роботи у наступні роки. Міністр закордонних справ України П.Порошенко наголосив на прагненні нашої держави продовжувати трансформації у рамках виконання РНП, спрямовані на досягнення високих стандартів функціонування держави та суспільства, існуючих у країнах-членах НАТО, підвищення добробуту, рівня життя та безпеки українського населення. Учасники засідання привітали активну взаємодію України з НАТО у підтриманні міжнародного миру і безпеки та підтвердили готовність до розширення практичного співробітництва у різних сферах, у тому числі реагування на надзвичайні ситуації, науки і техніки, екології, кібер-захисту, боротьби з корупцією. П.Порошенко подякував Міжнародному секретаріату НАТО, країнам-членам Альянсу за надану ними суттєву допомогу у подоланні епідемії грипу в нашій державі. В ході засідання окрема увага була також зосереджена на питанні підготовки нової Стратегічної концепції НАТО. Представники країн-членів Альянсу позитивно оцінили прагнення нашої держави зробити свій внесок у процес розробки цього ключового документа і окреслені українською стороною підходи[5].

Україна залишалася єдиною країною партнером НАТО, яка брала участь в практично всіх операціях і місіях під проводом Північноатлантичного Альянсу. Зокрема, в Багатонаціональних силах в Косово, тренувальній місії в Іраку, Міжнародних силах сприянні безпеці в Афганістані, Операції «Активні зусилля» у Середземному морі. РНБОУ було ухвалено рішення щодо збільшення втричі українського миротворчого персоналу в Афганістані.

Експерти продовжують вважати підготовку до членства в НАТО основним пріоритетом співробітництва з Альянсом. Визначаючи, який статус найбільш

відповідає національним інтересам України, експерти надають перевагу вступу до НАТО – 78%. З них 70% вважають, що Україні варто вступати до Альянсу незалежно від інших країн, і 8% виступають прихильниками вступу разом із деякими країнами СНД. Жоден з опитаних не висловився за позаблоковий статус України як найпріоритетніший.

Окремі експерти вважають цілком можливим поєднання нейтралітету та активної участі у системі колективної безпеки ЄС. Також пропонується т.зв. «умовний нейтралітет» через укладення угоди з НАТО і ОДКБ. Визначаючи найбільш пріоритетні напрямки співробітництва, першість, як і минулого року, утримує такий актуальний для України аспект, як надання додаткових гарантій безпеки Україні (54%). На друге місце вийшла пряма допомога у здійсненні військової реформи (40%). На третьому та четвертому місцях відповідно опинилися необхідність створення передумов вступу України до НАТО найближчим часом та створення таких передумов у перспективі.

Отже, євроатлантична політика країни намагалася сприяти зміцненню статусу України як держави, яка втілює ініціативну, зважену й результативну зовнішню політику. Проте, перманентні внутрішньополітичні суперечки завадили повною мірою все реалізувати.

Динаміка зовнішніх впливів на політичні процеси в Україні. Традиційно незмінною залишається трійка зарубіжних акторів – лідерів зовнішнього впливу на прийняття політичних рішень в Україні (Рис. 1). Як і минулого року, експерти вважають, що найбільший вплив на процес прийняття рішень в Україні продовжує здійснювати Російська Федерація (96%, у грудні 2008 – 90,4%). Відносини з Росією Україна намагалася будувати з позиції послідовного відстоювання власних національних інтересів, звиряючи їх з головним зовнішньополітичним пріоритетом – інтеграцією до європейських і євроатлантичних структур. Серпнєве звернення Медведєва до Ющенка мало чогось досягти в Росії, але, очевидно, що в Україні ним не досягнуто нічого. Основний інтерес Росії не змінився і не зміниться. Він полягає у встановленні власної головної ролі щодо геополітичної і гео економічної орієнтації України.

Сполучені Штати Америки суттєво втратили, на думку українських експертів, рівень впливу на прийняття рішень в Україні і перемістилися на третю сходинку (40%, у грудні 2008 – 74,1%). Друге місце в переліку зарубіжних партнерів, що мають істотний вплив на Україну (60%, у грудні 2008 – 46,3%). Північноатлантичний альянс у грудні 2009 року взагалі не розглядався експертами як «гуру» - жоден з опитаних не назвав НАТО серед зовнішніх партнерів, що впливали на прийняття рішень в Україні (0%, у грудні 2008 - 9,2%).

Світова економічна криза не лише виявила найбільш вразливі складові української економіки, але й показала, наскільки неконкурентоздатною на світових ринках і залежною від зовнішніх чинників є Україна. Експертне середовище відзначило таку залежність у суттєвому зростанні показників МВФ та транснаціональних корпорацій. Україна отримала від МВФ в рамках програми «стенд-бай» три транші загальним обсягом 10,6 млрд. дол. Більш аніж удвічі зріс рейтинг Міжнародного валютного фонду, що вочевидь пов'язано з

активною підтримкою МВФ України протягом 2009 року. Якщо у 2008 році 22,2% експертів відзначали вплив МВФ на прийняття рішень в Україні, то у грудні 2009 року майже половина опитаних віддали за нього свій голос (48%). Так само вдвічі зріс показник транснаціональних корпорацій (18%, у грудні 2008 – 9,2%).

На графіку подано експертні оцінки, отримані у грудні 2008 року та у грудні 2009 року.

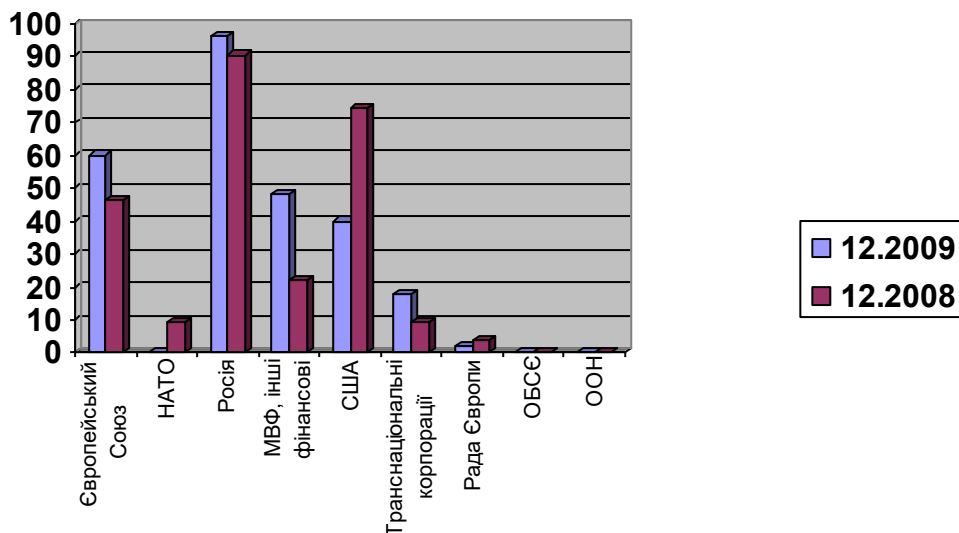

Рис. *Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні*

Погляди експертів на те, які зовнішньополітичні партнери України є пріоритетними для неї, залишаються незмінними. Як і рік тому, лідерська четвірка не змінила свого складу – ЄС, НАТО, США та Росія зберігають свої позиції. Інші країни, організації та інституції традиційно мають значно менший рівень підтримки експертів.

Відповідаючи на питання про найбільш успішний розвиток відносин України із зовнішньополітичними гравцями, експерти стабільно визначають кращим партнером України сусідню Польщу. На другу позицію вийшла Білорусь, яка ситуативно з'являлася в рейтингу. Несподівано високий результат Білорусі (42%) напевно пов'язаний з певною активізацією українсько-білоруських відносин в 2009 році, візитом президента сусідньої країни, деякою спільністю проблем обох держав у східному напрямку (тобто, у взаєминах з Росією), а також можливостями України у сфері адвокації Білорусі в європейських структурах, зокрема, у Раді Європи. Третє місце посів Європейський Союз (36%), що вочевидь є наслідком активізації відносин Україна-ЄС одночасно по кількох напрямках. США посунулися на четверте місце. Така позиція стала результатом сприйняття політики США стосовно України, зокрема, переформатування відносин між Сполученими Штатами та Росією. Хоча почалося втілення положень Хартії про стратегічне партнерство, зокрема започатковано діяльність україно-американської Комісії зі стратегічного партнерства. Традиційно зразковий характер відносин між Україною та Канадою в 2009 році був закріплений підписанням дорожньої

карти двостороннього співробітництва. Водночас активізацію в країнах Азії, Африки та Латинської Америки експерти усе частіше називають пріоритетом у зовнішньополітичному та зовнішньоекономічному вимірі. Відсутність успіхів нашої держави на зовнішньополітичній арені констатував кожен п'ятий (20%).

Загрози. Протягом 2009 року оцінки експертів майже не змінилися щодо актуальних для України загроз. Як існуючі на цей історичний момент, експерти називають погіршення іміджу України, економічний занепад, перетворення України на буферну зону, надзвичайно низький рівень ефективності силових структур і нездатність протидіяти існуючим та потенційним загрозам, зростання рівня бідності населення і конфліктогенність майнового розшарування в суспільстві, руйнування системи суспільних цінностей.

Експерти констатували також збільшення регіональних відмінностей щодо українського зовнішньополітичного курсу, що виглядає логічним в умовах розгортання перевиборчої кампанії.

Варто зазначити, що експерти попри усі прояви політичної кризи зі стриманим оптимізмом дивляться на можливість подолання стагнації військово-промислового комплексу та встановлення ефективної системи цивільного контролю за діяльністю збройних сил

Водночас, експертний погляд не дивлячись на гучні заяви МЗС, дуже стримано ставиться до перспектив дійових гарантій національній безпеці на підставі Будапештського меморандуму 1994 р.

Тривало активне співробітництво України з міжнародними організаціями. Зокрема, українська делегація на чолі з Президентом України В. Ющенком у вересні взяла участь у роботі 64-ї сесії Генеральної асамблеї ООН. Забезпечено обрання України до складу Економічної та Соціальної ради ООН та Комісії ООН з міжнародного торговельного права.

Розширювалася сфера залучення українських миротворців до операцій та місій з підтримання миру під егідою ООН. 11 вересня Президент України видав Указ “Про направлення миротворчого персоналу для участі України у Силах Організації Об’єднаних Націй з підтримання миру на Кіпрі”. Всього протягом року 386 українських військовослужбовців та правоохоронців взяли участь в 7 миротворчих операціях ООН. 9 вересня Україна приєдналася до резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо становища внутрішньо переміщених осіб та біженців з Абхазії та Південної Осетії (Грузія).

Перший заступник Міністра закордонних справ В. Хандогій взяв участь у неформальній міністерській зустрічі ОБСЄ з проблематики майбутньої архітектури європейської безпеки (27-28 червня, м. Корфу, Греція). Україна подала офіційну заявку на головування в ОБСЄ в 2013 році. На виконання Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі щодо проекту ОБСЄ — Україна стосовно утилізації запасів меланжу (компонента рідкого ракетного палива) 16 вересня у м. Києві підписано контракт між Міноборони та ОБСЄ на утилізацію 3 168 тонн меланжу.

21-23 жовтня в Україні проведено п'яту сесію форуму Ради Європи “За майбутнє демократії” на тему “Виборчі системи: зміцнення демократії у XXI

столітті”. Почалася підготовка до головування України в Комітеті Міністрів Ради Європи, яке планується в травні-листопаді 2011 року.

Продовжувалась робота України в Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ. 26 лютого у Києві у рамках 9-го засідання Ради міністрів закордонних справ держав — членів цієї організації відбулись заходи з інавгурації Секретаріату ГУАМ, що стало яскравим свідченням успішного перетворення даного міждержавного об'єднання в повноцінну міжнародну організацію. Крім міністрів закордонних справ ГУАМ, в урочистій церемонії взяли участь представники держав — партнерів цієї організації: США, Польщі, Японії, Чехії.

Триває участь України в діяльності Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Впродовж вірменського головування в ОЧЕС (листопад 2008 р. — квітень 2009 р.) та у ході поточного головування Азербайджану в цій організації галузеві міністерства і відомства України діяли згідно з планами, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Найбільш активно розвивалася співпраця України в рамках реалізації регіональних транспортних проектів з будівництва Чорноморської окружної автомагістралі та з розвитку Чорноморських морських шляхів.

Здійснювались заходи із зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні. 3-23 квітня та 2-27 серпня відбулись чергові активації Чорноморської групи військово-морського співробітництва (BLACKSEAFOR) під командуванням представника Військово-Морських Сил Збройних Сил України, в яких брав участь корабель Військово-Морських Сил Збройних Сил України “Славутич”. 8—9 вересня проведено щорічне військово-морське навчання “Довіра-2009” в рамках імплементації Документа про заходи зміцнення довіри та безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі [6].

Висновки. Таким чином, попри певні досягнення зовнішньополітична діяльність протягом 2009 р. не спромоглася суттєво поліпшити сприйняття України в світі. Втім, це було наслідком передусім перманентної нестабільності в гілках української влади. Водночас, Україна на зовнішній арені намагалася позиціонувати себе як носія демократичних ідей та рушійної сили в утвердженні й поширенні європейських цінностей в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні. Європейське та євроатлантичне покликання переходило в площину практичних дій. Проте експерти вказали на збереження непрозорого характеру ухвалення державних рішень в цій сфері. Серед основних ризиків для української зовнішньої політики були відсутність координації зовнішньої політики держави; низький економічний коефіцієнт корисної дії зовнішньополітичної діяльності, неефективний дипломатичний менеджмент; відсутність адекватної реакції на нові виклики та можливості для України, що виникають у зв'язку із геополітичними та геоекономічними змінами. Залишалася проблемою досягнення взаємодоповнюваності зовнішньої та внутрішньої політики держави для ефективної реалізації стратегічних цілей державної політики в цілому. Не вдалося досягти суспільного консенсусу щодо політики європейської та євроатлантичної інтеграції.

Підсумовуючи, треба зазначити, що зовнішньополітичний курс України залишався, в цілому, незмінним і незворотним. Започаткований діалог влади й суспільства щодо зовнішньополітичних питань був складовою демократичних перетворень в Україні. Відстежується тенденція початку якісних змін, що відбуваються у сприйнятті нашої держави міжнародною спільнотою і сприяють подальшому її зміцненню як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Література

1 Зовнішня політика України: здобутки і проблеми / Режало В.А., Шахов В.А. – К.: Знання, 2007 – 23 с.; Потехін О.В., Тодоров І.Я. Основні тенденції зовнішньої політики України у 2007 році // Зовнішня політика України – 2007: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М.Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2008. – С. 33-54; Тодоров І.Я. Українська зовнішня політика Україна в 2007 році // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецький державний інститут штучного інтелекту. – 2008. - № 2. - С. 276-284 та інш.

2 Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>; Інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>; Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua> та інш.

3 Новини Міністерства закордонних справ України. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.

4 Новини Кабінету Міністрів України. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>.

5 Новини НАТО Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. - Режим доступу: <http://www.nato.int>.

6 Новини Міністерства закордонних справ України. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>

Тодоров І.Я., Вейс Э. Основные тенденции внешней политики Украины в 2009 году.

В статье рассмотрены основные направления внешней политики Украины, доказана приоритетность ее европейского и евроатлантического вектора.

Ключевые слова: *внешняя политика, Украина, 2009 год.*

Todorov I.Ya., Vejs E. Main trends of foreign policy of Ukraine at the 2009 year.

The paper is devoted defines its main directions, proves the priority of the European and Euro Atlantic vector of this country's foreign policy of Ukraine.

Key words: *foreign policy, Ukraine, 2009 year.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алейников Іван Михайлович – студент IV курсу юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бельдюгін Віталій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бочаров Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, докторант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Бублик Ольга Іванівна – аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вейс Едвард – бакалавр кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Власов Володимир Іванович – д.е.н., д.с.-г.н., професор, гол. наук. співробітник Національного наукового центру „ІАЕ” НААНУ.

Виноградов Андрій Вадимович – аспірант кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Данільєва Юлія Геннадіївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Денисова Наталія Сергіївна, аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Д’яконіхін Андрій Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Замікула Микола Олександрович - аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Занік Ярослав Михайлович – старший викладач кафедри політології Львівської комерційної академії.

Крапівін Олександр Васильович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Майстренко Ігор Володимирович – аспірант кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Махінко А.І. - аспірантка кафедри історії України Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Мезеря Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Пенькова Наталія Сергіївна – здобувач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сергієнко Юрій Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стоян Т.А. – професор кафедри історії та філософії історії НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

ОГОЛОШЕННЯ

Редколегія наукового збірника „Історичні записки” – фахового видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (постанова президії ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7) запрошує науковців надсилати свої статті.

Приймаються наукові статті, які мають такі *необхідні елементи* (Бюл. ВАК № 1, 2003): висвітлення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями (5-10 речень); аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор (до 0,75 сторінки); виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей та завдань статті (до 0,5 сторінки); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження; перспективи подальших розвідок у даному напрямку (2-3 проблеми).

Матеріали для публікації (обсяг в межах 0,5-0,75 д.а.) подаються на диску в текстовому редакторі MS Word for Windows 1997-2003 в редакторі Word разом із одним надрукованим примірником на аркушах формату А 4.

Вимоги до електронного варіанта тексту. Текст статті складається з таких елементів у такій послідовності: шифр ББК (вирівнювання тексту по ширині); прізвище та ініціали автора (шрифт напівжирний, розміщується справа); назва статті (шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру); через рядок **коротке** резюме мовою основного тексту статті та ключові слова; через рядок текст статті (посилання у тексті супроводжуються цифрами у квадратних дужках із позначенням номера цитованого видання у списку літератури, а потім через кому подаються сторінки, наприклад: [1, 34]); через рядок список літератури, оформлений згідно із новими вимогами ВАК України, під заголовком **Література (ніяких інших слів!)**; через рядок **прізвище, ім'я, по-батькові, назва статті, короткі (1-2 речення) резюме та ключові слова українською, російською та англійською мовами.**

Усі поля 20 мм; шрифт Times New Roman; кегель 14; інтервал 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки і таблиці оформлюються згідно із ДСТУ.

Щодо символів. У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також у них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням *прізвища, ім'я, по батькові* (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. **Відомості подаються повністю**, без скорочень, одним реченням, через кому, в одному файлі зі статтею.

УВАГА: текст статті, резюме, відомості про автора, адреса становлять єдиний електронний файл, який має назву згідно із прізвищем автора!

Зразок оформлення структурних елементів статті
УДК 625.1 (09)

Білик А.Ю.

**ІНЖЕНЕР О.В. ЛІВЕРОВСЬКИЙ – ТАЛАНОВИТИЙ
ОРГАНІЗАТОР ЗАЛІЗНИЧНОГО БУДІВНИЦТВА**

Висвітлюється внесок О.В.Ліверовського у будівництво залізниць Російської імперії.

Ключові слова: *О.В. Ліверовський, будівництво, залізниця, Російська імперія.*

Особливістю розвитку залізничного транспорту в Російській імперії та зокрема в Україні на межі ХІХ-ХХ століть було не тільки підведення підсумків, переосмислення накопичених знань, але й формування окремих прикладних наук. **(текст статті)**

Література

1. Жинкин Г.Н. Профессор А.В. Ливеровский / Г.Н. Жинкин // Транспортное строительство. – 1869. - №2.
2. Ливеровский А.В. 50 лет работы на железнодорожном транспорте // А.В. Ливеровский. – Хабаровск, 1999. – С. 52.
3. ...

Билык А.Ю. Инженер А.В.Ливеровский – талантливый организатор железнодорожного строительства.

Освещается вклад А.В.Ливеровского в строительство железных дорог Российской империи.

Ключевые слова: *А.В. Ливеровский, строительство, железные дороги, Российская империя.*

Bilyk A.Yu. Engineer A.V.Liverovskiy is a talented organizer of railway building.

Lights up the deposit of A.V. Liverovskogo at building of railways of the Russian empire.

Key words: *A.V. Liverovskiy, building, railways, Russian empire.*

Білик Анатолій Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету.

Адреса: вул. О.Кошового, 13/4, м. Запоріжжя, 91034; 050-562-69-32; bil@lg.ua

Повідомляємо, що збірники друкуються на комерційній основі за рахунок авторів. Доктори наук, які є одноосібними авторами, друкуються у збірнику безкоштовно.

Статті подавати за адресою: 91034, м. Луганськ, вул. Ватутіна, 1, корпус 8, кафедра всесвітньої історії; e-mail: mihayluk@snu.edu.ua

Контактні телефони: 8(0642) 33-02-37

8(066) 238-25-80

8(066) 620-24-12

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція матеріали не рецензує і не повертає. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні або такі, що не відповідають поданим вище вимогам, матеріали без пояснення причин.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

У разі передруку посилання на «Історичні записки: Збірник наукових праць» **обов'язкове.**

Збірник регулярно розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України.

ЗМІСТ

СТАТТІ

Алейников І.М.	ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ЯК ЕТАПНА ПОДІЯ НА ШЛЯХУ ТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	3
Бельдюгін В.А.	ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ (БРАТСТВА): ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	6
Бережна М.С.	СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ МЕРЕЖНИХ ВОЄН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	13
Бочаров С.В.	ЄВРОПЕЙСЬКА УГОДА ПРО АСОЦІАТИВНЕ ЧЛЕНСТВО ПОЛЬЩІ В ЄЕС ЯК КРОК ДО ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	19
Бублик О.І.	ФОРМУВАННЯ ОПОЗИЦІЙНИХ НАСТРОЇВ ВІРУЮЧИХ УКРАЇНИ ДО АТЕЇСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У 20-30 РР. ХХ СТ.	29
Виноградов А.В.	УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ГУМАНІТАРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.)	34
Власов В.І.	РИМСЬКИЙ КЛУБ	40
Данільєва Ю.Г.	НАРОДНА ЕТИКА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ СЕЛЯН РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20 – 30-і РОКИ ХХ СТ.	44
Д'яконіхін А.В.	СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РОКИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)	48
Замікула М.О.	ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗБУДОВУ ЗБРОЙНИХ СИЛ КРАЇН БАЛТІЇ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ	56
Занік Я.М., Мезеря О.А.	ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ТРАНСФОРМАЦІЇ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (друга половина ХІХ ст. – 1914 р.)	60
Крапівін О.В., Денисова Н.С.	ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ У НОВОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.	67
Майстренко І.В.	СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ЩОДО ПОЛЯКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20-30-і рр. ХХ ст.	74
Махінько А.І.	ІННОВАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	80
Пенькова Н.С.	ФАКТОРИ РУЙНУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В МОДЕЛІ ПОВСЯКДЕННОГО ІСНУВАННЯ НА ПЕРЕЛОМІ ЕПОХ ХІХ-ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ РЕГІОНУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ)	86
Сергієнко Ю.Г.	ЗАХИСТ МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРАВОВИХ ІНТЕРЕСІВ СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТАХ ОСТАННІХ РОКІВ НЕПУ (за матеріалами газети «Український агроном»)	91
Стоян Т.А.	СТАНОВЛЕННЯ ГОЛОВЛІТВІВСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ 1920-х рр.	97
Тодоров І.Я., Вейс Е.	ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В 2009 РОЦІ	106
Відомості про авторів		114
Оголошення		115

ДЛЯ ПОТАТОК

ДЛЯ ПОТАТОК

**ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ:
Збірник наукових праць**

**Випуск 23
Частина 2**

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідає автор

**Відповідальний за випуск
Літературний редактор
Оригінал-макет**

**Михайлюк В.П.
Бугокова Л.В.
Дорош Т.О.**

Підписано до друку 25.09.2009 р.
Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 8,01
Обл. друк. арк. 7,75
Наклад 300 прим. Вид. № 117. Замовлення № 153. Ціна вільна

Надруковано з оригінал-макету у ПП Пальчак А.В.
м. Луганськ, вул. Коцюбинського, 2/2